

I. ÉVFOLYAM // BUDAPEST, 1928 MÁJUS HÓ // 3. SZÁM

MEGJELNIK ÉVENTE TÍZSZER

HISTORIA

SZERKESZTŐSÉG

HADIMŰZEUMI LAPOK

SZERKESZTI

AGGHÁZY KAMIL

A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI

DR. GÁRDONYI ALBERT

SZÉKESEFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI

DR. LUKINICH IMRE

A NEMZETI MŰZEUM SZÉCHENYI KÖNYVTÁRÁNAK
IGAZGATÓJA

MAGYAR MŰEMLEKEK

SZERKESZTI

DR. SZÖNYI OTTÓ

A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZOFTSÁGA ELŐADÓJA

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL

BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 // TELEFON: TERÉZ 299-92

E L Ő F I Z E T É S I D Í J A K

EGÉSZ ÉVRE 30 P FÉLÉVRE 16 P

MINDEN

A LAPRA VONATKOZÓ LEVELEZÉS (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 ALÁ CÍMZENDŐ

TARTALOM.

<i>Horváth Károly: XII. Károly svéd király és serege Magyarhonban</i>	Olda 1
Pestbudai Emléklapok	11
A Magyar Tudományos Akadémia és a főváros. — A pest-kőbányai próbavasút emlékezete. — A Károlyi grófok pesti palotája.	
Magyar Műemlékek	11
A noszvaji eset. — A visegrádi vár Salamon-tornya. — A tiszainokai romfal. — Die Kunstdenkmäler von Bayern.	

Melléklet:

Hadimúzeumi Lapok.

XII. Károly svéd király és serege Magyarhonban.*

1714. év nyarán szenzációs hír hozta lázas izgatottságba Erdélyt és Magyarországot: földjén keresztül fog visszatérni országába XII. Károly svéd király, az északi Nagy Sándor, a világhírű hős, a protestáns vallás védője, akinek neve körülrajongva volt ismert az akkori művelt világban.

A hír valónak bizonyult. A koronás főt oly ritkán látó ország nagy örömmel készült a fogadtatásra s a királyi átvonulás diadalmenetnek készült, nagy dikciókkal, fényes lakmározással, mint az már annak idején is a magyaroknál szokásos volt.

Egy kis hiba azonban halomra döntötte az előkészületeket és terveket. S e kis hiba annak figyelmen kívül hagyása volt, hogy XII. Károly ugyan tetőtől-talpig úr, istenfélő, vallásos, naponta háromszor istentiszteletet tartó uralkodó, de mértékletes és bornemissza, önfejjű, vakmerő, kiszámíthatatlan és egyszerű vad ember, ki nem alkalmazkodik, csak azért is, az előre készült gondos tervekhez s aki utazása alatt kétségtelenül saját tetzése és önkénye szerint fog cselekedni. Ellentmondást nem tűrő büszke nagyúr, nyugtalan és dicsvágyó, aki 25 éves korában, 1707 szeptember 15-én, ötödmagával belovagol fényes nappal halálos ellenfele, Ágost szász király székvárosába, Drezdába s mert az nem meri elfogatni, kénytelen a lakosság kitérő ujjongásától kísérvé vele együtt lovagolni! Aki török földön önkényes fogságában, Benderben a leghitványabb szobában, földreterített szalmán alszik, lepedő nélkül, takaróul ócska kék köpenyét használva.

Aki kopasz feje dacára hálósapkát soha nem visel, aki a papuesot és hálóköntöst az elpuhultság lim-lomjának nevezi; aki utazása alatt éppúgy nyergeli saját maga a lovát, mint katonái; aki inkább utazik éjjel járhatlan úton, mint fényes nappal a rendesen, mert így kockázatosabb! Aki Benderben 600 svéd élén szembeszáll 26.000 törökkel; aki tíz hónapig nem mozdul ágyából — egészségesen, csak azért, hogy ezzel is bosszantsa szállásadóját, a török szultánt. S aki inkognitó kíván maradni egész útja folyamán s nem akar találkozni VI. Károly császár-királyal egyszerűen azért, mert nem hajlandó őt sem spanyol királynak (Rex Catholicus), sem följobbvalójának elismerni, mert a császár *választott*, ő pedig *örökös* uralkodó! S az *örökös* király előbbre való még legyőzöttségében is, mint a hatalma fényében tündöklő, de csak *választott* császár!

*

XII. Károly svéd király 1682. június 27-én született Stockholmban s atyját 1697 április 15-én, tehát 15 éves korában követte a trónon. Ennek dacára önállóan uralkodott és országát bámulatos vakmerőséggel védte meg az ellene szövetkezett dán-lengyel-orosz ellenséggel szemben. Még alig 18 éves, amikor Nagy Péter orosz cár 40.000 főnyi seregét tönkreverí 1700. november 30-án Narvánál 8000 főnyi seregével. Ezután sorban győzi le ellenfeleit, elfoglalja Lengyelországot s a lengyel országgyűléssel meg-

* Lásd Ballagi Aladár: XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon. 1709—1715. Az Akadémia kiadása, Budapest, 1922.

fosztatja II. Ágost szász királyt a lengyel tróntól s helyébe 1704 júliusában Lesczinszky Szaniszlót választatja meg. Hatalma tetőpontján újból az oroszok ellen fordul, azonban Mazeppa kozák fejedelem rábeszelésére (viselte is egész életén át ezen egyszeri engedékenysége következményeit) elterjedt eredeti tervétől s az ennek folytán kimerült svéd sereget Nagy Péter cár Poltavánál óriási túlerejével 1709. július 8-án tönkrevéri. Az egész svéd sereg fogságba kerül, Károly is súlyosan megsebesül és Törökországba menekül. A szultán a legnagyobb hivatalos pompával fogadtatja a szerencsétlen legendás hírű hős királyt, aki a Dnyeszter-menti Benderben telepedik meg. Három és fél évig szövi itt terveit, melyek állandóan gondot okoznak a vendéglátó töröknek. Végre is a porta megújja a vendégjoggal való állandó visszaélést és kiutasítja. De Károly nem enged, fegyveresen áll ellent, a janicsárok azonban elnyomják (1713. február 11) és a birodalom belsejébe, *Demir-tas*-ba viszik, ahol gondoskodnak eltartásáról és biztonságáról, egyébként pedig közönnel nézik dolgát.

Közben azonban nagyot fordul az európai politika s mialatt Károly átköltözik *Dimotika*-ba, ahol a pestis megtizedeli kíséretét, ő maga pedig úszik az adósságban, Anna angol királynő halála (1714. augusztus 11) és I. György hannoveri fejedelem angol trónra jutása nemcsak szoros érdekkapcsolatot teremt az addig viszálykodó Ausztria és Franciaország között, de előbbire sürgős politikai szükségé alakítja Károly hazatérésének ügyét. Az ausztriai intéző kéz, Szavoyai Jenő herceg mesterien oldja meg e kérdést: Károly öt évi távollét után elindul haza Svédországba!...

*

Károly király hazatérését hosszas tárgyalások előzték meg, aminek két főoka volt:

1. Ausztria államérdekei,
2. a hazatérési útirány megállapítása.

Ausztria *államérdeke* két kérdésben nyilvánult:

Először: XII. Károly ismerje el VI. Károly császár spanyol királyi címét. Ez azonban sohasem történt meg.

Másodszor: A hannoveri fejedelemnek angol királlyá történt megválasztása következtében várható volt a németországi svéd birtokoknak Hannover és Poroszország közötti felosztása, ami a svéd király távolléte folytán könnyen keresztülvihető. Ezzel pedig Ausztria gyűlölt ellensége: Poroszország hatalma nő meg. Ezt hivatott megakadályozni a hazatérő svéd király, akiről köztudomású, hogy irtózik a békétől és akitől joggal remélheti Ausztria, hogy hazatérése után a Porosz- és Oroszország ellen megindítandó háborút fogja legsürgősebb feladatának ismerni!

A hazatérési *útirány* mikénti megállapítása ugyancsak igen fontos mellékkérdések miatt volt döntő jelentőségű.

Először: Adjon ez alkalmat arra, hogy a svéd király és az osztrák császár személyesen találkozhassanak. Utóbbi ugyanis azt vallotta — s ezt XII. Károly sohasem ismerte el —, hogy a svéd királynak, mint a németországi svéd tartományok urának följobbvalója (Oberherr) és hűbérura. Ez pedig az udvari etikett-szabályok értelmében azon következménnyel jár, hogy a fejedelem (tehát a svéd király) csak levett kalappal járulhat a császár elé! Csak természetes, hogy XII. Károly erre nem volt kapható, amit azzal került el, hogy a *legteljesebb inkognitó* bejelentésével kíván a császár birodalmán átvonulni.

Másodszor: Az útirány megállapításával kerültesse el annak a lehetőségét, hogy XII. Károly, a „lutheránus pápa“, érintkezést találhasson a magyar vagy erdélyi hitrokonokkal, akiért, mint vallásuk védőjéért (defensor religionis) úgymint rajongtak s akinek kiszámíthatatlansága az ügyis

elégedetlen protestánsok között a legkalandosabb tervek lehetőségével rémítette Ausztriát.

Harmadszor: Rákóczi szelleme s a szabadság eszméje még élt a magyar lelkekben. Különösen Erdély e tekintetben megbízhatatlan. Viszont a török föld, honnan XII. Károly elindul, tele kurucokkal. A király közvetlen környezetében szolgál Rákóczi volt moszkvai meghatalmazott minisztere, Thalaba Máté erdélyi magyar nemes, sőt egyik hadsegéde (Heidendorff Konrád) Rákóczinál szolgált mint ezeres-kapitány.

Természetes ilyen körülmények között, hogy a bécsi udvar biztosítékokat kér arra, miszerint „rebelliseket nem hoz magával“.

És erre XII. Károly ígéretet is tesz, ami tőle annál is inkább nem volt áldozat, mert alapján gyűlölte a „rebelliseket“, nemcsak azért, mert mint abszolút kényúr gyűlölte az olyanokat, mint Rákóczi Ferenc, aki a „törvényuralmát“ meri követelni az azt lábbal tipró hatalomtól, de különösképen azért is, mert éppen Rákóczi Ferenccel volt egy elintézetlen ügye.

XII. Károly ugyanis még Benderből 1709. szeptemberében üzenetet küldött Rákóczinak báró Meijerfelt János Ágost vezérőrnagy (generális major) legbizalmasabb diplomatája és hadvezére útján s tőle segítséget kért azon tervéhez, hogy Felső-Magyarországon át a Lublin táján táborozó svéd sereghez mehessen.

Rákóczi, aki még 1709. július 29-én üdvözölte Péter cárt a poltavai győzelem alkalmából s aki éppen az orosz és francia szövetségben kereste akkor ügye biztosítását, természetesen nem vállalhatta e terhes megkeresést és inkább arra törekedett, hogy XII. Károlyt Péter cárral kibékítse. E törekvése azonban eredmény nélküli volt. De eredmény nélkül maradt nemcsak Meijerfelt báró, hanem az őt röviden követő Klinckowström Ottó Vilmos hasonlócélú küldetése is, akit Rákóczi 1709. december 2-án Munkácson fogadott. Mindezen eredménytelen érintkezések voltak Károly ellen-szenvének egyéni természetéből folyó alapjai.

*

A hosszas tárgyalások végre eredménnyel jártak: XII. Károly elindult hazájába. Ezen útnak hazánkon áttevő részét kívánjuk teljes részletességgel helytörténeti vonatkozásában és illetően csoportosítással ismertetni.

Mint már említve volt, 1714. november 8-án hajnalhasadáskor érkezett XII. Károly Magyarország (Erdély) határához: a vöröstoronyi császári sánczerődítéshez. Itt a királyt az erődítés parancsnoka, *Jörger zu Tollet* dragonyos hadnagy fogadja s lovakat bocsájt rendelkezésére, melyekkel azonnal folytatja útját *Bojca* községen át *Nagyszebenig*, ahová aznap délelőtt 11—12 óra tájban érkezik meg. Itt postalovakat fogad és két postalegény vezetésével az akkori legjobb és legbiztosabb postaúton, a *Cibin* mentén *Keresztyénsziget* (Grossau) szász-oláh falun át, vágatva halad a következő postaállomás, *Szeessel* oláh falu felé.

A királyt csupán *Düring* Ottó Frigyes, a holsteini heregről elnevezett lovasezred ezredese kíséri, aki egy évvel később Stralsund ostrománál esett ei. A király, kinek legnagyobb szenvedélye a lovaglás, természetesen ekkor is a lehetőségig fokozza a gyorsaságot, ami azonban *Düring*nek szokatlan és ez okozza, hogy még *Szeessel* előtt ájultan bukik le lováról. A postalegények locsolják fel nagy idővesztéssel szerzett vízzel s bizony reájuk esteledik, mire elérik a postaállomást.

Szeesselben a király nem akar további időt veszteni. Otthagyjja tehát az idősebb postalegénnyel *Düring* ezredest s ő maga a fiatalabbal tovább vágat a sötét éjszakába. Az ismeretlen úton azonban eltévednek s így a közben teljesen magához tért *Düring* a második postaállomásra, *Szerdahelyre*, hamarabb érkezik, mint az eltévedt XII. Károly. Innen együtt

haladtak a harmadik postaállomásra, *Szászsebesre*, ahol véget ért a lovas-posta és kezdődött a szekérposta.

Útjuk ezután *Gyulafehérváron* át *Nagyenyedre* vezetett, honnan másnap (november 10) hajnalban *Felvincen*, *Kocsárdon*, *Keresztesmezőn*, az *Aranyos* vizén és *Tordán* át sietve utaztak *Kolozsvárig*. Itt rosszul lett, ez azonban tartózkodás nélküli továbbutazásában nem gátolta. A rendes postával (ordinaria posta) utazott tovább *Nádaskóródon*, *Nádasberenden*, *Magyar-nagysomboron*, *Alsóegregyén* és *Beréden* át *Zilahra*, ahová még aznap (november 10) érkezett meg.

Zilahon a király *Zoványi* Pipis György református esperes házában szállott meg, mely ma is áll és 1911 óta emléktáblával van megjelölve. Ott is éjszakázott és másnap (november 11) este folytatta szekérpostával útját a legközelebbi postaállomásig, *Szilágysomlyóig*. Ezen az úton már nem *Düring*, hanem gróf *Poniatowsky* Szaniszló tábornagy, *Leszczynski* Szaniszló lengyel király testőrségének ezredese kíséri, aki Zilahon érte utol uralkodóját.

Ez az útrészlet volt XII. Károly királyra a legkényesebb. Itt kellett ugyanis szándékosan elkerülnie gróf *Welezek* Henrik Vilmos császári altábornagyot, aki mint VI. Károly császár megbízottja, a svéd királyt ura nevében fogadni, üdvözölni és a magyarországi úton (Szilágysomlyótól Bécsig) kalauzolni és kísérni volt kirendelve.

Már kifejtettem, hogy XII. Károly semmi körülmények között sem óhajtott VI. Károllyal találkozni. Szavoyai Jenő kétségtelenül ennek megígérésevel tudta csakis őt hazatérésre bírni, ami viszont ausztriai államérdek volt. Már pedig lehetetlen lett volna a svéd király részére az osztrák császár elkerülése, ha találkozik utóbbi kiküldött megbízottjával. A politika keverte hát a kártyákat:

1. gróf *Welezek* „véletlenül“ elkésve érkezett Szilágysomlyóra, hol fogadnia kellett volna a svéd uralkodót,

2. ez pedig ugyancsak „véletlenül“ nem várta be a megkéselt grófort, hanem elutazott — nélküle.

De azért találkoztak. A sötét éjszakában az országúton s bizony nem esoda, hogy a koromsötétségben egyik sem ismerte fel a másikat. A cél azonban eléretett: XII. Károly inkognitó maradt s elkerülte a VI. Károllyal való találkozást!

Még egy hivatalos úr várakozott hiába Szilágysomlyóban a svéd királyra: *Balku* László, Bihar vármegye kiküldötte, akit annak megfigyelésére küldött ki a nemes vármegye, miként fogadja a felséget a szomszéd *Kraszna* vármegye s aztán adjon erről hírt megbízóinak, mert ők még „magyarosabban“ óhajtanák XII. Károlyt fogadni. De míg *Balku* uram az igazak álmát aludta, a siető király átrobogott *Somlyó*, *Kémer*, *Berettyó-déda*, *Margitta*, *Székelyhíd*, *Nagyléta* és *Hosszúpályin* át *Debrecenbe*!

A mai, trianoni határ szerint, Székelyhíd után ért arra földre, amely hazánkhoz tartozik. Ezen az úton — valószínűleg gyöngélkedése miatt — kissé lassabban haladt s alkalmasint valamely útbaeső postaállomáson éjszakázott úgy, hogy csak november 13-án érkezett Debrecenbe.

*

Nemesak XII. Károly svéd király utazik ezen a vonalon. Már jóval előtte itt vonult át az általa lengyel trónra emelt *Leszczynski* Szaniszló lengyel király, továbbá báró *Fabrice* Frigyes Ernő holsteini miniszter és vele *De la Motraye* dúsgazdag világjáró francia kereskedő. A király után pedig erre vonult a svéd sereg is 1714. decemberében. Az ezekre vonatkozó helytörténeti ismertetés előtt foglalkozzunk röviden nevezettekkel is.

Szaniszló lengyel király, Leszezynski Rafael poseni vajda fia, 1677. október 20-án született Lembergben. Ő is poseni vajda volt, mikor XII. Károly, aki elűzte a lengyel trónról ellenfelét, II. Agostot, őt a lengyel országgyűlés által 1704. június 12-én királlyá választotta. A poltavai csatavesztés után neki is menekülnie kellett. Ügyét rendezendő, indult a török földön, Benderben élő XII. Károlyhoz, 1712. utolsó napjaiban. Moldvában azonban a vajda elfogatta és a szultán paranesára száműzetésszerűen Akkermán-várba vitette. XII. Károly állandóan igyekezett őt a lengyel trónra visszajuttatni. Midőn azonban ez az 1714. április 22-én létrejött lengyel-török egyezmény következtében végleg kilátástalanná vált s a törökök a földjükön élő lengyeleket (a királyt hallgatólagosan beleértve) a birodalom elhagyására szólították fel, 1714. májusában Szaniszló is megindult Németország felé. Útja hazánkon vezetett át.

Később Szaniszló Franciaországba került, ahol Mária leányát XV. Lajos 1725-ben nőül vette. 1733. szeptember 11-én a lengyelek újból királyukká választották s viselte is 1738-ig a lengyel koronát, midőn arról újból és végleg lemondani kényszerült. Ezután Franciaországban élt, ahol jótékony-ságával, a művészetek és tudományok pártolásával tűnt ki, 1766. február 23-án bekövetkezett haláláig.

*

A török földön élő XII. Károly környezetéből kiválik báró *Fabrice Frigyes Ernő* holsteini miniszter, aki az uralkodóval ellentétben, nagy vígságban éli idejét török földön. Drinápoly mellett saját villája van, nagy személyzettel, titkárral, szakáccsal, szolgasereggel. Hatlovas hintón tesz kirándulásokat, húsz kopóval vadászik s jó asztalánál lengyel és svéd urak mulatnak.

Társaságunk egyik tagja *De la Motraye* francia kereskedő, szenvedélyes éremgyűjtő és utazó, ki bejárja egész Európát, a Keletet és sokat időzik XII. Károly környezetében. Útleírásait két kötetben 1727-ben adja ki: „*Voyages en Europe, Asie et Afrique*” címmel s műve sok tekintetben hazai történelmünkre is érdekes és megbízható forrásmű.

A hazatérő svéd királyt e két úr is követi, illetve megelőzi, de a vele azonos útvonalat (postaút) használva.

*

XII. Károllyal török földön élt régi, dicsőséges hadseregének töredéke is. A király hazatérésével az ő szenvedésük is véget ért és 1714. októberében felvirrad részükre a hazaindulás hajnala.

A valamikor dicsőséges csatákat vívó sereg azonban most siralmas látvány. A nehéz napok lerongyolják, lovaik gebék s a hozzájuk csatlakozottak karaváni tarkasággá fokozzák a nagy össze-visszaságot. Károlynak fő büszkesége volt hadserege. Természetes tehát, hogy most takarni akarja a valót: tisztjei is inkognitó utaznak. A tábornokok „csak” kapitányok s mindenki megfelelő alacsonyabb rangot kap — az útra.

A sereghöz csatlakoztak még a svédek hitelezői. Benderben a király koldusbotra jutott. A végsőig el van adósodva, emberei ugyanesak. Dragonyosai a kölesönvett 10 tallérért szájról adnak kötelezvényt. A gavalér király pedig vállalja az adósságokat és fizetést ígér. S mert más biztosítékot nem tud adni, feljogosítja a hitelezőket, kísérik haza a sereget Svédországba. Ezért mindegyiknek egy lovat ad az útra s a svéd sereget az örmény, török, zsidó, görög stb. uzorások körülbelül 80 főnyi hada kíséri mint *atra cura* a lovagok mögött!

A svéd sereg — az élelmezés megkönnyítésére — több csoportban vonul

hazánkon át. Erdélyen átvezető útjuk nem azonos a király útjával s arra csak Zilah előtt térnek.

A svéd sereg *Törösvárnál*, Brassó felé haladva, öt oszlopban vonul át Erdély határán s összlétszáma 1168 ember, 1625 ló, 85 svéd- és 62 oláh kocsis, végül 28 uzsorás hitelező. Az első oszlop 1714. november 8-án, míg az ötödik november 12-én lépi át a határt. Innen a négy első Rozsnyón át Brassónak vonul, majd Hóltövény, Magyaros, Vargyas, Székelyzsombor, Kóhalom községeken át Szászkeresztúrra vonul. Az ötödik oszlop Rozsnyónál eltér a többi útjából s éppen az élelmezés megkönnyítésére Vidombák, Fekete-halom, Vledény, Sárkány és Kóbor községeken át halad ugyancsak Szászkeresztúrra. Innen együtt haladnak Segesd, Segesvár, Cikmántor, Szentgerice-vonalon át Marosvásárhelyre. Majd rövid pihenő után Mezőbándok, Mezőméhes, Szováta, Válaszúton át Derzsére. Innen kettéosztva menetelnek. Az egyik csoport Balázsházán és Bréden át, a másik pedig Banyikán és Magyarregreyn át Zilahra, hol ismét egyesülnek. Innen kezdve Debrecenig útjuk egyezik a király által megtett úttal s ugyancsak Székelyhíd után lépnek mai eszaka hazánk földjére.

*

Nagyléta (Bihar megye) község első átutazó vendége *Leszczynski* Szaniszló lengyel király, aki 1714. júniusában érkezik ide. A volt uralkodó mint „*souverain voyageant incognito*“ utazott és útlevelében Comte de Cronstein, Lieutenant-Colonel (gróf Kronstein alezredes) szerepel. Útja Brassó—Fogarás—Nagyszében—Kolozsvár—Zilahon át a rendes postaúton vezetett, osztrák császári csapatok kíséretében. Vele utaztak még *Koskull* András ezredes, *Tegenskjöld* alezredes, *Loos* őrnagy, báró *Sparre*, gróf *Torstensson* és *Hierta* kapitányok, báró *Üxküll* és *Gerta* hadnagyok, *Blomhjel*m, *Tranfelt* és *Wrangel* testőrök és még sok altiszt, összesen 42 személy.

A következő vendég a svéd király, XII. Károly, aki november 12-én este haladhatott itt át s vagy itt éjszakázott vagy a következő postaállomáson.

A svéd királyt egyedül Poniatowsky gróf kísérte, míg a többiek körülbelül egynapi járásra mögötte követték. A svéd király útlevele nem szólt természetesen saját nevére, ő „*Frisk Péter kapitány*“ álnéven, Düring ezredes pedig „*Ungern Erik kapitány*“ álnéven utazott.

A király után kíséretének parancsra elmaradt tagjai következtek, míg a sort a hazatérő svéd sereg zárta be. Ennek első fele december 5-én és 6-án, a második pedig 8-án és 9-én érkezik Nagylétára.

Hosszúpályi (Bihar megye) községen ugyancsak átvonult Szaniszló lengyel király.

Valószínűleg itt éjszakázott XII. Károly svéd király november 12-én és egész biztosan itt töltötte az éjjelt utánajövő kísérete, gróf *Bjelke* Ture főhadsegéd és társai.

Ugyancsak átvonul rajta a svéd sereg is december 6—8-án.

Debrecen.

Átutazik Szaniszló lengyel király június 8-án.

Követi XII. Károly, aki november 13-án ér ide. Megemlékezik erről Debrecen város jegyzőkönyve (1714. november 13), mondván: „postai alkalmatlansággal ment itt át, semmiféle nyilvános tiszteletadást nem fogadva el“.

Ezek a történelmi tények. A hagyomány — és akik ezt elfogadják — természetesen többet mondanak. Így Szücs István: Debrecen város történelme című művében az olvasható, hogy a király Diószegi Sámuel akkori főbíró Széchenyi-utcai (Váradó Szabó-utca) házában szállott meg, tanácsbeliek, papok és professzorok kedélyes társaságában töltve idejét s alighogy fáradalmaikat kipihente, lóháton (!) sietett tovább. (Idézett munka

744. old.) Továbbmegy Csuthy Zsigmond: Magyar protest. egyháztörténet című művében, mondván, hogy a király Diószegi Sámuel, a híres fűvészhez szállott meg. Igaz, hogy ez a Diószegi Sámuel csak 1761-ben született, tehát 47 évvel később, mint XII. Károly Debrecenben járt!

Debrecen városának tehát csak átfutó vendége volt a király. Pedig a város illő fogadtatásra ugyancsak készült. Egyrészt, mert erre kormányvilág koronás fejét és védelmezőjét, mint hitsorsosát is méltó módon kívánta fogadni. Így a város a sámsoni határban fekvő földesúri földbirtoka utáni dézsmát hat köből búzára szította le annak ellenében, hogy a sámsoniak a „felséges svéciai király traktatusának alkalmatosságira feles vadakat hoznak“.

A király azonban sietett. A város igaz magyaros vendéglátását tehát helyette mások élvezték. Őt követő kísérete és a svéd sereg, mely utóbbi úgyszólván sokat szenvedett az ezen évben túlkorán beköszöntött erős tél rendkívüli hidegétől. Őket tokaji borral traktálta a főbíró éppúgy, mint a november 24-én átutazó báró Müllern svéd kancellárt és minisztert.

Igazolja ezt a városi számadáskönyvek egyik adata (1714. december 31), mely szerint: „t. bíró úrnak egy hordó tokaji borát gazda uraimék költötték el a svékusokra, bíró uram commissiójára fizettünk 40 forintokat“.

Debrecen már 1693. április 11-e óta szabad királyi város, több mint 5000 lakossal és igen kiterjedt határral. Országgyűlési ülés- és szavazatjogát azonban csak az 1715. évi 108. törvénycikkkel éri el s tegyük hozzá, az udvar részére Bécsbe küldött 100 darab hízott göboly ellenértékeként. Eppen ezidőben kelt szerződés (1714. november 14, jóváhagyva 1714. december 18-án) alapján szerzi meg jogát a katonai beszállásolástól való mentességre, amiért viszont 26.000 rajnai forintot fizet a kassai császári hadipénztárba.

A svéd sereg első oszlopa december 7–9-én, a második december 10-én van Debrecenben. Itt háromnapos pihenőt tartanak s csak azután indulnak tovább. Útjuk azonban itt eltér a király útjától és nem Balmazújváros, hanem Hajdúböszörmény felé halad.

*

Debrecenből XII. Károly útja *Fegyvernek*, *Balmazújváros* és a *Hortobágyon* át vezetett a Tisza felé, amelyen *Csegenél* kompjá vittte át. Ezután *Tiszabábolna*, *Poroszló*, *Átány*, *Tarnabod*, *Arokszállás*, *Hatvan*, *Aszód* és *Kerepes* postaállomásokon áthaladva, *Pestre* érkezik.

Pest és Buda.

Szaniszló király 35 főnyi kísérettel 1714 június 14-én érkezik Budára. Itt értesül arról, hogy gróf *Regal* Miksa Lajos császári altábornagy le akarja tartóztatni egész kíséretével együtt, mert közte sejtik XII. Károlyt is, kinek ekkor még nem volt átutazási megállapodása. A hír azonban alaptalannak bizonyult és Szaniszló király június 17-én nyugodtan folytathatta útját Bécs felé.

Ugyanezen év októberében érkeznek ide báró *Fabrice*, *De la Motraye* és báró *Görtz*, aki még Szászsebesen csatlakozott hozzájuk.

De la Motraye Pestet elhanyagolt helynek mondja, szép görög templommal. *Buda* váráról megemlíti, hogy falain még most is láthatók a visszafoglaláskor szenvedett sérülések (1686 = 28 év!). Mint érdekességről emlékezik a kereszténnyé lett törökökről, akik más keresztény családokkal házasodtak már össze.

November 14-én érkezik meg a svéd király, XII. Károly, akinek pesti tartózkodásáról eddig nincs biztos adat. Pedig igen valószínű, hogy az erőltetett úttól fáradt király megpihent itt, mielőtt tovább utazott volna.

A hagyomány szerint a király azon házban szállott volna meg, mely a mai Váci-utca (akkor Lipót-utca) és Irányi-utca (akkor Franciskánus-, később Új-, majd Kalap-utca) sarkán állt s akkor 159. telekkönyvi számmal bírt. E házat 1696-ban vette meg 6 forintért Szabó János szabómester, tőle 50 forintért 1703-ban Ivanovics Tamás, kitől 1718-ban özvegye örökölte. A székesfőváros tulajdonába kisajátítás útján 1882. augusztus 10-én került 70.000 forintért özv. Wimmer Jánosnéól s ekkor leromboltatván, helyébe épült a mai felsőbb leányiskola.

Nagy, földszintes sarokház volt ez, padlásszobákkal, kettős manzardtetővel, melyben — Kun Gyula fővárosi alpolgármester közlése szerint — Wimmer „Schildwirth“ nevű koreszmája volt. Weszerle József egyetemi tanár és Szalay Ágoston szerint (l. Romer Flóris: A régi Pest. 128—129. old.) vörös márványtáblával volt a király itteni szállása megörökítve.

A mai Irányi-utca akkor egyenesen a dunai repülőhídhöz vezetett, mely a mai Rudasfürdő irányában, az 1687-^é nagy ostrom idején elpusztult 61 hajóból álló hajóhíd helyett bonyolította le a budai átkelést. Itt kelt át XII. Károly is a Dunán, hogy útját Budán át folytatva, találkozhassék báró Görtz György Henrik holsteini miniszterrel, aki a bécsi udvarnál a király utazásának tulajdonképeni titkos közvetítője volt. E kiváló diplomata és intrikus nem volt svéd állampolgár, mégis a király bizalmasa, majd svéd követ és főkinestárnok.

Budáról XII. Károly Pilisvörösvár—Dorog—Nyergesújfalu (utóbbi helyen éjszakázott társaival az őt követő Poniatowski) Neszmély—Dunaalmás—Ács—Gönyű—Győr—Abda—Öttevény—Moson-vonalon át jutott el Németzárfaúig, ami ma már — sajnos — nem magyar terület.

Innen, Pozsonyt elkerülve, Köpésényen át valószínűleg november 16-án ér Bécsbe, mely városon megállás nélkül áthaladva, november 22-én hajnalban kopogtat be a stralsundi várkapun.

Vöröstorony—Bécs 8 nap s ez mutatja a király teljesítményének igazi értékét.

*

A svéd sereg ezalatt a következő útirányban halad:

Hajduböszörményen december 10. és 11-én áthaladva érkezik.

Hajdunánásra december 11 és 12-én.

Tiszaeszlárra december 11. és 13-án.

Tokaj december 11-én az előcsapat, mely kompon kelt át a Tiszán s másnap itt pihenőt tart. Az utócsapat Sparre vezetésével 14-én csak elvonul Tokaj mellett.

Szilágysomlyóról külön érkezik ide 16-án két lengyel tiszt: Buszk Kázmér és Krulowitz János, akik Kassára készülnek. Az itt időző Welezek altábornagy azonban ettől eltiltja őket, sőt Gassner itteni császári hadbiztosnak a részükre adható előfogatokat is letiltja, dacára annak, hogy nevezettek gróf Stainville István lovassági tábornok, erdélyi főhadparancsnoktól kaptak útlevelet!

Tokaj ezidőben fontos közlekedési csomópont volt. Várában a *Lanthen* gyalogezred félszázada állomásozott. Volt itt katonai raktár, sóház, posta-állomás, sok kincstári épület, kapucinusok stb. s így a svédek megfelelő elhelyezést kaphattak.

Szerencsen éjjelezett december 14-én a svéd utócsapat;

Miskolcra pedig ugyanezen a napon vonult be Hard altábornagy vezetésével a svéd elő- s másnap az utócsapat is. Mivel 16-ika vasárnap, utóbbi pihenőt tart.

Mezőkeresztesen az előcsapat 15-én, az utócsapat 16-án,

Mező Nagymihályon pedig 16, illetve 17-én vonult át.

Atányon 17-én, míg

Hevesen december 18-án vonultak át a svédek.

Arokszállás—Hort—Hatvan községeken 18-ától 21-ig vonulnak át.

Eddig — Heves megye területén — e vármegye élmezte őket, azonban a megyei főbiztos számadásai nincsenek meg. A megye levéltárában elfekvő 1714. november 8-i jegyzőkönyvből azonban megállapítható, hogy ezen napon tartott közgyűlésben tétettek meg a szükséges intézkedések.

Ezután érkezik a sereg Pest megye területére s itteni ellátása Cegléd, Kecskemét és Nagykőrös városok köteleességévé tétetett. A nemes vármegye „*bőséges gazdálkodást*“ (azaz ellátást) rendelt s ennek biztosítására elrendelte, hogy e három város vadásztasson, főként vadkant, szarvast, túzokot és foglyokat.

A svéd sereg útiránya *Hévíz-Györk—Bag—Gödöllő*.

Hévíz-Györkre bort Nagykőrös lisztet, szénát és abrakot Cegléd szállít.

Bagra 20 akó bort ugyancsak Nagykőrös, Gödöllőre bort Kecskemét; itt volt a forspontváltás is, december 20-án s a három város 22 szekere, 132 ökörrel és 32 nyerges lóval állott itt a svédek rendelkezésére.

A svéd előcsapat december 21-én száll meg *Szada*-n hová Nagykőrös szállít lisztet és szénát.

Az utócsapat, némileg eltérő útvonalon, *Aszódra* tart, hová már december 20-án megérkezik Cegléd és Nagykőrös 10—10 akós borszállítmánya.

Valószínűleg Aszódon fogadta Sparre Axel svéd fővezér a környéki evangélikus papság küldöttségét, átvéve tőlük XII. Károlyhoz intézett kérvényüket, melyben üldözött egyházuk elvesztett szabadságának visszaszerzéséhez kéri magas pártfogását.

A svéd utócsapat (vagy egy része) december 22-én *Veresegyháza* községben tart másfélnapos pihenőt, hová Kecskemét városa szállít részüre 20 akó bort, „*jól bepecsételve*.“

Ugyancsak 22-én vonul be a svéd előcsapat *Pestre*, s itt meghálván, 23-án kel át *Budára*. Részükre Kecskemét hajt fel 20 hizlalt ökröt és Cegléd szénát, meg „*konyháravalót*.“

A második csapat 24-én érkezik, 26-án követi őt a harmadik oszlop.

Buda várának ezidőben gróf Regal Miksa Lajos altábornagy volt a parancsnoka, aki császári tábornok létére haláláig hithű lutheránus maradt. Talán ez is sarkalta abban, hogy a legnagyobb vendégbarátsággal fogadja a hitrokon svédekét. Tény, hogy Sparre svéd főparancsnok XII. Károlyhoz 1714. dec. 31-n írt levelében alig tud betelni dícséretével.

Sajnos, a főváros levéltárában semminő adat sincs a svéd sereg átvonulásáról. Ennek valószínű oka, hogy a két város nekik semmit sem szolgáltatott, lévén mindenféle szolgáltatástól az 1703. október 23-i kiváltságlevéllel mentesítve.

Budáról a svéd előcsapat 24-én indul és érkezik *Pilisvörösvárra* s itt tölti a karácsonyt is. A többi rész 26 és 27-én van itt.

Dorogra december 26-án ér az elő- és 27-én az utócsapat.

Neszmélyen december 27—28 és 29-én vonulnak át. Ugyanekkor főtisztjeik a szomszédos *Duna Almáson* laknak.

Acs községben december 28—31-ig, tehát négy napig van a svéd sereg.

Győr Szentivánba 29-én érkezik az előcsapat, 31-én a második oszlop, míg az utócsapat itt áthalad pihenés nélkül újév napján Győr felé.

Győrbe december 30-án ér az első osztály s itt tölti a Szilvesztert is. A második újév napján megállás nélkül halad át a városon.

Abda községben, mely akkor a győri várnak földsáncokkal erősített elővédműve volt, pihenőt tartanak és

Lébeny és Szentmiklós községben 1715. január 1-én és 2-án vannak.

Moson Szolnok községben január 2-án pihenőt tart az első hadosztály,

Mosonba pedig ugyane napon érkezik a második, míg január 3-án kedden, az egész sereg pihenőt tart.

Zurányba január 4 és 5-én van az első, 7-én a harmadik.

Miklósfalván ugyanakkor és 6-án is a második, 7-én a harmadik.

Magyar-Óvárt pedig ugyane napokon a harmadik hadosztály tartózkodik. E városban számolnak el Sparre és Hard svéd tábornokok a császári biztosokkal s a pontos ellátásért megelégedésüket nyilvánítják.

1715. január 8-án az utolsó svéd katona is átlépi az osztrák határt és 1715. március 18-án az elő-, 29-én pedig az utócsapat is megérkezik Stralsundba. A seregnek 140 napig tartott az az út, melyet királyuk 14 nap alatt tett meg!

Az átvonuló svédek természetesen magyar csapatok figyelték meg az egész út alatt. És pedig:

Bihar megyében: a gróf Pálffy Miklós morva gyalogezred. *Szabolcs* megyében és a Hajdu városokban a Bonneval gyalog és a Montecuccoli vértesezred, *Zemlén* megyében a Neuburg, a Lanthen, a herceg Würtemberg gyalogezredek és a Neuburg vértesezred, *Borsod* megyében a herceg Würtemberg gyalog és a gróf Uhlefeld Leo vértesezred, *Heves* megyében és a Jászságban a Lanthen gyalog és a báró Ebergényi László huszárezred, *Pest* megyében a gróf Regal Miksa Lajos és az Ahumeda gyalogezredek és az Ebergényi huszárezred, *Esztergom és Komárom* megyékben a Faber gyalog és a báró Splényi János László huszárezred, *Győr* megyében a Heister gyalog és a Mendoza Conde de Galbos dragonyosezred s végül *Moson* megyében a gróf Starhemberg Guido gyalog és gróf Jörger zu Tollet dragonyosezred. E csapatok azonban nem kísérték a svédek, csak a kijelölt útvonal főbb pontjain készenlétben állva, figyelték az elvonuló svédek.

*

Két évszázad morzsolódott le ez események óta az Idő nagy óralapján, mely alatt alig volt érintkezésünk északi barátainkkal. Csak a világháború hozta ismét hozzánk és közelebb e nemes népet, mely segítséget, támogatást nyújtott mindég és ott, hol szenvedéseket kellett enyhíteni.

Ma, amikor nem lehet a szenvedő magyarságnak elegendő barátja, helyes volna feleleveníteni a két évszázad előtti kapcsolatot, melynek minden érdekelt város vagy község szentelhetne valamelyes formában egy-egy maradandó emléket.

„Minden dal, elmultakról énekelve, minden kő, régi tettek helyén emelve, egy-egy lépcső, mellyel magasabbra lehet emelni egy nemzetet“...

Néhány dallal és néhány kövel egy egész országot tudnánk barátul nyerni, érzelmi és erkölcsi kötelékekkel magunkhoz csatolni.

Alig van állam Európában, mellyel évezredek történelmünk ne mutatna kisebb-nagyobb kapcsolatot. Ezek felelevenítése, megörökítése oly nemes tett volna a „hálás utókornak“, mely méltó formában tenné még ismertebbé a magyar nevet s ezzel kapcsolatban a mai magyar ügyet is.

A jelennek legfontosabb feladata a magyar jövőnek előkészítése és szolgálása lévén: kutassuk fel és örökítsük meg az emlékeket, mert ezzel a magyar jövőnek leszünk hasznos munkásai.

Horváth Károly.

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

DR. GÁRDONYI ALBERT SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

A Magyar Tudományos Akadémia és a főváros.

Gróf Széchenyi István tetté vált szava a magyar nyelv és tudomány ápolása érdekében és innen kezdve rendíthetetlen hittel folytatott munkássága azon cél szolgálatában, hogy nemzetét anyagi és szellemi tekintetben egyaránt emelje és erősítse, mindenkor vonzó példa volt és kell, hogy legyen mindazok számára, akik vezérségre hivatottságukat szervesen, nemes összhangban kívánják kapcsolatba hozni a mult éltető gyökereivel. Ily módon, a mult és a jelen mintegy feles emeltyűjén birtokunkba jutott ismeret és akaraterő szükséges ahhoz, hogy valaki és főleg a vezér a kor ütőerére tehesse ujjait és megértse lüktetéseit. Széchenyi akkor is a kor ütőerére tette ujjait és megértette lüktetéseit, mikor a Magyar Tudományos Akadémiát megalapította. És valóban találó Kossuthnak az a megjegyzése, hogy: „lépései sem korán, sem későn nem érkeztek“. Ha Széchenyi határozott elszántságára gondolunk, úgy tűnik fel, mintha önmaga hallotta volna Csernátoni Bod Péter óhajtását, hogy „igen jó volna tudós emberekből álló *Magyar Társaságot*, a magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más nemzetekben vagyon, felállítani“; és mintha állandóan fülében járt volna Bessenyei György megállapítása, hogy „valameddig a nemzetek anyanyelveikkel el nem kezdettek fényleni, addig homályban nyögtek“. Ugyanennek „Egy Magyar Társaság iránt való jámbor szándék“-át és benne azt a tételt, hogy „az ország boldogságának legfőbb eszköze a tudomány, a tudománynak kulcsa a nyelv, még pedig minden országnak született nyelve“ — úgy látszik —, Széchenyi István fogta fel leghelyesebben és értette meg legjobban. És gróf Te-

leki László buzgó esdeklései a magyar nyelv előmozdításáról ő benne érlelődtek eselekvő gondolattá 1825-ben, a pozsonyi diéta november 3-án tartott kerületi ülésében. Itt és ekkor gyújtotta fel Sopron vármegye követe, Nagy Pál, a „valóságos flagellum“, a magyar nyelv művelése s annak becsmérői elleni védelmére egy Magyar Tudós Társaság felállítása érdekében tartott nagyhatású beszédével azt „az áldozati lángot, melynek a Magyar Tudós Társaság megalapítását köszönhetjük“. (Szász Károly, gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Bpest, 1880. 93. l.) A tüzes követ háromszori „pénz“ kiáltása szívében találta Széchenyit, mire ez nagyértékű áldozatot hozott a haza oltárára. Nagylelkűsége követőkre talált s mire az országgyűlés véget ért, az első négy alapító november 3-i áldozata, 118.000 forint, több mint a kétszeresére emelkedett. (Szász, i. m. 129. l.)

Miután a törvényhozás a Magyar Tudós Társaság alapítását az ország törvényei közé becikkelyezte (1827. évi II. t.-c.), megindultak a szervezési és a megalakulásra irányuló biztosabb medrű munkálatok, állandó és különös figyelemmel arra, hogy a nemzeti nyelv és irodalom művelése a szervezeti keretek által is minél hatásosabban előmozdítassék. Ennek érdekében a következő években is történtek üdvös változtatások: a szervezet hiányai pótolgattak, hibái orvoslást nyertek. Mindazonáltal az anyagi erő elégtelensége miatt a tudományos munka nem vehetett oly lendületet, hogy az illetékesek várakozását kielégítse. Az Akadémia felállítása, illetőleg munkásságának 1831 február 14-én történt megindulása óta elmult három évtized tudományos eredményei „még mindig oly sová-

nyak voltak, melyekkel dicsekedni nem igen lehetett". (Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. Bpest, 1881. 146. l.) Az eredményesebb munka egyik főakadálya az volt, hogy a tudományok otthonának nem volt saját otthona. A dunaparti Derra-, majd az Uri-utcai Trattner-Károlyi-féle házban bérelt helyiségek szűkek s ezért céljának nem voltak megfelelők; becses könyvtárának és gyűjteményeinek a tudományos kutatás nem vehette hasznát, mert ott nem voltak elhelyezhetők. A tűrhetetlen állapotnak minden áron véget kellett vetni.

A nehéz feladat megoldására gróf Desseffy Emil, az Akadémia második elnöke vállalkozott, aki attól kezdve, hogy az Akadémia elnökévé 1855 április 17-én megválasztották, erős hittel és ernyedetlen kitartással az ország első tudományos intézetének kívánatos működését gátló körülmények megszüntetésén fáradozott. Főtörekvése mégis arra irányult, hogy az Akadémia vagyont gyarapítsa és saját otthont szerezzen számára. Jelszóba foglalható programja lett: „házépítés és vagyönöregbítés". És fáradságot nem ismerő, lelkes buzdításaival elérte azt, hogy az alaptőke egy év alatt megkétszereződött s a ház építésére közel 400 ezer forint gyűlt össze. Felbuzdulva a nemzet áldozatkészségén, 1860-ban a XIX. nagygyűlésen meggyőződéssel hirdette, hogy „lesz tőkéje az Akadémiának, s nem háza lesz, de palotája!" (Vázlatok, 152. l.)

Az eddigi eredményektől megnövekedett bizalma sugárzik ki abból az átiratából is, melyet 1860 február 7-én Pest város tanácsához és község tanácsához intézett. Kérelmét ekkép vezeti be: „A Magyar Tudományos Akadémia, a hazafiak általánosan nyilatkozó buzgalmas adakozásai folytán, azon helyzetbe fogván reményem szerint jönni, miszerint magának saját lakot építhessen, ezt az ország fővárosában, Pes-

ten szándékozik foganatosítani". — Erre való tekintettel kérdést intéz a városi és község tanácshoz, nem lenne-e hajlandó a város tulajdonában levő, a Feldunasoron a Fő-út és a Széchenyi-utca között fekvő és a Dunára szolgáló telket a Magyar Akadémiának jutányos áron birtokába bocsájtani. Hogy célját elérje, a rábírás meggyőző eszközeihez nyúl. Kifejti ugyanis kérelmének indokolása során, hogy Pest városára jelentős előnyök fognak háramlani abból, ha egy üres és most nem jövedelmező telke beépítettik; ezáltal számos iparos és kézműves foglalatosságot nyer; ha azon a helyen egy díszes középület fogja a város díszét és szépségét emelni, a többi telkek bece is nőni fog; tekintettel továbbá a Magyar Tudományos Akadémiának, mint közintézetnek általános üdvös céljaira, nem lehet és nem szabad kételkednie, hogy az országnak a nemes város hazafiságába helyezett bizalma semmiesetre sem fog megghiúsulni. Nem kevésbé lelkes hangot használ a február 22-én kelt beadványában is. Kiemeli, hogy csupán az ország fővárosához való ragaszkodása és iránta való meleg rokonszenvnél fogva fordította figyelmét az említett telekre, azt kívánta ugyanis, hogy midőn a nemzet lelkes buzgalma lehetővé teszi, hogy az Akadémia építhet, ezen alkalommal a város dísze és szépsége annak legkitűnőbb részén nyerhessen egyszerűs mind gyarapodást; és hogy akkor, midőn a város a haza szellemi és tudományos emelésére és nemésítésére fennálló Akadémiának telket ad, egyszerűs mind önmagát emelje szépségben, díszben és az egész haza közelismerésében.

A község tanács 1860 február 7-én, vagyis még az első átirat keltének napján tartott ülésében leszögezte, hogy kész örömmel áll rá arra, hogy a vétel ügyéről az Akadémia elnökével tárgyaljon. E célból báró Podmaniczky László község tanácsos elnöklete alatt kilenc tagú bizottságot

küldött ki. A kérdés megvitatására a bizottság többször ülésezett. Március 4-én tartott ülésében dr. Burghardt Ferenc községtanácsos javaslatára kimondta a bizottság, hogy előterjesztést tesz a községtanács-hoz, mely szerint az említett telek fele része ingyen adassék át az Akadémiának, a másik fele pedig 120 frt becsáron □-ölenként. A községtanács 1860 március 17-én tartott ülésében a kiküldött bizottság javaslatát egyhangúlag elfogadta. A határozat hozatalánál a következő szempontok vezették: Pest város méltósága, az ország reménye és biztos várakozása, melynek méltóképen kell megfelelni, a többi városok fényes példája, melyekkel szemben Pest városa, mint az ország fővárosa, nem maradhat háttérben, a tudomány iránti kötelessége, továbbá az az érdek, hogy az Akadémia állandóan Pesten maradjon, hogy az építkezéssel kapcsolatban az ipar foglalatosságot kap s így tekintélyes összegek kerülnek forgalomba, hogy élénk tudományos élet fog kifejlődni, melynek nyomán az anyagi jólét is nőni és erősödni fog. Számított a községtanács arra is, hogy az akadémiai vétel kedvező hatással lesz a többi telek vételének a kialakulására is és maga a vásárlási kedv is gyarapodni fog, vagyis, hogy a város a hozott áldozatért mind tudományos és szellemi, mind anyagi és ipari tekintetekben jelentős előnyöket fog elérni. A községtanács március 17-én 58. szám alatt hozott határozatát a belügyminiszter 1860 április hó 22-én kelt 12.491. sz. rendeletével jóváhagyta. Az adásvételi szerződés a főváros és az Akadémia között 1860 május 12-én kötött. E szerint Pest városa odaajándékozta, illetőleg eladja, az Akadémia hálásan elfogadja, illetőleg megveszi a Felső Dunasoron a Fő-út és a Széchenyi-utca között az újonnan épített városi rakpart felett fekvő üres telket, körülbelül 1300 □-ölnyi kiterjedésben olyképen, hogy a telek fele,

vagyis 650 □-öl az Akadémiának egészen ingyen engedtetik át, másik feléért, vagyis szintén 650 □-öleért pedig □-ölenként 120 ausztriai értékű forintot, azaz összesen 78.000 forint vételarat fizet. Ha rendes felmérés után a telek többnek találtatnék 1300 □-ölnél, a többnek a fele szintén ingyen, fele pedig 120 forintért fog az Akadémiának átadatni, ha pedig kevesebbnek találtatnék, a hiányzó □-ölek vételára a 78.000 forintból le fog számíttatni. Az Akadémia kötelezi magát, hogy mind az ajándékozott, mind a vett telekrészre 1861 január 1-től számított négy éven belül szilárd, legalább kétemeletes házat fog építeni; az ajándékozott fele részre nézve a szerződő sz. kir. város fenntartja magának azt a jogot, hogy ha ezen telek azon céltól, melyre ajándékozott, elvonatnék, az a város birtokába ingyen visszaessék. Az átruházás összes költségeit és bélyegeit az Akadémia egyedül viseli; a várost illető százalékról a város lemond, ami 782 forintot tesz ki.

A telek felmérése és átadása május 22-én történt az Akadémia és Pest város képviselőinek jelenlétében. Ez alkalommal a telek kiterjedése 1304½ □-ölben állapított meg. A 4½ □-öl vételárának fele részét, azaz 270 forintot az Akadémia a városi pénztárba azonnal befizette. A felmérés után Czigler Ferdinánd tanácsnok a telket Pest város hatósága nevében a Magyar Tudományos Akadémiának ünnepélyesen átadta. Ezután az Akadémia képviselői azt a kérelmet terjesztették elő, hogy a Dorottya-utca folytatását képező, újonnan nyitandó utca „Akadémiai-utcá“-nak neveztesse, amihez a községtanács 1860 augusztus 11-én tartott ülésében hozzá is járult.

Ami az Akadémia palotája számára adott telek értékét illeti, Tóth Lőrinc, a Magyar Tudományos Akadémia akkori pénztárnoka szerint az 1304½ □-öles háztelek legalább 250.000 forintot ért. Ha ebből a fele

részért fizetett 78.000 forintot leszámitjuk, a főváros ajándéka legkisebb számításával 180.000 forintnyi értéket képvisel, s így a főváros az összes alapítók sorában első helyen áll, és báró Sina Simont, aki a ház felépítésére 80.000 forintot szánt az Akadémiának, és gróf Széchenyi Istvánt is megelőzi. (Vázlatok stb. című i. m. 146. és 154. l.) A főváros tehát méltó módon vett részt a Tudományos Akadémia második, anyagi megalapításában, amit az 1860 május 29-én kelt köszönő iratában az Akadémia hálás szívvel elismert. „A nemes tanács e tette által — így szól a köszönő átirat — Európa előtt azon elsőrendű városok sorába írta be Pestet, melyek a tudományt nemcsak becsülik, hanem a tudományosság érdekében semmi áldozattól nem tartózkodnak. És megmutatta, hogy azon küldetését, mely szerint a nemzeti műveltségnek nemcsak helyszínéül, hanem egyik hatalmas tényezőjéül is van hivatva, érti és teljesíteni tudja és akarja is.” (Föv. Lev. V. 112/1860.)

Dr. Budó Jusztin.

A pest—kőbányai próbavasút emlékezete.

Az 1825/27. évi pozsonyi országgyűlés hazánk közlekedésének javítására fontos határozatot hozott. A jelenlevő karok és rendek látva azt, hogy Európa államaiban a kereskedelem fellendülésének és megújulásának problémáját csak a közlekedés átalakítása, illetve gyorsabbá tétele oldhatja meg, egyeseknek vagy alkalmi társulatoknak vasutak építésére szabadalmat engedélyeztek. E nagyjelentőségű mozgalom élére József főherceg, az ország nádora állott, aki állandóan kereste az összeköttetést a külfölddel, hogy a közlekedés terén a technika újításait az országban is meghonosítsa.

Az idegen szabadalomtulajdonosok és feltalálók készséggel siettek Magyarországra, hogy a legfelsőbb helyről megindított mozgalomnak felajánlják szolgálataikat. Az első

között volt Bodmer János Gáspár, a badeni nagyhercegség sóbányáinak igazgatója, aki még az országgyűlés tartama alatt, 1827. év elején Pozsonyba jött, hogy vasútjának mintáját bemutassa József nádornak és az országgyűlés tagjainak, akiknek ez alkalommal átadta a tervbe vett pest—szolnok—debreceni vasútvonal építésére vonatkozó költségvetését is. Bodmer szabadalma lóval vontatható kétkerekű lebegő vasútra vonatkozott, melynek szerkezete röviden a következő volt: a pályatestet a földbe vert bakokra helyezett gerendák és erre erősített sinek alkották, a kocsik pedig mindkét oldalon saroglyaszerűen függetek alá a kerekek tengelyére erősített vastartórudakon, a kocsirol lelógó láncok pedig a kocsikra rakott áruk megkötésére szolgáltak.

József nádor a benyújtott ajánlatot nagyon kedvezőnek találta, azonban, tekintve az építéssel járó nagy pénzbeli áldozatokat, azt tanácsolta, hogy előbb próbálják ki a vasút használhatóságát és építtessenek e célból rövidebb távolságon úgynevezett „próbavasút”, melyet a nádor Pestről kiindulónan az egy mérőföldnyi távolságra levő kőbányáig tervezett. A vasútépítési költségek összehozására pedig részvénytársaság felállítását javasolta. A vállalkozás sikere érdekében egy végrehajtóbizottságot is alakított, melynek elnökévé Wenckheim József bárót, tagjaivá pedig Feszetics János grófot, Teleki József grófot, Brudern József bárót, Podmaniczky Károly bárót, Keglevich Sándor grófot, Dietrich József bárót, Hangyás Dávid várcsbíró, Kemnitzer Károly, Feller Benedek tanácsost, Mayerffy Ferencet, Kappel Frigyes, továbbá a megyei és városi mérnököket és Spiegl József ács mestert nevezte ki.

Wenckheim báró a kinevezés kézhezvétele után Bodmer-rel együtt Pestre jött. Mintán április 19-én a nádor által kijelölt területen a helyszíni szemlét megtartották, Wenckheim báró a bizottság tagjait ápri-

lis 21-ére gyűlésre hívta össze, hogy a részletkérdéseket megbeszéljék.

A bizottság ülését a fenti napon meg is tartotta, amelyen az elnök örömmel jelentette be, hogy a kibocsátott 280 darab 50 conv. frt névértékű részvényt mind eladták és így a tervező Bodmer által kimutatott 14.000 conv. frt rendelkezésre áll. Ezután áttért a bizottság a vasútvonal irányának végleges megállapítására. Ugyanis az eredeti terv az volt, hogy a próbavasút a későbbben építendő pest—szolnok—debreceni vonal egy részét fogja képezni, azonban ezt a tervet elejtették azért, mert olyan irányban kellett vezetni a vasút vonalát, hogy egyrészt a részvényesek egyéni érdekeit szolgálja, másrészt, hogy könnyen csatlakozhassék az építendő pest—szolnok—debreceni vonalhoz. Az április 19-i helyszíni szemle és a bizottság határozata alapján a vasútvonal végleges iránya a következő lett: a vasút az úgynevezett „hatvani lineától“ indulva ki, egyenes vonalban haladt a kőbányai szőlőkhöz, ahol két ágra szakadva, egyik része a Kauser-féle és a Szépítő Bizottmány kőbányái mellett elhaladva, a Lechner-féle téglágetőnél végződött, másik része pedig a kápolna és a kőfejtők érintésével az itteni téglágetőig vezetett. Ennek a vonalnak hossza 4000 ölnök, vagyis 1 német mérföldnek felelt meg.

A terepfelvétel munkálatainak befejezése után, május elején hozzákezdtek a vasútvonal felépítéséhez. Kezdetben nagyon sok akadállyal és nehézséggel kellett a bizottságnak megküzdenie, mert a pesti mesterelemek és munkások teljesen járatlanok voltak a vasútépítésben, úgyannyira, hogy helyettük katonasággal kellett dolgoztatni. A munka előbbrejutását pedig nagyon késleltette az, hogy az építéshez szükséges vasalkatrészeket mind házilag kellett előállítani. Kitartó munkával azonban elérte a bizottság, hogy június végére készen voltak a fa-

munkálatokkal, július utolsó hetében pedig a sinek felerősítését is befejezték. Augusztus 15-re elkészültek a vonal kipróbálása alkalmával felmerült hiányok pótlásával is, úgy, hogy a bizottság a vasút ünnepélyes megnyitásának napját is kitűzhetette augusztus 20-ra, Szent István ünnepének délutánjára.

A megnyitás ünnepélyes keretek között ment végbe, melyen maga a nádor is személyesen megjelent. Délután 5 órakor a városi kőbányánál kíséretével együtt felült a nemzeti zászlókkal díszített négy kocsí egyikére, melyeket 1 ló húzott a „kerepesi lineáig“, ahol leszállottak és helyüket 68 teljes tábori felszerelésű gránátos katona foglalta el, az így megrakott kocsikat aztán szintén 1 ló húzta a kőbányáig. Itt tíz kocsit kapcsoltak össze, amelyekre összesen 448 mázsa terhet raktak fel. Ezt a vonatot 2 ló húzta egészen a városig a sorfalatálló „sok ezernyi nép nagy bámulatára“.

A vasút bemutatása nagyszerűen sikerült és a részvényesek a legjobb reményekkel eltelve bíztak a vasút jövőjében. Azonban a gyakorlat ennek éppen az ellenkezőjét mutatta, mert a hozzáfűzött anyagi siker teljesen elmaradt, részben a használat következtében beálló műszaki hibák, részben pedig a fuvarozó polgárságnak a vasúttal szemben tanúsított erős konkurenciája miatt.

Egyedüli hasznot a pesti ifjúság sétakocsizásai hoztak. Ezek azonban oly csekélyek voltak, hogy a részvényesek 1828 március 20-án tartott ülésükön elhatározták, hogy az üzemet beszüntetik és a vasutat lebontják. Április havában tényleg le is bontották a próbavasutat, amelyet a polgárság lelkesedése és áldozatkészsége oly gyorsan teremtett meg. Ro.

A Károlyi grófok pesti palotája.

Az utóbbi időben szóba került a Gróf Károlyi és Magyar utéak ki-
szélesítése. A szükséges területet a

Károlyi palota telkéből akarják ki-sajátítani. Ez alkalomból néhány szóval vázolni igyekezőnk a telek és a rajta álló épület történetét. Ez a ház szorosán összefügg a magyar történet egy fényes korszakával, a reformmozgalommal. Itt találkozott sok derék hazafi s innét indultak megvalósításra a nemzet jövőjét szolgáló terveik. De a mozgalom befejezésének is nem egy gyászos eseményét látták a falak. Innét hurcolták fogságba gróf Batthyány Lajost, itt fogták el gróf Szapáry Lajost, majd gróf Károlyi Istvánt. Jellasi 1849 elején ezt a palotát választotta szállásául. A szabadságharc leverése után Haynau lakott itt és sok halálos és más súlyos ítéletet írt alá.

A telek tulajdonosait Pest visszafoglalása óta ismerjük. Először Wernlein István Jánosé volt, akiről 1694-ben örökségképen báró Wernlein Ödön József-re szállott. Az utóbbi még az öröklés évében eladta Wilfershaimb Miklós cs. kir. élelmezési biztosnak. Az új tulajdonos és hozzátartozói már jobban ragaszkodtak a területhez, mert 1744-ig a kezükön volt. Ekkor Patachich Gábor gr. kalocsai érsek vásárolta meg a maga és hozzátartozói számára. 1748-ban újra változik a telektulajdonos, gr. Barkóczy Ferenc egri püspök veszi meg, míg végre 1768 november 5-én a Barkóczy János gr. és Károlyi Antal gr. között létrejött szerződés a Károlyi grófnak juttatja e területet.

Épület már 1694-ben állott a telken. Mikor 1779-ben először építkeztek a Károlyiak, már emeletes épület állott itt, amelyet fel is használtak, átalakították és kibővítették. A telek két oldalán istállót, ko-

csiszínt, lovardát építettek, a szabadon maradó területet parkirozták.

Az 1779-ben épült palotát 1832-ben ismét átépítették. A városi levéltár iratai szerint az új épület tervezője Antoninus Pius Ritter von Rigel volt. A köztudat szerint azonban, és ezt a felfogást megerősíti a Károlyi-család levéltára alapján dolgozó Éble Gábor, ez a palota Polák Mihály alkotása. Rigel tervei tényleg nem azok, melyek kivitelre kerültek. A külső beosztás nagyjából egyezik ugyan, azonban a stílus már egészen más. Rigel renaissance-stíliú épületet tervezett, a fölépült palota empire-stíliú. — Az építkezés körül érdekes bonyodalom támadt. A palotának az Egyetem-utcában nem volt egyenes vonala, a mai Kaplony-utca közelében befelé hajlott. Az építők el akarták tüntetni ezt az egyenetlenséget, azonban a szomszéd tulajdonos, Wenckheim bárónő tiltakozott ez ellen, mert ezáltal háza 3 lábbal hátrább állott volna, mint a Károlyi-palota. Sajnos, az elintézésre vonatkozó iratok nem voltak fellelhetők.

Ennek az építkezésnek a vége felé következett be a nagy árvíz, mely akadályozta a munkát, sőt a kapu alatt és a kertben pusztított is. Azért a palota mégis jó védelem volt a fenyegető veszedelem ellen és gróf Károlyi György nem késett a szorongatottakat befogadni, sőt élelmezésükről is gondoskodott.

Később sem szűnt meg a palota politikai központ lenni; a háború utáni időben ismét sok szó esett róla. Mindenesetre a régi Pest egyik legérdekesebb háza és ha meg akarjuk tartani városunk történeti emlékeit, ez az épület méltó a kíméletre. (K.)

MAGYAR MŰEMLEKEK

DR. SZÖNYI OTTÓ A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZ. ELŐADÓJA

A noszvaji eset.

Jobb szeretnénk hallgatni róla és bizonyára hallgatnánk is, a hivatalos akták kriptájába eresztve a drága halottat, a noszvaji ref. templomot, melyet nem lehet többé úgy sem életre galvanizálni, — ha a közvélemény nem szerzett volna róla tudomást és nem remélnénk azt, hogy néhány higgadt és megfontolt szó talán üdvösséges hatással lehet, hogy ne ismétlődjék meg. Azért szeretnénk hallgatni róla, mert az ilyen eset nagyon rávilágít arra, hogy milyen kevés eredményt ért el a műemlékvédelmi propaganda Magyarországon és milyen kevésbé tudta felébreszteni az emberekben azt az érzést, amely a történelem tanúsága szerint néha még a barbár kezét is visszarántotta a multak tiszteletreméltó emlékeitől. Mivel azonban ez a passzív álláspont egyúttal fegyverletételt jelentene, nem szabad visszarettenünk az ilyen eseteknek nyilvános tárgyalásától. Hátha mégis lesz eredménye a szívós kitartásnak és a csüggedés nélküli kapacitáló és felvilágosító munkának. Ha csak néhányan okulnak az eseten, máris néhány lépést tettünk előre a cél: a műemlékek általános megbecsülése felé. — A noszvaji (Borsodmegye) ref. templom nem volt olyan jelentéktelen, középkori falusi egyház, mint akárhányszor megmaradt társa az országban. Már az, hogy több kor hagyta rajta művészetének nyomait, kiemeli az átlagból. Bizonyára még a XIII. században kezdték építeni római stílusban. Megnagyobbodván az eklézsia tagjainak száma, átépítették és megbővítették a XV. században. Ennek emlékeit őrizte ez év márciusának elejéig a gyönyörű, bordás boltozatú, szögletes apszisú szentély, továbbá két faragott kő-

keretű késői gótikus kapu s a csinos mérművekkel díszített ablakok, melyeknek középső választó kőpálcái már régebben kitöredeztek, de megvoltak még a halhólyagalakú kőrácsok az ablakok felső csúcsíves részében. A megnagyobbítás hajókhozátoldásában nyilvánult meg. Tornya karcsún emelkedett fel; az egész templomot pedig fal övezte, mely Szendrei János véleménye szerint, aki 1902-ben megvizsgálta a templomot, szinte erőddé avatta azt. Möller István pedig arra a ritka sajátságra mutatott rá a szentélynek, hogy ferdén állt a hajó hossz tengelyére, amit a misztikusok a keresztre feszített Jézus feje lehányatlásának jelképezésével magyaráznak. A templom a cinterem falkezelésével együtt nagyon szép, festői csoportot mutatott. A templom belseje a középkorban ki volt festve. A festésnek töredékei a bontás alkalmával előkerültek. A noszvaji egyház később a reformátusok birtokába került. Ők is hozzájárultak annak díszítéséhez, a festett deszkamennyezettel, mely 1700-ban készült, 1734-ben pedig megújították. Fehér alapra vörösésbarnával és kézzel, fekete vonalakkal indák és virágok, de ezeken kívül figurálisok is voltak felfestve. A mennyezet készítőjét, aki egyúttal az egyház egy kannájának is adományozója volt, egy felirat nevezte meg. A torony felső részét és sisakját valószínűleg ugyanekkor építették meg fából. Ilyen volt a noszvaji ref. templom, amint ezt Szendrei János leírása és Stehló Ottó, a Műemlékek Orsz. Bizottságának építészje által hivatalosan készített műszaki rajzok és fényképek mutatják 1902-ből. Már ekkor el akarta adni a mennyezetet az egyházközség, de a Műemlékbizottság úgy határozott, hogy maradjon a helyén.

Idén az egyházközség új templom építésére határozta el magát a réginek helyén, mert ez már szűk lett a fejlődő községnek. Készítettet tehát egy nagyon rossz templomtervet és hozzáfogott a bontáshoz. Mire a Műemlékek Orsz. Bizottsága feljelentés útján tudomást szerzett erről, a szentély, az északi mellékhajó és a torony felső része már elpusztult s ha közbelépés nem történik, a lebontott részek értékes faragott kövei is megsemmisültek volna. Most a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Osztálya tett lépéseket, hogy azokat megszeresse és szemléltető összeállításban elhelyezze. A festett famennyezetet, melynek a helyén kellett volna maradnia, a miskolci múzeum szállította el. Így tehát a templom legfontosabb részei már nincsenek meg, vagy legalább is nem az eredeti helyükön. De a még megmaradt részletek is megérdemlik, hogy végleg biztossáttassanak a létükben és helyes a Műemlékek Orsz. Bizottságának állásfoglalása, mely a templom bővítését ezzel akarja összehangoltatni, hogy legalább ezek az emlékek figyelmeztessék az utókort arra, hogy Noszvajon volt egykor egy szép régi templom.

A visegrádi vár Salamon-tornyán néhány évvel ezelőtt veszedelmes jelenségek mutatkoztak. Az északi sarkán végigcsurgó hólé és esővíz kikezdte a falazatot és súlyos nagy kövek hullottak le az úttestre és a szomszéd kertbe. A belső falépcső és padlózat pedig teljesen elkorhadt, úgyhogy a torony tetején lévő vasbeton-terrászra való feljutás életveszélyessé lett. E jelenségeket Schulek János, a Műemlékek Országos Bizottsága által a helyzet orvoslásáért megbízott műépítész, egy közös okra: az 1918. évben épült vasbeton-terrász felületén összegyűlő esapadékvizek elvezetésének megoldatlan voltára vezette vissza. Ennek a terrásznak a felülete akkép alakított, hogy a reá hulló esapadékvíz a terrász szélének négy pontján

alkalmazott rövid bádogcsurgóra terelődött. Ebből az északi oldal két csurgója a vizet közvetlenül a toronyfalazat tetejére folyatta, míg a déli oldal két csurgója vizét a terrász szintjénél 8 méterrel mélyebben fekvő zsindeletetőre bocsátotta. Ha meggondoljuk, hogy a körülbelül 250 m² területű terrász felületén már 10 milliméteres eső alkalmával is 25 hektoliter víz gyűl össze, melynek fele közvetlenül a falazatra csurgott, képet nyerünk arról a vízmennyiségről, amely egy év alatt, minimálisan 600 milliméter esapadékmennyiséget tételezve fel, ezekre a falakra terelődött. A falazat belseje mészhabarccsal összeraasztott betonszerű kötőrmelék lévén, melynek vízfelvevő képessége igen tekintélyes, a víz nagyobb része a torocnyak 34 m-nél magasabb testébe huzódott, s csak kisebb része folyt el.

A torony déli oldalán a terrász szintje és a tetőzet felső éle között 8 m magas ürr tátongott. A szél a csurgók vizét, az esőt és havat a torony belsejébe hajtotta, amelynek aljában néha valóságos tócsák keletkeztek. Útközben a víz végigázta a belső állványozás és lépcsőzet faalkatrészeit és azok elkorhadtak. A bajok elhárítására Schulek műépítész programot dolgozott ki, amelynek egy részét a tavalyi nyáron végrehajtotta a Műemlékek Bizottsága, annak teljes lebonyolítása azonban a jövő sürgős feladata lesz. Elkészült a torony aljából a falazott lépcsőzetig vezető falépcső és a torony terraszára kivezető lépcső. A terrász széleire vaskorlátot helyeztek. Legjelentősebb művelet volt az említett ürnek fafallal való elzárása, ami kiválóan sikerült. — Schulek János gondos figyelme a nevezetes műemlék iránt nemcsak látogatóinak és magának a toronynak biztonságára terjedt ki, hanem az emlék méltó megjelenésére is. Ezért a torony belsejének földszintjén alapos kitakarítás után felállította a vár területén talált kőfarag-

ványos töredékeket és ezzel egy kis múzeumot létesített a laikus érdeklődők és tanulmányozó szakemberek örömére. Hátra van még azonban a legfontosabb munka, a vizek által megbontott falaknak a helyreállítása. Ehhez az előkészület már tavaly megtörtént.

Tiszainoka, jásznagykúnszolnok-megyei község határában áll egy 2 m magas, 70 cm hosszú és vastag romfal, melyet a község kőkitermelés céljából le akarna bontani, s a körülötte a földben rejtőző egyéb falmaradványokat kiásatni. A község példaadó módon a Műemlékek Országos Bizottságát kereste meg a bontás és ásás engedélyezéséért. A rom az 1885. évi kataszteri térképen „Szláv templom romjai“ névvel van megjelölve és ez a Bizottság figyelmét felkeltette, amit még fokozott Zoltai Lajos, tb. debreceni múzeumigazgatónak, a pusztatemplomok érdemes kutatójának adata, mely szerint Balmazújváros piacán néhány év előtt egy csúcsíves templom alapfalait ásták ki, mely a nép emlékezetében „rác templom“ elnevezéssel élt, ami onnan eredhetett, hogy Balmazújvároson és környékén még a XVI. század közepén is vegyesen laktak rác jobbágyok magyarokkal, mert a XV. század első felében ez a környék Lázárevics és Brankovics szerb despoták földesúri birtoka volt. Valószínű, hogy Tiszainokán is éltek rácok, akiknek a templomából való maradvány a romfal. A Bizottság tudományos érdekből azt a tanácsot adta a községnek, hogy a romfal környékét szakértővel ásassa meg és pedig éppen Zoltai Lajossal. Előbb azonban Hild Viktort, Jász-Nagykún-Szolnok vármegye főlevéltárosát kérje fel a történelmi adatok szolgáltatása végett.

Die Kunstdenkmäler von Bayern. Niederbayern Band XVI. Stadt Landsbut mit Einschluss der Trausnitz. Bearbeitet von *Felix Mader*. Mit einer historischen Einleitung von *Fridolin Solleder* und Zeichnerischen Aufnahmen von *Georg Löster*. 49 képtábla,

409 szövegkép és egy térkép. 8°. 352 oldal. München, 1927. R. Oldenbourg. Kötve 40 M.

A német műemlékfelvétel, inventarizálás vagy topografia (nevezzük akárhogy) első helyen áll az egész világon. És ebben éppen a bajorországi és a Rajna-vidéki kötetek járnak elől. Nem hiába van a bajor műemlékeket tárgyaló kötetek elején a műemlékfelvétel minden érdeket kielégítő programja közölve, a kötet ennek a programnak mesteri megvalósítása. Az emlékek irodalma és képjegyzéke tökéletes, úgyhogy a kutató fel van mentve a kútfők összekeresgélésétől. A történelmi adatok pontosak és megbízhatóak. A műemlékleírások még a laikus által is megérthetők, ami nagy szó egy szakemberek által írt munkában. A képanyag gazdag. A kötetek végén művészettörténelmi és művészetstatisztikai összefoglalás van, mely a kötetben tárgyalt műemlékeket stilsztikai sajátosságai és fejlődésük, mestereik és iskoláik szerint csoportosítja, méltatja és jellemzi.

Ebben a kötetben ilyen módon vannak feldolgozva Landshut város és a mellette levő Trausnitz vár egyházi és világi műemlékei. A 133 m magas tornyú, gótikus Szent Márton-templom és hatalmas főoltára, a Jodokus- és Szentlélek-templom és Landshut egyéb templomai. A Trausnitz-vár kápolnájának korai gót figurális stukkói alapos méltatásban részesülnek, nemkülönben a seligentali barokk kolostor. Megtudjuk itt, hogy Landshut városi rezidencia-épülete Németország legrégibb renaissance épülete. Tiszta képet nyerünk a város lépesős, ormos, középkori házainak berendezéséről, a hálóboltozatos folyosókról, árka-dos udvarokról, egyszóval Landshut és környékének műemlékeiben lerajzolódó helyi sajátosságairól, művészeti jellegéről.

Szönyi Ottó dr.

Az Országos Magyar Hadimúzeum-Egyesület és az Országos Kanizsai Dorottya-Bizottság tulajdona és kiadása.

Felölös kiadó: GÖRGEY ALADÁR szerkesztő.

Előfizetési felhívás.

Erősíteni a mult iránti szeretet érzését: ez lapunk tulajdonképeni célja. Aki szereti a multat, a magyar multat, az támogatni is fogja törekvéseinket azzal, hogy előfizetőink táborába lép, mert csak így válik lehetővé, hogy ügyünk szellemi fegyvere anyagilag is megerősödjék.

Előfizetési díjak: egész évre P 30.—, félévre P 16.— s ez megküldhető címünkre vagy postautalványon, vagy pedig befizethető 36.621. számú postatakarékpénztári csekkszámánkra.

Az előfizetési díjakat kérjük minél előbb befizetni, mert lapunk június havi számát már csakis azoknak fogjuk megküldeni, akik lapunkra előfizettek.

* * *

Lapunk, a nyári hónapok — július és augusztus — kivételével, minden hónapban jelenik meg és a törzslapon kívül a következő mellékletekkel bír:

„*Pestbudai emléklapok*“, a székesfőváros multjával foglalkozik és dr. Gárdonyi Albert székesfővárosi főlevéltáros szerkeszti.

„*Magyar műemlékek*“, melyben ismertetésre kerülnek Hazánk összes műemlékei, szerkeszti dr. Szőnyi Ottó, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója.

„*Honisme és helytörténet*“, a magyar vidék multjával foglalkozik akként, hogy rendszeresen ismerteti Hazánk városainak és községeinek történetét, a hozzájuk fűződő eseményekkel együtt. Központi szerkesztője dr. Lukinich Imre, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatója, a vidéki részek szerkesztését pedig a legkiválóbb szaktudósok végzik. E tekintetben fokozatosan történik a kiépítés. Debrecen város és környéke-re vonatkozó szerkesztési teendőket rugonfalvi Kiss István és Szabó Dezső debreceni egyetemi tanárok látják el.

„*Hadimúzeumi Lapok*“, a m. kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatalos lapja, mely e Múzeum tárgyi ismertetésével és a hozzája fűződő kérdésekkel foglalkozik. Szerkeszti Aggházy Kamil, a Múzeum igazgatója.

Mindezen mellékletek havonta felváltva jelennek meg, s ezzel oly történelmi irodalmat nyújtanak, mely nemcsak tudományos és hasznos, de kellemes olvasmány is lesz mindazok részére, akik a nemzet multja iránt szeretettel és érdeklődéssel viseltetnek.

Hazafias tisztelettel:

Historia
szerkesztősége és kiadóhivatala.

HADIMÚZEUMI LAPOK

SZERKESZTI:

AGGHÁZY KAMIL

A HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM IGAZGATÓJA

I. KÖTET // BUDAPEST, 1928 ÁPRILIS HÓ // 1. FÜZET

M E G J E L E N I K É V E N T E K É T S Z E R

A H I S T O R I A M E L L É K L E T E

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁRÓLY

TARTALOM.

	Oldal
<i>Aggházy Kamil:</i> Az országos hősi emlékmű és a magyar pantheon.....	3
<i>Bevilaqua-Borsody Béla dr.:</i> Dürer Albert erődítési tervei és a XV— XVI. századi török probléma	8
Albrecht Dürer's „Befestigungskunst“ und das türkische Problem nach der Schlacht bei Mohács	20
Lo sistema Fortificatoria del Messer Alberto Durero e la battaglia luttuosa di Mohács	21
<i>Palóczy Edgár:</i> Zrínyi Miklós gróf múzeuma	22
<i>H. K.:</i> Bosznia okkupációja. A megszállás harcai és hősi halottai.....	24
<i>Móricz Pál:</i> A szegedi ezred-kadétiskola	28
<i>Hadtörténelmi emlékeink. Szemelvények a múzeum anyagából.</i>	
<i>Th. G.:</i> Katonai sportemlékek a Hadtörténelmi Múzeumban	31
<i>Ifj. Kalmár János:</i> Magyar szablyák a Hadtörténelmi Múzeumban	32
<i>Bevilaqua-Borsody Béla dr.:</i> Magyar és magyar vonatkozású hadi- technikatörténeti nyomtatványok a Hadtörténelmi Múzeum könyv- tárában	35
I. <i>A M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum közleményei:</i> József kir. herceg adományja. — A múzeum gyarapodása. — Külső működésünk. — Külföldi összeköttetéseink. — A Hindenburg-Múzeum Berlinben. — Felhívások. — A „Historische Waffenkunde“ bécsi gyűlése	41
II. <i>Szemle:</i> Múzeumok. — Leletek — ásatások. — Emlékművek. — Hősi emlékművek. — Könyvek és folyóiratok	45

KÉPEK JEGYZÉKE.

Vázlat az országos hősi emlékmű és pantheon környékéről (5). — A hadi-
múzeum nyugati homlokzata, alatta az országos hősi emlékmű és pantheon
helyével (7). — Dürer Albert munkájának címlapja (8). — Középkori város-
falhoz épített dűreri bástya ostroma (9). — Dürer ágyúterve (11). — Ezred-
kadétek a rokkant vitézzel (29). — Magyar szablyák (33). — Rudolf ezüst
cseregelye (38). — Ezüst érem Esztergom visszafoglalásáról. Ezüst érem
Érsekújvár visszafoglalásáról. Ezüst érmek Buda visszafoglalásáról. Gúny-
érem Belgrád felmentéséről (39).

Az országos hősi emlékmű és a magyar pantheon.

Folyóiratunk 1. számának 8—9. oldalán megjelent „Évfordulók, emlékművek“ című cikkemet, melyben az 1848/49, 1859, 1868/9, 1878, 1908/9, és 1918/19. évi hadiesemények küszöbön álló évfordulóira hívtam fel a figyelmet, az alábbi szavakkal fejeztem be:

„A fentiekben felsorolt jubiláris alkalmak egyúttal aktuálissá teszik intézetünk ama tervét, mely a budavári Nándor-laktanya alatt elterülő hegyoldalban *a magyar katonai pantheonnak, a világháború központi magyar emlékművének és a hozzá csatlakozó katakombasírboltoknak* megvalósítását célozza. Ennek volna méltó betetőzése a laktanyának ez év őszén befejezendő átalakítása után immár végleges otthonába beköltöző Magyar Hadimúzeum.“

Ez alkalommal többet akarok elmondani erről a tervről, mely szerintem magával *a Magyar Hadimúzeummal a legszorosabb eszmei egységbe tartozik.*

Egy általános, *polgári és katonai* pantheonról már sokszor esett szó. Szebbnél-szebb tervek rajzolódtak ki lelkes hazafiak képzeletében erről a hálás témáról, de megvalósításukra sohasem történt komoly kísérlet. Az utolsó évtizedekben, de különösen a Szent Gellért-hegyi fellegvár erődítési jellegének 1899-ben történt megszűnése óta, a tervezők többnyire ennek helyére szánták a magyar pantheon.

A legutolsó s ezúttal valóban komoly terv 1917-ben merült fel, amikor báró Láng Boldizsár vezérkari ezredes, a honvédelmi minisztérium akkori 1/a. osztályának vezetője, Karner Ápád mérnökkari századossal és Csapó-Heim József tart. főhadnagy, műépítésszel ugyancsak a fellegvár alapfalaira építendő *győzelmi obeliszket, hadimúzeumot* (hozzátartozó hadilevéltárral) és *magyar katonai pantheon* tervet tett. A kivitelre az akkori kormány 25 millió aranykoronát szánt, az uralkodó beleegyezését adta s aláírásra készen volt a manifesztum, mellyel ezt az elhatározást a nemzetnek tudtul adja, amikor az összeomlás bekövetkezett.

Csak a két intézet alakult meg s hanyódott ideiglenes elhelyezésben mostanáig, amikor Csáky Károly gróf honvédelmi miniszter határozott támogatásával, legalább a múzeum végleges elhelyezése oldódott meg, míg a levéltár egyelőre az Országos Levéltár vendége.

De hol van a nagy tervből a messzire ellátású győzelmi *obeliszk*, az elesettek hatalmas *emlékműve* és a *pantheon*? A várt győzelem helyett bekövetkezett bukás valamennyit eltemette. Még szerencse,

hogy elpusztíthatatlan életösztonünk biztos jeleként, legalább a községek és testületek hősi emlékművei létesülnek egyre-másra.

A nagy tartozás azonban fennáll! Meg kell csinálnunk az országos hősi emlékművet, Budapest székesfővárosban, ennek méltó helyén és olyan arányban, mely a számos, kisebb helyi emlékmű fölé emeli. Olyasvalamit kell alkotnunk, ami állandó zarándokhelye lehessen a magyar nemzetnek, színhelye a hősök országos ünnepének és reprezentatív tisztelgőhelye a lovagias idegennek, még a volt ellenségnek is, kinek „*Ismeretlen Katona*“-ja otthon már régóta ünneplés és emlékezés központja.

Írtak és beszéltek erről talpraállásunk óta nem egyszer. Újabb terveket is láttunk, melyek hol a Szent Gellért-hegy tetejét, hol az oldalát, hol a Hármashatár-hegyet, hol meg a milléniumi emlék tövét (az „*Ismeretlen Katona*“ szolgálai utánzatával), vagy más egyebeket emlegettek a kérdés megoldásául. Azonban, — főleg az ország súlyos anyagi helyzete folytán, — mindmáig semmi érdemleges határozat nem esett.

Intézetünk 1928—1930. évi, nyomtatott munkaterve az alábbi pontokba foglalja erre vonatkozó javaslatait:

„I. Az új épület déli szárnya alatt kezdődő ősrégi *barlanghálózat* (folyosó, alagút, pince) feltárása és kiépítése *katakombaszerű temetkezési helylé*, a kiürítésre kerülő tabáni (49-i honvédsír) és a vízivárosi (katonai) temető halottai (Alvinczy stb.) számára, valamint a régi korok és háborúk és a világháború hősi és neves halottainak a bel- és külföldi harcterekről, hadifogolytáborokból, vagy temetőkből összegyűjtött halottai számára, az *Orsz. Magy. Hadimúzeum Egyesülettel* és az *Orsz. Kanizsai Dorottya Bizottsággal* karöltve.

II. Az új épület nyugati homlokzata alatt, az *ország központi hősi emlékművének felállítására*, háttérben csarnokkal (Pantheon), mely az I. pontban leírt *katakombákba* torkollik; a Lovas-út áthidalásával és a Lógodi-utcáig elterülő beépítetlen hegyoldal megszerzésével és parkírozásával, végül egyfelől a múzeum kilátását, másfelől a múzeum látképét rontó Attila-utca 91. számú hatemeletes ház részleges átalakításával, majd az Attila-utca aláhidalása révén összekapcsolva a diszjelgésre szolgáló Vérmezővel.

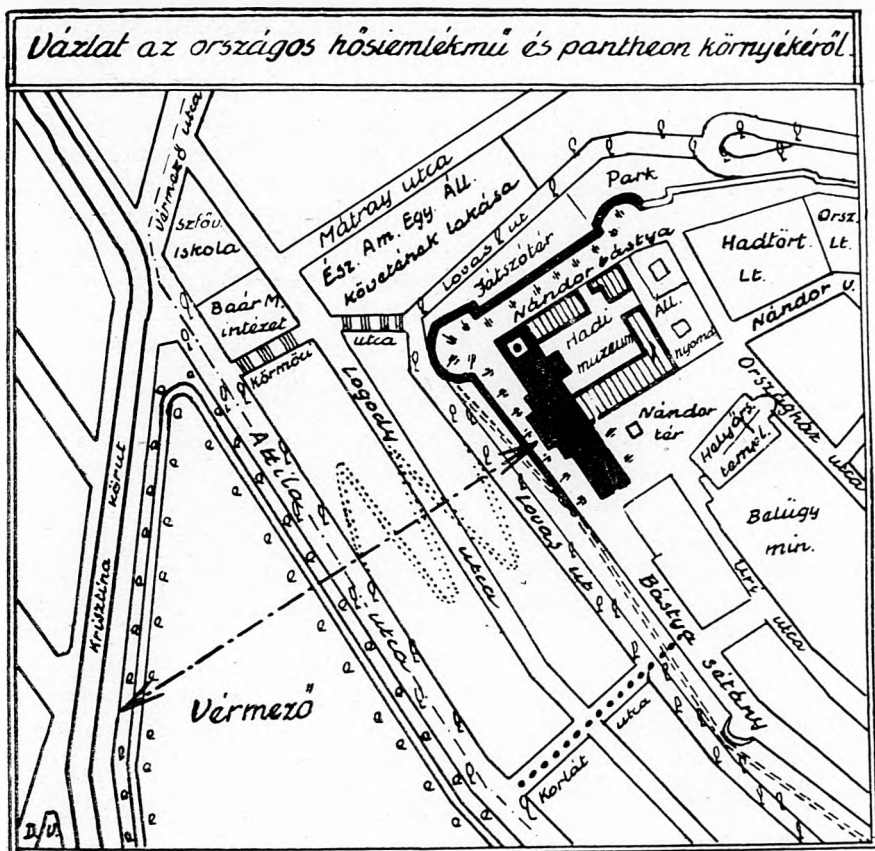
Mindkét terv a hősi emlékünnepegeknek a Hadimúzeummal való szorosabb kapcsolatát mozdítaná elő.

Ehhez a tervhez hozzáfűzhetem, hogy megvalósulása esetén tisztára költség-többlet kérdése, hogy a magyar *katonai Pantheon általános* (polgári és katonai) Pantheonná bővíttessék ki, ami legszebben dokumentálná az örök harcra kényszerített nemzet eltérő hivatású jelesinek más különbséget nem ismerő egységét.

A terv támogatására szolgáljon alábbi okfejtésem:

1. *A magyar katonai dicsőség kegyeleti helye, temploma és iskolája a Magyar Hadimúzeum.* Ennek elhelyezésére szolgál a Ferdinánd- (Nándor-)laktanyának nyugati szárnya, mely a budai vár északnyugati sarkán terül el. Ez maga gyülekezőhelye lesz minden kegyeletes magyarnak és idegennek. Itt fognak sorakozni ágyúink, itt állnak majd megszűnt csapattesteink emléktáblái.

2. A Hadimúzeum átalakításra kerülő padlásterében lesz elhelyezve a jelenleg a belügyminisztérium régi levéltári épületében (a régi országgyűlési teremben) meghúzódozó gliptotéka, mely az egész ország hősi emlékműveinek gipsz- és rajzmodelljeit tartalmazza s melynek anyaga máris igen gazdag. Ez is méltó keretétül szolgálna a világháborús nagy emlékműnek.

- † • a Hadimúzeum ágyú
- • • • • • kulatója
- ■ ■ ■ ■ = Nándorlaktanya
- = Kapisztrán-szobor

- - - - az 1686. IX. 2. -i főroham iránya és egyúttal a pantheon tengelyvonala
- • • • • = kortlát-utcai felvörög
- - - - Attila-utcai villamos u. autóbussz vonal

3. Maga a múzeum telke Budapest hadtörténetében vitán felül a legnevezetesebb. Itt folytak le a vár 1686-i nyári (június 18—szeptember 2.) ostromának legnagyobb méretű és fontosságú eseményei.

4. A múzeum nyugati frontja alatt elterülő bástyasétányon s az alatta, az Attila-utcáig lehúzódozó, a Lovas-út és a Lógody-utca által átszabdalt, beépítetlen területen folyt le 1686-ban a 2½ hónapig tartó lövészárokharc, melynek elesettjeit többnyire a helyszínén temették el. A Nándor-tértől le az Attila-utcáig alig van oly négyszögöl terület, ahol ma is ne találunk embercsontot, fegyver-, edénytörmeléket, dróttakadálymaradványt, puskaölyötől kezdve a legnagyobb méretű

bombáig különböző lövedéket stb. Hogy ez a terület mennyire volt haretér, azt a múzeum helyszínén beépítendő, kivilágítható aknában bemutatandó leletei fogják illusztrálni.

5. Itt harcoltak, mint védők, a fajrokon *törökök*, európai, afrikai és ázsiai, itt fel sem sorolható nemzetiségű katonái ezreivel. És itt harcolt *fél Európa* keresztény katonája: magyar, erdélyi, osztrák, porosz, szász, sváb, francia, olasz, spanyol, angol, horvát, szerb, szlovén, kurlandi, hollandus, dán, svéd, vallon. (A bajorok stb. a vár déli részén harcoltak.) Joggal mondhatjuk tehát, hogy a *Magyar Hadi-múzeum alapfalai olyan földbe nyúlnak, amelyet három világrész katonái öntöztek vérükkel*. Bár a történelem folyamán számos eset fordult elő, hogy egész Európa népei adtak egymásnak véres találkozót különböző csatatereken, — *ilyen szűk helyen alig!*

6. Az 1686-i ostrom utolsó napján, szeptember 2-án, a mai Hadi-múzeum nyugati főfrontja előtt elterülő bástyán tört „*nagy császár rés*“-en és a múzeum északi frontja előtti bástyán tört „*kis császár rés*“-en (odébb az államnyomda és az Orsz. Levéltár közt a „*brandenburgi rés*“-en) folyt le a nagy roham, amely a várnak sorsát eldöntötte s amelynek emlékére minden pénteken délután 3 órakor megszólal a budavári koronázó főtemplom nagyharangja.

7. Ezen a véráztatott helyen épült fel 1847-ben a Ferdinánd (Nándor)-laktanya, mely *1849 május 4—21-ig* ugyancsak ostrom alatt állott, aminek nyomai máig is megvannak.

8. A vár ezen sarkáról láthatók az összes közeli és távoli harc-helyek és állások (Gellérthegy, Naphegy, Kíssvábhegy, Nagysvábhegy, Rókushegy, Józsefhegy, a Margitsziget stb.).

9. *Ennél történelmibb keretbe nem helyezhetnők az egész koncepciót, melynek betetőzése volna a Hadimúzeum épülete.*

10. Adva van az épület alatti üres hegyoldal (a harctér!), mely *monumentális háttér*et és ezt koronázó befejezést ad a múzeum, a helyőrségi templom, az Országos Levéltár és az ág. ev. templom épületeivel, illetve tornyával.

11. Itt megvan a megfelelő légkör, hangulat és stílus, melyet nem zavar köznapi lárma, autóforgalom stb.¹

12. *Aránylag legkevesebbe kerül ez a megoldás.* A pantheon előcsarnoka a Lovas-útról való bejárattal, egy fő és több mellék alakkal díszített szoborral már a múzeum programjában benne van. Ezek előtt egy a haza oltárát kifejező *kötömb*, rajta a csorbult karddal, alatta a különböző harcterek temetőiből összegyűjtött hantok alá temetendő és hazaszállítandó katonák tetemeivel.

Mögötte a *pantheon csarnokában* legnagyobb hadvezéreink és jeleseink szobrai és nevei.

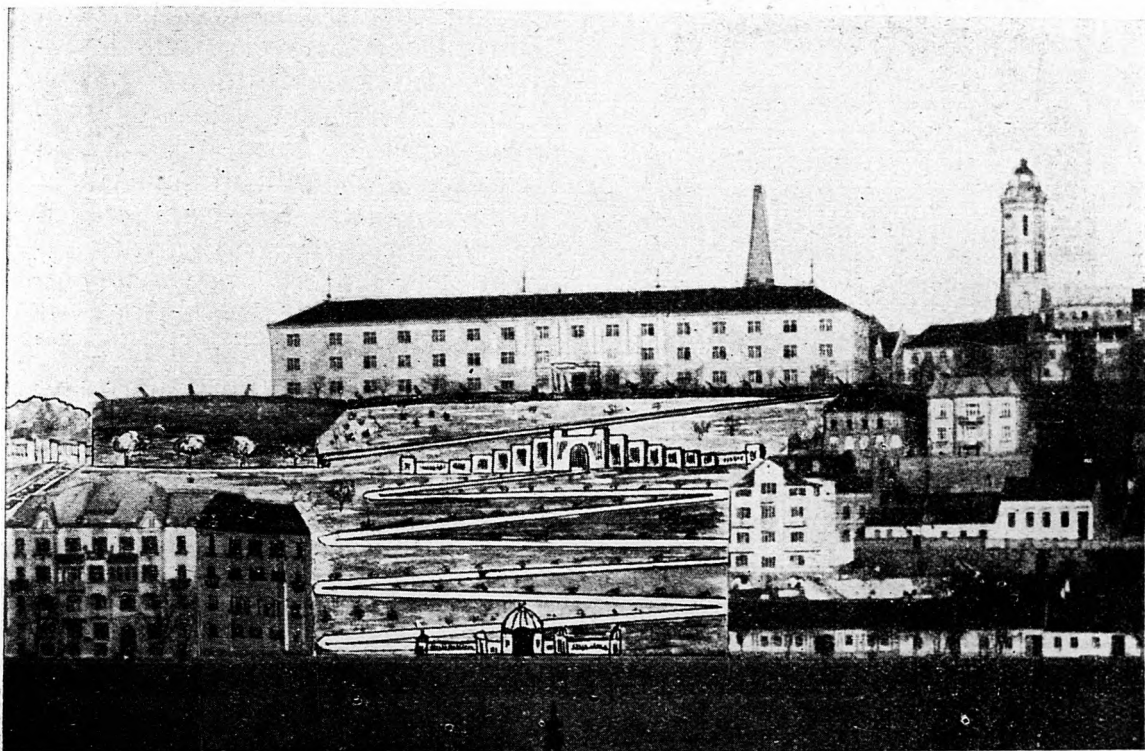
A csarnok háttéréből *aknafolyosó*, mely a vár alatti legközelebbi alagutak felhasználásával² készítendő *katakomba-sírboltba* vezet s

¹ Mint a külföldi „Ismeretlen Katona“-nál, ami egyébként csak olyan tetszetős frázis mint a mi régibb „Névtelen hőseink“. Mi ismerjük az elesetteinket, az emlékmű legalább is azoknak is szól.

² „A budavári katakombák megnyitása“ című cikkében (Budai Napló, 1928. IV. 29.) gróf Berényi János is tesz erre nézve értékes javaslatokat, kiben mozgalmunk lelkes hívére számíthatunk.

amelyben az előbb említett, a régebbi időkből való hősi tetemek³ helyeztetnének el. Előtte a *Vérmező*, ahol mindenkor lesz hely diszelgésekre s ahonnan az egész nemzet legméltóbban teljesítheti tiszteletadását a magasból letekintő emlékmű és Pantheon előtt.

Ugyan hol van ettől minden még oly szép, hangzatos, mutató megoldás, melyet nem kísérhet a kegyelet megkövetelte áhítatos csend, béke és ihlet, s amelyre a vitézül harcoltak és megdicsőültek minden jogot megszereztek.

A Hadimúzeum nyugati homlokzata, alatta az országos hősi emlékmű és pantheon tervezett helyével.

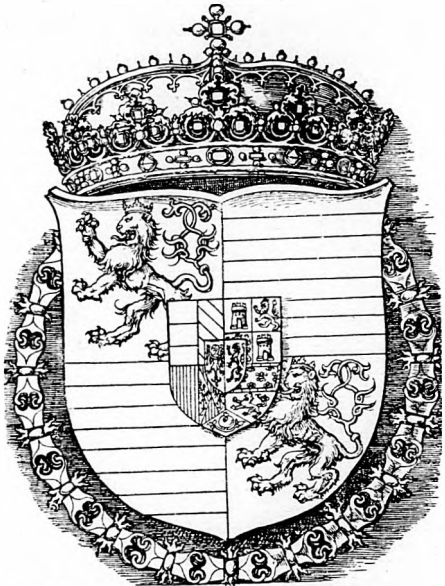
A fentiekben ismertetett tervünket az egész magyar társadalom figyelmébe ajánljuk. Legyen a magyar hősi kultusz gyújtópontja a budai vár vérről megszentelt ormain emelkedő Magyar Hadimúzeum s ennek egész környéke. Egyúttal dokumentuma annak, hogy ezentúl nem forgácsoljuk szét erőinket, a turáni átok ereje megtörött.

Alakuljon hát az *Országos Kanizsai Dorottya Bizottság* körül egy országos *nagybizottság*, mely ezt a kérdést napirendre tűzi, az előkészítő munkálatokat elvégzi, az anyagi eszközöket előteremti s végül ugyancsak országos jellegű nyílt pályázat útján a tervet megvalósítja.

Aggházy Kamil.

³ „Régi csaták porló hősei“ című cikk a „Vitézek és Gazdák Lapja“ 1927. XII. 25-i számában szintén sürgeti ezt.

Dürer Albert erősítési tervei és a XV—XVI. századi török probléma.

*Edliche vnderri che zu befestigung
der Stett flecken. Schloß vnd*

A címlap signette-je.

Ferdinánd magyar államcímere és a magyar
Szent Korona.

a család származásának ténye is magyar hadtörténelmi, illetőleg magyar katonai művelődéstörténeti vonatkozást mutat.

E vonatkozásnál azonban összemérhetlenül közvetlenebb és magyar katonai művelődéstörténeti vonatkozású Albert Mesternek azon világhírű irodalmi alkotása, mellyel alábbiakban foglalkozunk.

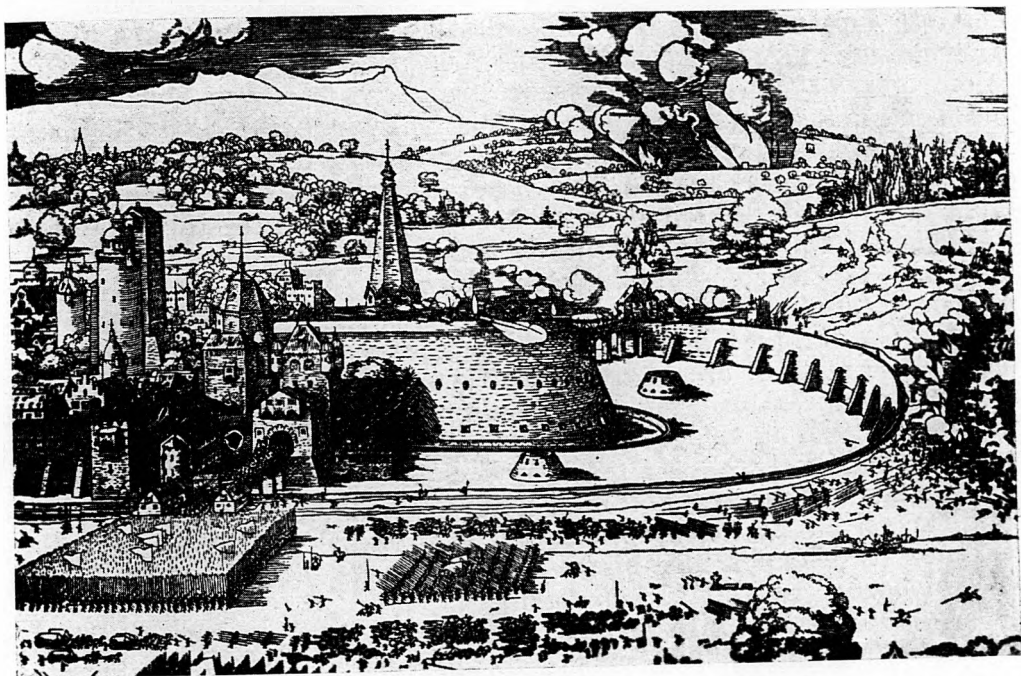
A Mester 1528. április 6-án halt meg Nürnbergben ifjúkori maláriájának következtében.¹ E betegségének megemlézése szóbanlevő irodalmi alkotásának kapcsán azért látszik fontosnak, mert úgy ezen munkája, mint „irodalmi hagyatékának“ nevezett² egyéb alkotásai is az 1522—1528. években jelentek meg. Ismeretes, hogy a Mester a Német Alföldeken tett utazásaiból 1522. már súlyos betegen tért haza Nürnbergbe.³ Hazatérve éppen Nürnbergben találta a Werbőczy Istvánnal odaérkező, a török ellen a német rendektől pénzbeli és hadisegedelmet kérő magyar követséget, mely tényről alább is szólunk. Súlyos maláriájának tünetei között, amit egy orvosa számára készült rajza is mutat,⁴ a maláriásoknál klinikai tünetképen jelentkező isme-

1. *A Mester irodalmi hagyatéka és az „Egynémely oktatások.“* A Mester 1528. április 6-án halt meg Nürnbergben. Az ottani centennáriummal kapcsolatos „Dürer kiállításon“, illetve annak a „Dürerarchiv“ nevet viselő levéltári osztályán, Hermann *Luppe* dr.-nak, Nürnberg város főpolgármesterének kezdesére külön tárló fogja bemutatni az Albert Mester apjának *Ajtósi nemes Aythóssy Albertnek*, a Gyuláról vándorló ötvösmíves mesterlegény korában Nürnbergbe került, ott letelepedett s mesterjogot szerzett ötvösmesternek kétségtelen magyar származását feltűntető nemzedékrendi táblázatot és az Aythóssy-család magyar okleveleinek másolatait.

Az Aythóssy-család a békési királyi vár ajtónálló (ajtós, Türhüter, Janitor) szolgálatot teljesítő nemes várjobbágysági közül való. A békési királyi Vár ezen ajtósai a korai középkorban tehát várkatonák voltak, így tehát

retes lelkinyomottság hangulatai között írta műveit, sietve, mintegy munkában töltött élete elméleti eredményeit kívánva könyvalakban lerögzíteni.

Bizonyos, hogy szóbanlevő munkája — az erősítésre vonatkozó oktatása — sürgősségét az Európában már a XVI. század végén jelentkező, a XV. század végén már egész Európa legsúlyosabb politikai problémájául mutatkozó, 1526 augusztus 29. a mohácsi csatavesztés óta pedig tragikus súlyú kérdésévé súlyosodó török problémában találja közvetlen — hogy úgy mondjuk — irodalomtörténeti hátterét. Viszont maga a kötet, — címlapjának vignette-je, ajánlása és

Középkori városfalhoz épített düreri bástya ostroma.

előszava — kétségtelenül mutatják annak magyar vonatkozásait. Az erre vonatkozó magyar tények sem a külföldön, sem a magyar műtörténeti és katonai művelődéstörténeti irodalomban nincsenek feldolgozva. Célunkat e kérdésnek rövid s vázlatos ismertetése alkotja.

2. *A török probléma és a Mester.* A Mester grafikus — rézmetsző, rézkarcoló és vasedző, valamint fametsző technikájú — alkotásain a XV. század vége óta állandóan ott szerepel a *török*. Töröktárgyú vagy törökös melléktémájú rajzain vagy a *főtéma* török, vagy a török problémára vonatkozó valamely *allegóriás-jelképes* alkotás, vagy csak valamely bibliai-egyházi témájú rajzán szereplő figurális *kísérő-alaknak* a korszerűen naiv, XV—XVI. századi felfogásban egykorú *costume*-ben való felábrázolása az. A Krisztus kínszenvedését feldolgozó különböző technikájú és különböző sorozatokba tartozó grafikus

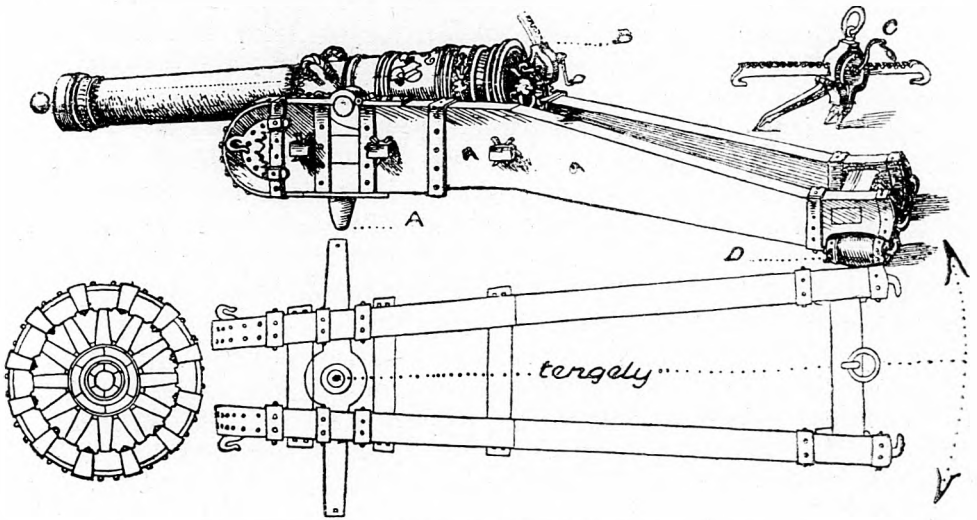
műveinek mellékalakjai számtalanszor fordulnak elő *magyar*, *lengyel* és *török* costumeban. Az 1498-ban megjelent, Szent János jelenéseit tartalmazó bibliarészlet — melyet a Mester illusztrált — határozottan *török* vonatkozású, mert a XV. századvég világösszeomlást váró, döbönt rémületű korhangulata egyformán táplálkozik a renaissance idejével együtt jelentkező társadalmi átalakulásokból, a reformáció zavarainak előszeléből, de a *törökből* is. A „Jelenések“ egyik legismertebb rajza, a „Négy Apokaliptikus Lovasok“ két török s egy lengyel udvaribolond-costume lovast mutat.⁶ A Mester keresztapja, Anton *Koburger* által kiadott Schedel-féle „Vilákkronika“ is a török probléma által foglalkoztatott és a földrajzi dolgok iránti keresletben megnyilatkozó érdeklődésből fakadt: Budavár ismert fametszetű rajzát a „Kronika“ több illusztrációjának faducára a Mester metszette. 1522-ben járt Nürnbergben a török ellen a német Birodalom országgyűlésétől segílyt kérő, rendkívül fénnel érkező *Werböczy-féle követség*, tagjai között sok magyar úrral, így Perjámosi Maczedóniai Lászlóval is, kinek nevét a Hadtörténelmi Múzeum kezdesére állított, legközelebb felavatásra kerülő dunaszekesői emléktábla örökíti meg. A fényes kíséret, mint képszerű, festői jelenség is izgathatta a művész fantáziáját, de a magyar állapotokról is tájékozathatta. A Mester unokafivére, *Magyar Miklós*, nagybátyjának, Aythóssy László gyulai szíjgyártómesternek fia, aki a XV. század végén jött Gyuláról a nürnbergi apai házba ötvösinasul, éppen úgy lehetett hírforrás, mint az a tény, hogy Gyulavár s az uradalom 1505-től a *nürnbergi palotagrófnak*, *Brandenburgi György örgrófnak*, II. Lajos nagybátyjának tulajdona volt. Az ő révén állandó kapcsolat volt a két város között.⁸

Ezalatt Nürnberg alakult ki a török probléma által foglalkoztatott Európa *hírszerző középontjává*. A törökkel foglalkozó írások és térképek itt jelennek meg s innen mennek szét az érdeklődő Európa felé, hírhozóik az idejáró kereskedők.

A *mohácsi csata* 1526. augusztus 29-én dönti el Magyarország sorsát. Néhány hét múlva verses, újságszerű röplőiratokból olvassa Európa az eseményt. 1527. októberében megjelennek az „*Oktatások*“: védekezésre való útmutatás a török ellen. A Mester 1528. április 6-án hal meg, Szulejmán pedig 1529-ben már ostrom alá fogja Bécsét, melynek néhány bástyáját Johann *Tscherte* császári építómester, az Albert Mesterrel baráti összeköttetésben levő ügyes mérnök már a Mester rendszerének szellemében alakított át. Ez az öt év — 1522—1526 — adja meg a szóbanlevő mű irodalmi környezetét, de magyar vonatkozásainak hátterét és nyitját is.⁹

3. Az „*Oktatások*“ német címe: *Etliche vnderricht zu befestigung der Stett, Schloss und flecken*.¹⁰ [(2), A II. (1), A III. (1), A (IIII.) 1 (stb. stb. stb.) F. (1) F. II. (1) ívjelzéssel összesen 50. számjelszék nélküli „in folio“ oldalon.] A kötetet harminc sorszámjelszék nélküli fába metszett dűcrol nyomott rajz (geometriai szerkesztés, profilrajz, alakrajz, keresztmetszet, tervrajz) díszíti. Vízjegy: balról-jobbra haladó, nyakán örvözött medve, hasa alatt gótikus A betű. Címlapja: címer: magyaros formájú csücsköstalpú renaissance-os modorú egyszer hasi-

tott és egyszer vágott tárcsapaisz 1. és 4. mezeje: jobbratekintő leveles heraldikai koronával koronázott kétfarkú oroszlán (Csehország) 2. és 4. mezeje: *hétszer vágva* (Magyarország); szív pajzs: négyelt, többszörösen osztva, kisebb szívpaizzsal: Castilia és Leon, valamint egyéb osztrák örökös tartományok címerei *A heraldika ismert udvariassági rangsora értelmében itt a magyar államcím áll az udariasságilag első helyen.* A paizs felett az elrajzolt, de kétségtelenül felismerhető *magyar Korona*, a pajzs körül az Arany Gyapjú heraldikai lánc (két-két tűzsiszoló acél között két oldalán hármasszikrát vető kova) a Juhhal. Alatta a fadúcba metszett cím: magyarul:¹³ „Egy-

Az ágyú terirajza.

A: csap; B: emelő-héber; C: húzó-héber; D: görgő.

némely oktatások a városok, várkastélyok és mezővárosok megerősítésére.”¹⁶ Kolophon: „Gedrueckt zu Nuerenberg nach der gepurt Christi. Anno MCCCCXXVII. in dem monat October.“ Magyarul: „Nyomatott Nürnbergben Krisztus születése után az 1527-ik esztendőben, októbernek hónapjában.“ A munka ajánlása így szól: „Az igen fenséges és nagyhatalmú Fejedelemnek és Urnak, Ferdinánd Urnak, Magyarország és Csehország Királyának, Spanyolország infánsának, Ausztria, Burgundia és Brabant főhercegének, Habsburg, Flandria és Tirol grófjának, Ó római császári felsége, a mi legkegyelmesebb Urunk szentbirodalmi helytartójának, az én igen kegyes Uramnak! Legfenségesebb és nagyhatalmú király, igen kegyes Uram! Azon kegyes jóindulat és azon jótétemények révén, melyek a néhai legfenségesebb és nagyhatalmú Császár, Miksa, felségednek Ura — nagyatyja, a fennen dicsérendő Emlékezetű révén jutottak osztályos részemül, elkötelezem magamat, hogy Fenségedet nem kevesebb móddal szolgáljam az én csekély erőimmel, mint a fentebb írott császári Fenséget. Mivel pedig mostanság sora esett annak, hogy Fenséged egynémely városok és mezővárosok megerősítésére

parancsolatot adott, én okot találtam arra, hogy az én csekély értelmességemet felajánljam, azon céllal, hogy Fenséged abból valamit kegyesen hasznára fordítson. Mert úgy gondolom én, ha az én előterjesztésem minden pontja nem is fogadhatnák el, mégis részben valamelyes haszon csak származik belőlük, nem csak Fenséged, hanem egyéb más fejedelmek, urak és városok számára, akik az erőszakoskodás és méltatlanul elszenvedett szorongattatás ellen magukat megvédeni akarják. Kérem tehát egész alázatossággal, parancsolja Fenséged az én szolgálatra való készségem megnyilatkozását tőlem kegyesen elfogadni és legyen Fenséged az én igen kegyelmes Uram. Királyi Fenségednek legalázatosabb Dürer Albertje.“

A mű élén álló címer Ferdinándnak mint Magyarország és Csehország királyának egyesített címere. II. Lajos 1526. augusztus 29-én esett el Mohácson, Ferdinánd előző házassági szerződésének révén lépett a két ország trónjára. Hatalmi állása elsősorban a magyar trón által fejeződött ki, A mű ajánlása a magyar és cseh királynak szól. A török veszedelem elsősorban fenyegette Magyarországot. Mivel pedig a Balkán felől előnyomuló török számára Magyarország tulajdonképpen a Bécs ellen irányuló hadműveletek átvonuló terepét alkotta, egészen természetes, hogy a mű ajánlása nem csak azért szól Ferdinándnak, mert Bécs-et is fenyegeti a török, hanem azért is, mert Magyarországot fenyegette.

Hogy a munka tényleg az elsősorban érdekelt Magyarország megvédeése céljából íródott, azt bevezetésének alábbi szavai igazolják: „mivel mai napság a mi időnkben sok furcsa dolog esik meg, úgy látszott előttem, hogy szükséges volna azon gondolkoznom, miképpen kelljen egy erődítést olyan móddal megépíteni, hogy abból király, fejedelmek, uraságok és városok magukat védelmezni tudják. És pedig nemcsak azon okból, hogy egyik keresztény ember a másika ellen védje magát, hanem azok az országok is, melyek a török útjába esnek, ennek erőszakossága és ágyúí ellen védekezessenek. Épen ezen okból vállaltam magamra, hogy néhány megjegyzést tegyek arra, miképpen kelljen ilyent építeni, de azon hozzáértők tudományának öregbítésére is, kik is megjárták a háború iskoláját és sok ilyesmit láttak és tapasztaltak.“

4. „A török útjába eső országok“ tehát feltétlenül Magyarországot jelentik. A „furcsa dolgok“ (fremde sach) alkalmasint azt a félelmet keltő várakozást és eshetőségeket fejezik ki, melyek egész Európát remegtették, mikor Szulejmán a mohácsi csata után Budáról rövidesen kivonulva, elhagyta Magyarországot és tervei ismeretlenek voltak. Alkalmasint a magyar viszonyokra vonatkoznak a bevezetés alábbi sorai: „egynémely helyeken, ahol az embereknek nem igen van pénzük, aragy a sietség és a veszedelem hajszolja őket, ott az emberek nagy földhányásokat raknak és körülárkolják azokat. Ezekből azután hetykeséggel védekeznek, ami derekas dolog... de egy derekas városban aragy jelentős városban, melynek falai és kapui, esetlegesen pedig falazott oldalú árcai is vannak a hely körül, ott olyan erődítést kell emelni, amely másnemű építkezéshez hasonlatos és ha éppen nincs is hirtelen szükség rája, az elkövetkezendő baj idején is helytálló

legyen. Éppen ezért erősen kell építeni az ilyen falakat.“ A magyar erődítések — a városok erődítéseit és a várkastélyokét leszámítva — ilyen árkölt földhányások voltak, pallisade-jaik révén „Karóvár“ vagy „Tuskevár“ is volt a nevük. A török hódoltság alatt a törökös „palanka“ név váltotta le fenti régi magyar elnevezéseit. A kevés-pénzűség a Jagellók alatti Magyarország sötét nyomorúságára vonatkoztat. A „hetykeség“ („keckheit“) a magyar bátorság katonai „virtus“-ára vonatkozhat, arra a magyar katonai erényre, mely taktikáját inkább egy jó szal magyar pengére, mint a nyugateurópai erődítésművészetre alapozta.

A „derekas város“ és a „jelentős vár“ fordulatokkal az eredeti szöveg „treffliche stat“ és „achtpare schlos“ szavait magyarították. E két kifejezés mint „feste Plätze“ vagyis „erődített helyek“ vagy „Vöstungen, Festungen“ franciául „les forts“, azaz „erősek, erős helyek“, olaszul „fortificazioni“ vagyis „erősítések“ a magyartalan képzésű, de a magyar katonai műnyelvbe átment „erődök“ név alatt a legújabb időkig, a fenti XVII—XIX. századi változatokon át fennmaradt. A magyar *virtusnak* s a kulturált *hadvezetésnek* ez a szembenállása a Mester „A nagy Ágyú“ című híres lapján is kifejezésre jut, melyen (más helyen előadott véleményünk szerint) a négy ember-tanilag magyar arcalkotású, costume-történetileg magyar viseletű vitéz csodálattal, ámde idegenkedve, határozott ellenséges hangulattal, kardja markolatát és íjának tegezét szorítva, néz farkasszemet egy hatalmas falbontó német ágyúval. Modernül hat s alkalmasint a vérbefojtott *Dózsa-lázadásra* vonatkozó utalás, amikor a Mester az egyébként a reformáció előszeként jelentkező, vallásos színezetű, az egykorú, az *Újkeresztelők* mozgalmait által is szított, az ókori kommunista eszméket a renaissance idején felszínre dobó, kimondottan kommunistaszínű szociális nyugtalanság levezetéséül, a „munkanélküliek segélyeül“ ajánlja a várak építésével kapcsolatos nagyarányú „szükségmunkákat“: „Bizony ezen kiadások igen hasznosak. Mert az uraságok a szegény embereknek, kiket egyébként alamizsnákból kell eltartaniok, ily módon napszámot adhatnak, ezek azután munkához jutván nem kell, hogy kolduskodjanak s ezért azután kevésbé hajlanak zendülésre.“

5. E bevezetés után leírja a Mester új rendszerét. Geometriai szerkesztőrajzzal vázolja fel valamely meglevő városfal egyik szegletéhez rakandó újrendszerű bástya s az ezelőtt levő árok alaprajzát, homlokrajzát és keresztmetszetét.

A mű hat fejezetből áll: az első háromban három különböző *bástyatípus* építését adja elő, kitűnő alaprajzokban, keresztmetszetekben, profilban. A negyedik rész egy síkon álló várkastély erődítésére, az ötödik egy völgy-szorosóra, a hatodik egy régi rendszerű városfal modernizálására vonatkozik. Végezetül egy újrendszerű *ágyútalp tervrajzát* is adja.

A Mesternek ezen művéről az *újkori német erődítésművészeti szakirodalom*, közelebbről a *német katonai művelődéstörténeti irodalom* egyhangúan és fenntartás nélkül megállapította, hogy e munka *elgondolásai és ötletei a XIX. század úgynevezett „új német“ vagy*

„porosz“ rendszerének összes alapvető gondolatait már magukban foglalva, a legmodernebb várvédelmi és erődítésépítési technika irányító elveinek ösztönös előremegérését tartalmazzák.¹⁰

E német megállapítást azonban azzal is megtoldhatjuk, hogy nemcsak a XIX. század német erődítési rendszerének, hanem az egész újkori, a renaissance óta érlelődő és kialakuló egyéb, különböző nevű várépítési rendszereknek alapgondolata is benne van a Mester jelen munkájában. És pedig az első pillanatban távolesőnek látszó, a geometriai szerkesztés egyoldalú, rajztáblán okoskodó, nem a terep adott tényeiből kiinduló, az elv túltengésébe vésző, a barokk korszakának építészeti, művészeti és gondolkozásbeli túlburjánzó modorosságait az erődépítésben is mutató XVII. századi „*Vauban*-rendszer“ csillagsáncsaiban is.

Sőt azt is mondhatjuk, hogy nemcsak a Mesterrel szemben esetleg elfogultnak nevezhető német katonai művelődéstörténeti szakirodalom, mint *tudományos elmélet*, hanem a francia erődítésépítés történelmi, *tényleges gyakorlata* is kétségbevonhatatlanul mutatja, hogy igenis a Mester alapgondolatainak jegyében fogant az. Ámbár ezt a francia katonai művelődéstörténeti irodalom mindig tagadta és tagadja ma is: a „*gloire*“ és a „*revanche*“ eme érzelmi előfeltevéseire a tények cáfolnak rá. A francia elmélet *következetlen*: mert a XVIII. század közepe óta egyebet sem tett, mint hogy a Mester alapgondolatait oldotta meg, még az 1871-i porosz háború előtt sietve felhúzott várvédelmi rendszerében is. Elannyira, hogy a *porosz tüzérség 1871-ben lényegében — Dürer-rendszerű erődöket ostromolt*. Ezt Von Imhof porosz tüzérfőhadnagy bizonyította be a Mester 1871. évi születési centennáriuma alkalmával megjelent s az egész későbbi Dürer-irodalomra kiható művében, érzelmileg a *porosz revanche*-gondolat kifejezéseiképen, ámde *tárgyilagosan* és vitán felül is.

Egyéb források s a tények egyéb vonatkozású kritikai vizsgálata is bizonyítja, hogy a *Sébastien le Prêtre de Vauban* francia maréchal nevével jegyzett, 1667—1700 között épült, világhírűvé vált több mint félszáz csillagrendszerűnek nevezett erődöt termelő ügynevezett „francia várrendszer“ semmi egyéb, mint a Mester egyszerű, logikus, nagyvonalú alapgondolatának gyakorlatiatlan, rajztáblán s körzővel elgondolt agyongeometrizálása, a *korszerű matematizáló, a gondolkozó elvontságnak a tapasztalati realitással szemben túlsúlyt adó, korszerű barokkos elburjánzása*. E vaubani erődök komplikált és különös szerkezetű rajzok, tehát komplikált erődök is, melyeknek alapgondolatát Menno van *Coehoorn* báró, a világhírű holland hadimérnök-tábornok verte porrá saját józan, tapasztalati rendszerével, melyet művében, az 1686-ban, a Budavár visszavételének évében megjelent „Befestigungsboow“-ban ismertet és műve előszavában *Dürer rendszerével köt össze*.²¹ Rendszerét Daniel *Speckle* (Spekle) német építőmester vezeti le, ámde ez a strassburgi építész — ifjúkorában Dürer kortársa, — a Mester művének erődítművészeti folytatója.¹¹ Vauban rendszerét a Mester *sokszögrendszere barokkos túltengésének nevezhetjük*. Ugyanez áll *Errard De Bar-Le-Duc*, *Pagan* és *Cormontaigne* XVII. századvégi terveire is, de leginkább *Marc René De Montalembert*

marquis tábornok-mérnök XVIII. századi rendszerére. Montalembert is — mintegy öntudatlanul — a Vauban-rendszer ellensége volt. Ez természetes, hiszen rendszere, mint a Mester sokszögrendszerének jogutóda, a Vaubanénál sokkal egyszerűbb, s realisabb. Montalembert „*Système des tennailles*“, vagyis „harapófogó“-rendszerében ott van a Mester alapgondolata: az önálló bástyaművekbe helyezett fedett, bombamentes kazamatákból működő, az erőd árkat oldalozó erős ágyútűzhatás, az önállóan körben védekező egyes bástyaművek s az árkokban alkalmazotti külön, előretolt kis erődök, az úgynevezett „ládák“ (Capponiére-k, Coffre-ok, Kofferek, Koberek) gondolata.

6. A Mester ezen rendszerét akkor tudjuk kellően értékelni, ha a nyugateurópai középkori várvédelmi s erődítési rendszerek legnagyobb vonalú, durván megnagyolt áttekintése útján keressük azt a fejlődést, melynek során a Mester rendszere, mint tipikus renaissance-gondolat jelentkezett.

A renaissance időbeli ténye a renaissance idejét előző és követő erődítési rendszerek szövedékeinek tömkelegében érthető, áttekinthető és logikus metszet-caesurát alkot a régi s az új rendszerek között. Az, ami előtte van, ó-római: akár olasz, francia városfalról, akár burgundi típusú négysaroktoronyos magyar apátsági várkastélyról, lombardiai olasz castelloról, akár angol toronyvárról (Keep) van szó.²² Ezek mind a római hadiút (Limes Romanus: Róma—Velence—Eszék—Bizánc és Eszék—Mohács—Buda—Bécs—Köln) mentén épült római útvédőerődök (castrum, castellum, „kastély“, Burgus—Burg, Turris—Thurm—torony), promunitorium (Promontor: előerőd) típusait mutatják, román vagy gót stílus elemeket csak ékítményükön mutatnak.

7. A renaissance leszámította a tűzifegyvert s erre rendezkedett be. Az ágyú változtatta meg a várvédelem ezen középkori, római alapgondolatát, számította le a várak gótikus építészeti függelékait. Az antik, római, illetve gótikus középkori vár s a modern erőd határán Dürer áll a renaissance eszmekörében fogant rendszerével.

Rendszerének lényege ez: a középkori magas várfalat alacsonyá teszi, eltünteti a faltornyot (toronybástya, kaputorony), azt nehéz, tömör, nagyméretű bástyává építve át. A fal teljesen jelentéktelenné válik, a városerőd lényege a bástya maga. Ezt a szót — a középkori olasz-latin „Bastua“ s a francia Bastide, Bastille németes képzését — a Mester „Bastey“ formában használja. A „Bastey“ már modern erőd, gyalogsági és lovassági laktanyával, lőszer- és élelmezési raktárral, önálló, független a másik bástyától, a faltól s a várostól, tehát — modern „fort“, azaz erődítési egység s nem a fal oldalozó függvénye.

Alacsony kilövésű ágyúi, szakállas puskái és gátflintái oldalozó tüzrelmükkel végig az árkat. A fal majdnem felesleges, mert ez a bástya önálló erőd, a modern „fort“ teljesen éretten jelentkező elődje. Mivel önálló, körben, tehát a város felé is, azaz hátrafelé is tud védekezni. Ez a belső védelem modern gondolata. Maga körül rohammentes terepet teremt ütegei zárótűzével, megakadályozza az ostromló ütegek felvonulását. Az árokban elhelyezett capponiere-t a Mester „Streichwer“-nek nevezi. Ennek alaprajza azonos a 350 évvel később megjelenő mai „fort“-éval. Amit ő „Claus“-nak nevez (clausura, en-

closure: záró) — valamely erődíté- egy hegység és folyó vagy tenger között, (esetleg völgytorkolatnál: tehát hegység és síkság között), az a modern „záróerőd“-nek századokkal előretolt gondolatát mutatja.¹⁷ A „casa fermata“ vagyis a „megerősített ház“ gondolata (ezen olasz erődítőmérnöki mesterszónak lerövidítése a: „casa'mata, casematte“ szó) teljes kialakulásában jelentkezik a Mesternél. Rendkívüli figyelmet szentel e boltozott üregek *szellőztető készülékeinek* és pedig az akkori ágyúk gyújtólýukaiból visszacsapódó igen nagy füstöt eredményező puskaporgázok miatt. Ismeretes tény, hogy a tüzifegyver általánossá válása idején — mikor is az ágyúkat a régi középkori tornyok belső galériáin helyezték el — a füst miatt voltak kénytelenek ezek számára külön, szabadégalatti laposokat építeni a lehordott, tehát magasságban megrövidített tornyok terrace-ára. Ezek a laposok, az úgynevezett „ütőhelyek“ (batteria: a „bastone“-ból, ami pálcát jelent, Dürernél: „klopfen“: ütni, vagyis kilőtt golyóval „odakoppantani“) a „Batterie“, vagyis a magyarba is szó szerint átfordított „üteg“ helyei, akár tornyon, akár a sáncon, akár a sáncon (a „casamatta“-ban), akár a sík terepen voltak elhelyezve. A Mester a batteriát a „Bastey“ boltozatos, bombamentes üregeiben helyezi el. Remek rajzain többszörös falsorozatot és ezeket védő támasztópilléreket találunk és pedig azért sorozatosan egymás mögött többet (mintegy rekesztékszerűen rakva egymás mellé), hogy az elsőnek esetleges beomlása után még több fal következzen egymásután. Bástyáinak egyik újítása az, hogy a falsorozatot nemcsak dongaboltozással (hordóalakú boltív), hanem a falra merőlegesen álló ivekkel is védi. A bástyának a faltól való elkülöníthetősége, tehát „leszelt“ volta a későbbi „szelvény“ (Abschnitt, Retranchement) alapgondolatának első felesíllanása a Mester rendszerében.

Az úgynevezett régi olasz rendszer a városfalból kiugró körív-alakú tornyot alakítja át ötszögű bastione-vá, a Mester ugyanezt kazamattás üteghellyé alakítja. Von *Alten* (i. m.) szellemesen jegyzi meg, hogy e dürieri bástya a középkori erődítművészet záróköve.

8. A Mester rendszere az első, kiforrott elmélet a tüzifegyver renaissancekori teljes térhódítása után. Az olasz *Tartaglia* „Nuova scienza“-ja és „Quaesiti“-je később jelent meg, *Sammicheli*, a neves veronai-milanói építőmester már 1525-ben épít egy újrendszerű bastione-t, ez azonban kezdetleges dolog a Mester bástyáihoz képest.

Általában elterjedt nézet — mely cáfolatra szorul —, hogy a Mester műve hatástalan maradt kora s a követő idők erődítművészetére, hiszen 1554-ben *Jülich* és *Küstrin* erődjei, a *schaffhausen* „Munot“ nevű bástya, ezenkívül *Bécs*, *Padova*, *Spandau*, *Besançon*, *Luxembourg* erődítései épülnek fel a Mester rendszere szerint. *Reginald Solm-Münsterberg* gróf 1539-ben *Ingolstadt* erődjét építi fel és ír egy kiváló erődítéstani művet, mindkettőt a Mester szellemében. *János Mester*, a *jülich* *Cittadella* építője 1567-ben ugyanezen alapon *Düsseldorf* erődműveit építi fel. *Daniel Speckle*, a neves strassburgi építőmester és erődítési író, az ottani *Kronenburger Torbastei*-t s a *Rotenecker-Bastei*-t építi át (*Thausing*, i. m. 509.) a Mester szellemében.

Johann *Tscherte* császári hídépítő és építőmester, Dürer barátja, Bécs 1529-i védője, az ottani bástyákat alakítja át. Georg *Rimpler* a XVII—XVIII. század átmenete idején fejleszti tovább a Mester rendszerét. Menno Van *Coehoorn* báró idézett műve előszavában¹¹ rendkívül elismerő hangon ír Speekle-ről, saját, úgynevezett holland rendszerét („royal Seshoek“ vagyis „királyi hatszög“) a Speekle-ével kötve össze, tulajdonképpen Dürerrel köti össze önmagát. Lyon és Párizs 1867-ben épült erődjei csak a modern technika ruhájába öltöztetik a düreri alap gondolatot.

9. Az „Oktatások“ közlik a Mester ágyútervét is. Ez — mint eredeti oldalnézetű és felülnézetű rajzának itteni facsimile-ja mutatja — az ágyútalyiga tengelyébe forgathatóan beleillő kúpos csap (A) körül körülbelül 45°-nyira elforgatható ágyútalpból s az ennek tengelyén fogas körívre szerelt hengerkerék-szerkezetből (B) áll, mely utóbbi az ágyúcső emelését és süllyesztését eszközli. A cső az ágyútalppal fordul el a csap, mint tengely körül. E vízszintes irányú elforgatást az ágyútalptól jobbra és balra elhelyezett két fogas héber (C) végzi, olyképen, hogy a végén lévő gamóba akasztott lánc jobbra, illetve balra húzza el a talpat, mely a két hordóképű görgetőn (D) gurul. Az ágyú — úgynevezett *duplanegyedes* (tormentum duplex quartanum, double-quartane, Doppel-Karthaune) várágyú — tehát rendkívüli könnyűséggel irányítható. A Mester maga így ír az ágyúról: „*Mivel a nagy löveg (geschoss) a sánkra lesz helyezve, hol is mindig maradnia kell, nem szükséges, hogy olyan magas kerekei legyenek, mint az olyan ágyúnak, mely a földön vonatik. Az én meggondolásom szerint azon ágyúk számára, melyek a sáncon állanak, alkalmasabb az alacsony kerék, mint a magas, mert így a csövek könnyebben tölthetők meg, és a kemény lökéstől nem futnak olyannyira messzire hátra, mert a visszalökés nem hajtja az alacsony kerekű talyigát (wagen) oly hatalmasan, mint a magas kerekűt. Egyébként csinálja ezt mindenki úgy, ahogy legjobbnak találván, neki tetszik. Hogy pedig az ágyút a legpontosabban és legkönnyebben lehessen irányítani s hogy a lövések biztosra történjenek, ezért legyen a ládán (talp) hátul a földnél a két gerenda végén egy-egy hosszúkás hengerrítő... amihez egy különlegesen ezen célra készült héber is kell, melyekkel az ágyút könnyűszerrel és pontosan el lehessen húzni arra az oldalra, amelyikre az ember akarja... Ilyetén véleményemet nagyjában bemutatom az én rajzommal.*“

A szellemes ötlet a régi görög-római-középkori hajítógépeken látható félköríves (dugós készülékű) irányítót modern hengerkerékkel pótolja, mely nagyjában az ismert modern mozsáremelő-süllyesztő szerkezet gondolatának felel meg. A héber és a hengerkerék ötletét a Mester az ő korában még szerplő számszeríjj (Armbrust, Arbaléta) flhúzó szerkezetében láthatta, illetve innen vehette át. Jellemz, hogy az ágyúk irányítása úgyszólván a mult század ötvenes éveikig az ágyúcső alá dugott ékekkel (Richtkeil) történt, egészen addig, míg a modern fogaskerékszerkezet (Zahnbogenrichtmaschine) nem jelentkezett. Az oldalirányítást az idősebb Reinhart zu *Solm* gróf 1557-ben valósította meg, ugyanilyen rendszerű a mai visszafutócsövű ágyúk

oldalirányítása. Az alacsony kerék alkalmazása tulajdonképen csak közvetlenül a világháború előtt jelentkezett. Von *Alten* (i. m. 264—265) szerint ezzel is századokkal előzte meg korát a Mester: hiszen az ő korában a hasonló méretű várágyúkkal — főleg mivel azokat kerekeik alá döngölt földhányással is emelték — két-három órába is került egy-egy lövés.^{12. 13}

10. Az „Oktatások“-at a Mester művészi alkotásának egyetemleges összességébe helyezve bele, megállapíthatjuk róla, hogy ebben is ugyanazt alkotta meg, mint a pikturájában és grafikájában: a római alapgondolatú s gótikus építészeti ékítményű festőien ható tornyos, erkélyes városfalat a löpor szintelen, de komoly realitásának megfelelő bástyaszerű modernségébe vitte át. A pikturát függetlenítette az építészettől — melynek ez csak ékítő eleme volt — a várépítést is a gótikus építéstől és a Vitruvius római alaprajzától szabadította meg: kevésbbé ékítményessé, de *modern értelemben* széppé tette azt: anyag-szerűen, várszerűen széppé. Vagyis ugyanazt valósította meg itt is, mint amit a „*Messung mit dem zirkel*“ című művében hirdetett: az anyagszerűség elvét.¹⁵ Itt is, mint minden alkotásában renaissance-típusú *egyénisége* nyilatkozott meg az iskolai modorosság helyett.

A Mestert — hadimérnöki alkotását illetőleg — teljesen hibásan hasonlítja a köztudat akár *Lionardo da Vinci*-hez, akár *Macchiavelli*-hez. *Lionardo* — ez a szétfolyó és sokat, főleg önmagáról sokat beszélő, de keveset, bár talentumosat alkotó művész — erősen Bramarbas-kodó és széles gesztussal dícséri fel magát Lodovico Sforza milanói herceghez írott 1483-i ismert levelében: hidak, hadiszekerek, ágyúk, várak, hadigépek tervezőjének mondja magát, festőnek és szobrásznak, de „elsősorban mérnöknek“. Ezen öndícséret csak levél maradt, mert *Lionardo* semmi hadimérnökít nem alkotott, rendszert nem alapozott meg, csak néhány furcsa vázlatot rajzolt. A milanói „*Della Maddalena*“ és a „*Del Corno*“ bastione, melyeket ő épített, egészen jelentéktelen dolgok. *Macchiavelli* ötletei — ha szellemesek is — rendszerre nem vált, könyvkiadásban, kidolgozva meg nem jelent apróságok s a Mester komoly becsületességgel megcsinált kötetével egyáltalán nem mérhető össze.

10. Közölt facsimiléinken az „*Oktatások*“ címlapját mutatjuk be az elrajzolt, de felismerhetően a magyar korona motívumait mutató — itt heraldikai rangot jelző — magyar királyi koronával, mely motívumaiban azonos Mátyás király ismert bautzeni toronyreliefjén a király fején látható koronával is.¹⁹ A címerpaizs jellegzetes csücsköstalpú, egészen magyaros tárcsa. A kötet egyébként a Mester saját könyvnyomdájában készült, viszont hiányzik kolofonjából a Mester által más sajátnyomású művein látható korszerű fenyegetés a tulajdonjogplagizálók ellen, illetve a hivatkozás császári szabadalomleveleire. A cím fadűcba metszett, ú. n. „*Block*“. Második facsimilénk a kötettel egyidejűleg és ahhoz készült, de attól külön megjelent két nagyméretű, lapszéleiken egymáshoz illeszthetően egységet alkotó fametszet egyikéről vett, felnagyított részlet. A két lap (0.224×0.381, illetve 0.224×0.346, *Bartsch*, *Le peintre Graveur*, 137. *Scherer*. *Klassiker der Kunst*. IV. Dürer Stuttgart u. Leipzig. III. Aufl. 339—340. 403.

Thausing: i. m.) egy még teljesen középkorias gyilokjárós, faerkélyű városfalhoz épített kapuvédő ridotto (Redit) mögötti sarokerkély-tornyos, szurokontó erkélyes, számszerűjlőréses falrészletet mutat: melyhez azonban már hozzá van építve a Mester rendszerében készült óriási bástya is. A Mester e rajzzal nyilvánvalóan ki akarta emelni azt, hogy a régi rendszert miként modernizálta. A bástya körül égő falvak mögül minden hadnemet mutató hadsereg mesteri rajzban vonul fel. Itt csak a bástya közvetlen környezetét közöljük. A rajzon látszik a hatalmas száraz árok a süllyesztett bástyával, az árokban két *coffre* (Streichwehr: oldalozómű), a nagy árokban a kis vizes árok, felette az alacsonyra vett lőrések és a szellőztetőnyílások. A bástya laposán már két ágyú küzködik az ellene már felállított, mintegy hús ágyúból álló ostromlótelep ellen, egyik lövése éppen megbontja a szélső üteg mellett az árokhoz közeledő Landsknecht-osztagot. A két lapot régi jegyzékek szerint a köztudat hibásan tartja Bécs ostromának, hiszen a lapok szignaturája 1527-et mutat, Bécs ostroma pedig 1529-ben volt. Harmadik facsimilénk a Mester ágyúvázlatát mutatja.

*

Irodalom s jegyzetek: 1. *Thausing*. Dürer. *Gesch. seines Lebens u. seiner Kunst*. Leipzig, 491. o. — 2. U. o. és W. M. Conway. *Litterary Remans of A. D.* Cambridge, 1899. — 3. *Thausing*. I. m. 492. — 4. U. o., *Campe*. Reliquien. Nürnberg, 1828. 54. o. *Thausing*. Dürers Briefe. Wien, 1842. 47. o. — 5. *Bevilaqua*: D. *Infectionsquellen d. Malaria in Montenegro*. Wiener Klin. Wochenschrift, 1918. és In Memoriam Hungaricam. Magyar emlékezésül. Bp. 1928.: D. mint erődítéstervező. — 6. U. a. Gyula végső napjai: *Nemz. Ujs.* 1928. III. 11. V. ö. Albrecht Dürer. A Szék. Föv. Könyvtár ünnepi kiadványa. 1928. 19—200. U. a. u. o. A Dürer-család nyomdokai Gyulán. Az Ajtósi nemes Ajtósi alias Dürer-család. Magyarság, 1928. II. 12. U. a. u. o. Die ung. Ahnen A. D.-s. Pester Lloyd, 1928. 41. — 7. *Főgel József dr.* II. Lajos udvara. Bp. 1917. 94. U. o. a nürnbergi magyar követjárás teljes oklevéltára és ircdalma. — 8. *Karácsonyi János dr.*: Békés várm. tört. Bp. 1896. *Hadj Lajos*: Békés m. hajdana. Pest, 1870. U. a. D. A. származásáról és nevéről. Békéscsaba, 1878. — 9. A Tscherte-vel és Speckle-vel való kapcsolatok: *Thausing* i. m. 118, 119—124, 448, 476, 494, 499. és 338, 509. valamint *Thausing*. Briefe: 177. — 10. *Az Oktatások*: Felvinci Takács Zoltán, Dürer. 1909. 179. o. *Henszlmann Imre*. Dürer A. Bpesti Szemle. 1877. Végh Gyula. D. A. Szombathely 1911. G. v. Imhof. A. D. in seiner Bedeutung für d. moderne Befestigungskunst. Nürnberg. Beck. 1871. *Thausing*. i. m. 508. és köv. *Wendelstüdt*. Ursachen, welche für Deutschland d. Verlust v. Strassburg zur Folge hatten. Jahrb. d. deutsche Armee. IV. 194. *Freiher v. Goltz*. A. D.-s Einfluss auf d. deutsche Befestigungskunst. A. D. Instruction sur la fortification... par A. Ratheau. Paris, 1870. *Niemann*. Mil. Handlexikon. Stuttgart, 1881. Befestigungskunst és Dürer, Montalembert, Vauban, Coehoorn, Cormontaigne, Bastion címszók alatt. *Belidor—Kratzenstein*. Kriegslexikon Nürnberg. 1765. (Retranchement, Fortification c. a.) *Falsch*. Krieg-Ingenieur u. Artillerie-Lexikon. Nürnberg, 1726. (U. a. címek alatt.) Von *Alten*. Handbuch für Heer und Flotte. Berlin. 1912. Dürer és Coehoorn c. a. (IV. 264.) Dürer-Litt. in Ung. Herausgeg. v. k. ung. Min. p. kul. u. Unterricht. 9. o. 15. címet, *Hoyer*. G. d. Kriegskunst, Göttingen, 1797. 206. u. o. irodalom is. *Bevilaqua*. Dürer iparműv. alkotásai. Magyar Iparművészet, 1928. május szám. — 11. *Thausing*. i. m. Specklin (névmutató) Choehoorn: Nieuve Ves-

tingsboow. Leuwarden. 1685. (Voor-reden 6. s.) — 12. Gyalokay. A mohácsi csata. Moh. Emlékkönyv. Bp. 1926. — 13. *Vogel*: Kurtzes Unters. i. d. Artillerie. Zürich, 1756. — 14. Ernyei József a mohácsi csata énekmondó verseiről. Egykorú cseh krónikás énekek a mohácsi veszedelemről (Népélet, Ethnographia. I—II. 1—3.). — 15. Az eredeti nehézkes frank-bajor tájszólását korszerűen — de nem a pontosság rovására — igyekeztünk visszaadni. — 16. Már erődített, de átalakítást igénylő városok, várkastélyok, erődítetlen helyek. — 17. Egy ilyet mutató rajza: Thausing i. m. 510.: Kerek kastély a tengerparton. — 18. Bevilaqua: Magyar Iparművészet. 1928. V. füzet. Dürer. — 19. *Szendrei*. Az ezredéves kiáll. hadtört. eml. Mátyás király bautzeni szobra. — 20. *Thausing*: Briefe. Familienchronik. — V. ö. erre vonatkozó ismertetésünket lapunk e számának illető rovatában. — 22. Könyöki: A középkori várak. Bp. 1906. az illető vezérszók alatt.

Bevilaqua-Borsody Béla dr.

*

Albrecht Dürer's „Befestigungskunst“ und das türkische Problem nach der Schlacht bei Mohács. (Aus den Arbeiten des Kön. Ung. Kriegshistorischen Museums. Leitung: Kamil *Aggházy*, Direktor.)

Der deutsche Meister, *Albrecht Dürer* der Jüngere starb am 6. April 1528. Sein Werk, der „*Etliche vnderricht zu befestigung der statt, schloss und flecken*“ erschien im Oktober 1527, der junge König von Ungarn, *Ludwig II.* fiel am 29. August 1526 bei Mohács, *Wien* wurde im J. 1529 durch die Türken belagert. Schon auf Grund dieser zusammenhängenden Datenreihenfolge wäre es anzunehmen, dass die Veröffentlichung der „*Etliche vnderricht*“ steht in *Zusammenhang mit den Ereignissen in Ungarn.*

Die *Verwandten* des Vaters des Meister — die Edlen von und zu *Ajtós* — in dieser Zeit lebten noch in *Ajtós*, beziehungsweise in *Gyula*. Der Vater des Meisters, *Albrecht Aythóssy*, Edler von *Ajtós*, (geb. zu *Gyula* in 1527) kam als wandernde Goldschmiedsgeselle nach Nürnberg. Das adelige Geschlecht derer von und zu *Ajtós*, mit dem familiennamen „*Aythóssy* von und zu *Ajtós*“ gehörte zu den adeligen Burgvasallen der königlichen Burg zu Békés. *Ajtó*: bedeutet deutsch *Tür*, *Ajtós*: (Türhüter, Janitor, Türer) ist ein königlicher, adeliger *Burgvasalle*, „ein Hüter der Tür“. Die adelige Besetzung dieser adeligen Türhüter hat den Namen „*Villa Janitorum, Dorf der Türer*“, so etwas wie: „*Türersdorf*“ geführt. Die Familie ist erst nur an der Ende des XVI. Jh. in Oberungarn erloschen. Die *ungarische Gesandtschaft* war im J. 1522 in Nürnberg um eine Hilfe gegen die Türken zu bitten. Laut vorhandenen archivalischen Daten und zeitgenössischen Literaturangaben war diese Gesandtschaft eine äussert prachtvolle: ihre bildmässige und malerische Trachtmotiven konnten die Phantasie des Meisters anregen. Die Heimatstadt der Familie gehörte seit 1504 dem *Pfalzgrafen zu Nürnberg*, dem Markgrafen *Georg von Brandenburg*, dem Oheim und Kurator des jungen Königs von Ungarn *Ludwig II.* Die rege *Verbindung* zwischen der hochkulturierten Stadt *Gyula* und Nürnberg ist in den Originaldokumenten des *Münchener Reichsarchives* ausgeprägt (*Brandenburgica*). Ungarische Kaufleute, ferner die Stallknechte, Stallmeister und sonstige Bedienten des Markgrafen — der in *Gyula* mit dem Namen „*Markoláb*“ betitelt wurde, konnten beständige Nachrichten bringen aus der Heimatstadt, *Niklas der Ungar*, der Goldschmied zu Nürnberg, später in Köln, Sohn des Oheimes des Meisters, des Zaummachermeisters *Ladislaus von Aythóssy*, kam aus *Gyula* nach Nürnberg, wo er als Lehrjunge die familiäre Goldschmiedekunst in der

Werkstätte des älteren Meisters Albrecht (wandernde Goldschmiedsgeselle, Sohn des Meisters Anton von Aythóssy, Goldschmied zu Gyula) ausgelernt hat. Auch seine Verwandten lebten noch in Gyula. Die *Titelsignette* des Werkes ist der *ungarische Staatswappen* — der Wappen Ferdinands, der in 1527, nach dem Tode Ludwigs II. bei Mohács, zu seiner Machtstellung in erster Linie *als König von Ungarn* gelangt ist: seine Machtstellung durch seine ungarische Krone (die *heraldische* rangbezeichnende Krone des Wappens) gekennzeichnet ist. Die *Dedikation* ist zum Ferdinand, als König von Ungarn gerichtet. Mehrere Einzelheiten des Werkes beweisen, dass dieser Werk in ersten Linie zwecks *die Verteidigung Ungarns* verfasst wurde.

Dr. phil. Béla von Bevilaqua-Borsody.

Lo sistema fortificatoria del Messer Alberto Durerò è la battaglia luttuosa di Mohács.

(Pubblicazioni del Museo Reale Ungherese della Storia di Guerra. Direzione: Camillo Aggházy, Direttore.)

Il Messer Alberto *Durerò*, pittore, disegnatore-graffico e scrittore teorico (nato: 21-o d. Maggio 1471, morto: 6-o d'Aprile 1528) ha scritto un' eccellente Opera fortificatoria, titolata: „*Alcuni istruzioni per la fortificazione delle città e dei castelli.*“ Il tomo è stampato e pubblicato nel Ottobre del anno 1527, *Lodovico II*, il re giovino e caduto nella battaglia tragica di *Mohács* al 29-o d'Agosto 1526, alcuni mesi avanti la pubblicazione della detta opera. Il Museo Reale Ungherese della Storia di Guerra la ricercato i *relazioni* ungheresi del detto tomo (la problema turca, l'arte fortificatoria dei secoli XIV—XV.: le sisteme della „Scuola italiana“, le opere di *Tartaglia* e di *Sammicheli*). Il Messer Alberto fu un figlio del maestro orefice e cisellatore, Alberto seniore *Aythóssy*, nobile della *Ajtós*, (un gentil-huomo ungherese, nato in 1427 in *Ajtós*, nella vicinenza detta Città reale di *Gyula*, un figlio del *Antonio*, nobile della *Ajtós*, maestro orefice nella detta Città. Il padre del Messer Alberto — come un giovino garzone orefice viandante — ha se stabilizzato in Nürenbergo, dove il fatto un cive della detta città ed un maestro orefice (gioielliere e cisellatore) ha transformato lo suo nome ungherese famigliare (molto nobile ed antichissima) in *Duerer* (Thürer, *Durerus*). „*Ajtó*“, (una parola ungherese, significante una „piccola porta“, un „uscio“, pubblica in lingua tedesca: *Tür*. „*Ajtós*“: la parola e un derivazione della parola *Ajtó* (uscio, Tür) e pubblica come un „usciera“: un guardia nobile reale d'un Castello reale). I „*Ajtósok*“ (janitores, uscieri) furono nella epoca dei secoli XII—XIV. vasalli dei castelli reali, come una cattergoria inferiore della nobiltà ungherese. Il domicilio dei stessi nobili usceri ha portato il nome: *Ajtósokfalva*: „Villa dei usceri“. Il nome *Duerer* e un traduzione semplice della parola „usciera“. Lo stemma del Messer Alberto e un Stemma parlante: nel azzuro un uscio d'argento, posto nel mezzo delle tre colline verdi). La città di *Gyula* fu un feudo grandissimo, da anno 1504 un appartamento del Marchese Giorgio di *Brandenburgo*, conte del Palazzo di Nurenberg, zio paterno e curatore del Ré Giovino Lodovico. I relazioni delle due città *Gyula* e *Nurenbergo* furono sempre continuati. Il Messer Alberto ha sentito una simpattia ed interesse per la situazione della patria di suo padre. Nei tempi della invasione dei Turchi — un problema in tutta l'Europa — la opera detta del Messer Alberto e un *aiuto per la difenzione dell' Ungheria* contro i Turchi.

La *vignetta* della pagina del titolo del tomo e lo *stemma* del Ferdinando: lo stemma dell' Ungheria, del Ré dell' Ungheria. Il tomo è dedicato *al Ré dell' Ungheria* l'intruduzione parla molto delle *circostanza ungheresi*.

Lo sistema del Messer Alberto — un bastione grande colle casamatte ingenti, (dove le batterie sone disposte per fianchare la fossa secca) indipendente dal muro e dall' un bastione altro, un „fort“ moderne col' una caserma e dipositura militare — è un' anticipazione geniale e fundamento storico delle sisteme moderni.

Dttre Béla di Berilaqua-Borsody.

Zrinyi Miklós gróf múzeuma.

Felolvastatott a Magyar Numizmatikai Társulat 1928. február hó 23-i ülésén.

XVII. századbéli szellemi életünknek egyik legmarkánsabb egyénisége a szigetvári hős dédunokája, *Zrinyi Miklós gróf*, a költő volt. Mint költőt, hadvezért és államférfiút már nem egy nálamnál hivatottabb toll méltatta. Most, mint gyűjtőről és muzeologusról megemlékezve, úgy vélem, hogy teljesebbé teszem azt a képet, amely a XVII. század nagy magyarjáról a köztudatban él.

Zrinyi Miklós gróf gyűjtői tevékenységére nagy hatással volt ifjúkori olaszországi tanulmányútja. 1636-ban, gyámjának, *panaszí Pázmány Péternek*, a magyar bíboros Cicerónak rendelésére, öccsével, a szerencsétlen végezetű *Péterrel*, *Senkvičzi Mátyás* esztergomi kanonok kíséretében indult el Itáliába. E klasszikus földön, ahol a renaissance még mindig dúsan ontotta a maga fényét és gazdagságát, a fiatal Zrinyi látóköre szélesebb és egyetemesebb lett.

VIII. Orbán pápa, ez az ízig-vérig igaz renaissance-fejedelem, látnoki szemével előre megsejtve, a nagynevű család ifjú tagjának későbbi nagyságát, ekkor ajándékozta meg saját költeményeinek ama kötetével, melybe a következő dedikációt írta:

„Fortes creantur fortibus et bonis;
Est in iuvenis, est in equis patrum
Virtus, noque imbellem feroces
Progenerant aquile columbam.“¹

Az alig 17 éves ifjú, tudós Mentorával és öccsével két évet töltött Itáliában. Róma régiségei, a renaissance hatása, a Vatikán csodavilága egyaránt búvőkörökbe vonták lelkét, amely itt az „örök városban“ szerezte meg azon benyomásokat, amelyek későbbi életútját tetteiben és alkotásaiban bearanyozták.

Hazatérve Olaszországból, csakhamar egy oly férfiú hatása alá került, aki mesteri módon értett ahhoz, mint kell az ifjú magyar főúrnak minden szépért és dicsőért lelkesülő elméjét méltóan foglalkoztatni. E férfiú a költő papja és titkára, az *ír* származású *Forstall Márk* volt. Művelt és eszes ember, a vallástudományok doktora, aki később a Szent Ágoston Rend ausztriai tartományfőnöke lett és 1664-ben megírta a Zrinyiek életrajzát.²

¹ Dr. Barna Ignác fordításában:

„Jók és erősek nemzenek erőseket;
Még a tinónak, még a csikónak is
Apjára szít erkölce, s nem költ
gyáva galambot a bérci vad sas.“

² *Stemmatographia Maxortiae familiae Comitum de Zrin*. (Kézirata a bécsi volt császári levéltárban.)

Jól esik ma rámutatni, hogy az angol szigetország egyik jeles fiának is része volt abban, hogy *Zrinyi Miklós gróf*, a XVII. század egyik legnagyobb magyarjává lett. *Forstall* vezetésével merült el az Olaszországból hazatért ifjú a családi levéltár kutatásába. Aligha tévedünk, ha feltesszük, hogy már akkor választá Hollós Mátyás királyt eszményévé, s ő, kinek ereiben hajdan való horvát királyok vére folyt, királyi hasonmása lett a nagy magyar királynak a magyar szellem birodalmában.

Gyűjtői tevékenysége sokoldalúnak mondható, s annál figyelemre-méltóbb, mivel igazi eleme a harc a török ellen, fennmaradó idejének javát irodalmi tevékenysége köti le, s így csak harmadsorban áldozhat ezen szenvedélyének, amelyről sajnos, a legkevesebb feljegyzés és forrás maradt reánk.

A régi Róma nagysága iránti hódolat, a XVIII. században, a renaissance korának még elevenen élő hatásaként, erősen lüktetett ezen század klasszikus képzettségű fiainak lelkében. *Zrinyi Miklós gróf*, a költő, az antik világ csodálatát azonban még *három tényező* szerencsés találkozásának köszönhetette. Fiatalon látta és tanulmányozhatta a helyszínen Róma emlékeit, nagytudományú interpretátor oldalán. Horvátország, őseinek földje, birtokainak fekvőhelye, mindenkor a hazai római emlékeknek, kivált a római érmeknek egyik legdúsabb lelőhelye volt. Végül kora genealógiájának olykor délibábos megállapításai alapján erősen hitt benne, hogy családjá, az ősi *Sulich*-nemzetség a római *Sulpicius*-familia egyenes leszármazottja, amely *Galba* császárt, a nagy katonaimperátort adta a történelemnek.

A *fegyverek* szeretete az ősi családban atyáról-fiúra szállott. Annál fokozottabb mértékben élt *Zrinyi Miklós grófnak*, a legnagyobb magyar hadtudományi írónak lelkében, aki először hangoztatta az önálló magyar nemzeti hadsereg felállítását. Hareban, lovagias szórakozásban, vadászatain egyaránt szerelmese lett a fegyvernek.

A *festmények* szeretete olaszországi tanulmányútjának egyik legértetetőbb hatása, míg *numizmatikai* érdeklődése nemcsak Csáktornya és vidékének helyi leletekben való gazdagságával, hanem a *Drasskovich grófokkal* való atyafiságában is magyarozatát leli, akik közül hárman is, koruk legkiválóbb érmészei voltak, sőt *Drasskovich Miklós gróf*, még a bécsi udvarban is elsőrendű szaktekintélynek számított. Érmeken kívül, a kisplasztika tárgyai is felkeltették *Zrinyi Miklós gróf* érdeklődését. Őcsével, *Péterrel*, 1638-ban osztályos egyességet köt, amelynek egy írásos példánya ránk maradt és az Országos Levéltárba került. Benne van azon *figyelemreméltó* adat, hogy *Zrinyi* még arra is tudott magának időt szakítani, hogy a legminuciózusabb figyelmet érdemlő gyűjtői ággal: a *gemmákkal* foglalkozzék.³

A magyar gyűjtőtevékenység történetének nagy kára, hogy *Zrinyi Miklós gróf* csáktornyai gyűjteményének katalógusai, feljegyzései elvesztek. Épp úgy elvesztek, mint maga a páratlan értékű gyűjtemény. A csáktornyai híres könyvtár ránk maradt részéből (ma a zágrábi egyetem könyvtárában) is épp azok a művek hiányoznak, amelyek tulajdonosuk muzeális működése szempontjából érdekelnének. Még szerencsének mondható, hogy akadt korabeli tudós, aki nemesak megszemlélte a gyűjteményt, hanem nagybecsű leírást is hagyott róla. E férfiú *Tollius Jakab* volt, aki 1660-ban, Grácból jövet, ellátogatott Csáktornyára, hogy a kereszténység ünnepelt hőseit és környezetét személyesen is megismerje. *Tollius*, a hányatott éltű holland pedagógus egyike volt kora legkiválóbb filológusainak Szerette hazánkat, amit azzal is dokumentált, hogy Buda visszafoglalása

³ Országos Levéltár N. R. A. Fasciculus 319. No. 44.

után egy évvel, már Budán találjuk. Ő és *Marsigli gróf* voltak talán az egyedüliek, akik megérezték a magyar géniusz újjászületését.

Látogassunk el *Tollius* vezetésével a csáktornyai várba, amely szerinte diadaljelvényeivel egész „*múzeum*“ volt.

A vár földszintjén nyúlt el a „*hosszú palota*“, kisebb boltozatos szobákkal és csarnokokkal, hol a családi levelek, könyvek, kincsek és fegyverek álltak. A vár ezen részében fekvő csarnokokban és folyosókon függtek a török diadalmi jelvények: mindenféle színű török zászlók, értékes spáhi kardok, ezüstös hosszú csövű janicsár puskák, tatár kéziíjjak, ívek és puzdrák, buzogányok és paizsok s más efféle fegyverek, melyek fényét a dömökölt kardvasak csillogása elhomályosította. Némelyek markolatja ezüstitől és aranytól ragyogott, másoknak hüvelye volt drágakövekkel kirakva.

Benn a termekben, nemesak az ősök képmásai sorakoztak a falakon, hanem vitézi tetteiknek képes ábrázolásai mellett ott voltak az „eszéki győző“ dicsőségteljes fegyvertényeinek csataképei is.

Itt volt elhelyezve a csáktornyai vár őrségének fegyvertára, azonkívül rózagyúk, mozsarak, dárdák, kardvasak és egyéb hadi szerszámok, melyeket *Zrinyi* az ozmántól zsákmányolt.

Igen előkelő helyet foglalt el a múzeum kincstárában az *éremtár* is.

„A kincstárban a régi pénzek sokasága tünt fel“, — olvassuk *Tollius* Itineráriumában. Volt köztük *Nagy Sándor* aranyban és ércben, volt ezüst *Ottó*, *Vitellius*, *Pescennius Niger*, *Horatius* és *Ovidius* s mások, akiknek pénzei vagy érmei ritkák ércben. Voltak királyok, fejedelmek s híres emberek képei kicsiny köralakban, vésővel kidolgozva.

Ha ezen ismertetéshez még hozzátesszük a már említett 1638-as évi egyezséglevélnek a nemes gróf címelothekájára és arany és ezüst pénzekre vonatkozó, — sajnos utóbbiról csak futólagos, — feljegyzését: előttünk áll *Zrinyi Miklós* grófnak éremgyűjteménye, amelyben képviselve volt az antik görög és római érmekek dús sorozatai mellett, a renaissance medallistikája és a hagyományos tallergyűjtemény. Gyűjtésében *Zrinyit* kizárólag esztétikai és tudományos szempontok vezették, amit bizonyíthat az is, hogy a buzgó katolikus főúr *Luther Mártonnak* és feleségének *Bora Katalinnak* medáliáit is felvette gyűjteményébe.

Ebben a környezetben élt a XVII. század legnagyobb magyar hőse, aki szállóige gyanánt hagyta napjainkra híres mondását: „*Ne bántsd a magyart!*“

Tragikus halála után tizenhárom évvel és közvetlenül öccsének *Zrinyi Péter* grófnak bécsújhelyi lefejezése után, német katonaság dülta fel Csáktornya várát és hordta szíjjel kincseit, melyekben az *első magyar hadtörténelmi gyűjtemény gondolatának csiráját is érezzük.*

Palóczi Edgár.

Bosznia okkupációja.

A megszállás harcai és hősi halottai.

Alig néhány nappal azután, hogy a mozgósított csapatok benyomulnak a bosnyák területre, már megkezdődnek a harcok és 10 hetes küzdelem 60 ütközetének eredményeként fejeződik be a megszállás.

Ma, amikor már feledni kezdjük a világtörténelem legnagyobb háborújának fájdalmas emlékeit, ma az akkori harcok és az azokkal járó véráldozat szinte jelentéktelennek tetszik a világháborúból folyó nagy áldozatokkal szemben. De figyelembe kell vennünk azt, hogy egyrészt a megszállás idejében más fel-

készültséggel folyt a küzdelem, mint ma, másrészt a megszállással járó harcokat megelőzőleg 12 éven át nem húzták ki kardjukat hüvelyéből a magyar karok.

A görbe hegyek országában lezajlott fáradságos küzdelmek megérdemlik tehát azt, hogy az ötvenéves fordulón felelevenítsük őket és megahajtsuk az emlékezés zászlaját mindazok emléke előtt, akik életüket áldozták a Királyért és Hazáért.

*

Augusztus 3. *Maglaj*. Millinkovics vezérkari százados vezetésével kirendelt felderítő különítmény harca, melyben a 7. huszárezred 5. százada Paczona százados parancsnoksága alatt vett részt. Hősi halottak: gróf *Chorinsky Ferenc* főhadnagy a 7. huszárezredtől és haydeggi lovag *Hayd Hugó* hadbiztos-százados.

Augusztus 4. *Kosna*. A 7. és 27. közös gyalogezred harcai. — *Gracanica*. A 70. közös gyalogezred harcai. — *Citluk*. A 7. tábori vadászászlóalj és a 27. gyalogezred, továbbá az 1/XII. és 2/XII. hegyi üteg harca.

Augusztus 5. *Maglaj*. A 7., 47. és 52. közös gyalogezredek, továbbá a 1/IV. és 4/XII. hegyi ütegek harcai. — *Rogelje*. A 17. és 53. közös gyalogezred harcai, melyben *Doxat* főhadnagy (17. gy. e.) súlyosan megsebesült.

Augusztus 7. *Zepce*. A 7. és 47. közös gyalogezredek harcai. Hősi halott: *Kubin Vlmos* 47. gyalogezredbeli főhadnagy. — *Jajce*. A 17. és 53. közös gyalogezred, a 10. tábori vadászászlóalj és az 5. ulánuszred harcai. Hősi halott: *Swoboda Emil* főhadnagy a 10. tábori vadászászlóaljtól.

Augusztus 9. *Han Pirkovac*. A 39. közös gyalogezred harcai.

Augusztus 9—10. *Dolnja Tuzla*. A 39. és 61. közös gyalogezred és a 7. huszárezred harcai. Hősi halottak: *Schaffer Antal* százados és *Kreutziger Emil* főhadnagy a 61., továbbá *Peschka József* főhadnagy

és nemes *Majláth Pál* hadnagy a 39. gyalogezredtől. Súlyos sebesültek pedig: *Láner Viktor*, a későbbi honvédtábornagy, *Herczeg Hermann* századosok és *Gerenday Tivadar* főhadnagy, a későbbi ludovikai tanár.

Augusztus 11. *Dubosnica*. A 39. és 61. gyalogezred utóvédharcai. Hősi halott: *Papp József* hadnagy (39. gy. e.). E harcokban szerzett érdemekért *Lekulics* szakaszvezető (39. gy. e.) az arany vitézségi éremmel lett kitüntetve.

Augusztus 13. *Gracanica*. A 39., 61. és 70. gyalogezredek és a 12. tábori tüzérezred utóvédharcai. — *Ravnica*. A 32. gyalogezred 8. századának igen súlyos felderítő harca. 33 eltűnt, 38 hősi halott, közte *Medved Ignác* százados, századparancsnok.

Augusztus 14. *Banja Luka*. A 16., 22., 53. és 79. gyalogezredek, az 5. ulánuszred és a 2/XII. vartüzérszázad harcai. Hősi halottak: *Dressler János* százados és *Geyer Gyula* hadnagy a 22. gyalogezredtől és *Godnik Eduárd* élelmező-járulnok, a 6. élelmezési oszloptól.

Augusztus 14—15. *Gradanac* és *Samac* között a 39., 61. és 70. gyalogezred harcai.

Augusztus 15. *Samac*. A 70. gyalogezred, a 3. tábori hidászszázad harcai. — *Gubir* és *Monte Kruci*. A 79. és 80. Landwehr lövészászlóalj felderítő harcai. — *Kakanj*. A 27., 38. és 52. gyalogezred és a 27. tábori vadászászlóalj harcai. — *Svetica*. A 16. gyalogezred harca.

Augusztus 16. *Oladinici*. A 19. tábori vadászászlóalj harca. — *Han Bjelalovac*. A 7., 22., 27. és 38. gyalogezred, továbbá a 9. és 31. tábori vadászászlóalj harcai. Súlyos sebesült: *Tomcsányi Miksa* hadnagy (38. gy. ez.). — *Kolotic*. Az 52. gyalogezred elővédharca. — *Doboj (Stanic)*. A 16., 39., 61., 70. és 78. gyalogezred harcai. Hősi halottak: sarlai és hatnei *Sarlay Fülöp* őrnagy és sternschwerti *Loy Adolf* százados a 78., *Ozegovics Mihály* százados a 16., *Gissübel Frigyes* őrnagy a 39. és

Turcsics Márk százados a 16. gyalogezredtől. — *Stolac*. A felkelők körülzárják és augusztus 21-ig ostrom alatt tartják.

Augusztus 17. *Kremenac Crnici*. A tiroli 3. császár vadász-, a 19. tábori vadászzászlóalj, a 32. gyalogezred, a 2/XII. hegyi üteg és a 8/XII. nehéz üteg harcai. — *Visoca*. A 38. és 52. gyalogezred, továbbá a 27. tábori vadászzászlóalj harcai.

Augusztus 19. *Dubrava és Kremenac* mellett a 32. gyalogezred és a 19. tábori vadászzászlóalj harcai. — *Pasic-Han*. A 27. gyalogezred utóharcai. — *Sarajevo* bevétele. A 7., 38., 46., 47. és 52. gyalogezredek, a 9., 27. és 31. tábori vadászzászlóalj, a 12. tábori tüzérezred és a 4. vár-tüzérszázlóalj harcai. Hósi halott: beinebach-i *Bollis Lajos* hadnagy a 9. tábori vadászzászlóaljtól. — *Dobaj*. A 29., 38., 39., 61. és 78. gyalogezredek harcai. Megsebesült: lovag *Schmigoz Gyula* altábornagy.

Augusztus 20. *Recice* és *Jasoc* mellett a 27. gyalogezred, a 3. tiroli és a 33. tábori vadászzászlóalj, továbbá a dalmát országos lovasított lövészek harcai.

Augusztus 21. *Kremenac*. A 32. gyalogezred, a 3. tiroli és a 33. tábori vadászzászlóalj, továbbá a 8/XII. nehéz üteg harcai. — *Stolacot* a 32. gyalogezred felmenti. *Stolac* védőserege, mely augusztus 16-tól 21-ig oly hőiesen tudott a vad ellenséggel szemben állani, 20 tiszt és 751 ember volt a 32. gyalogezredből. Megérdemlik, hogy nevüket feljegyezzük: eggendorfi *Pachner Ferdinánd* alezredes, parancsnok; századosok: báró *Csollich Benno*, *Bellmond Vilmos*, *Patoczka Gyula* és *Przedák Károly*; főhadnagyk: *Rupp Márton* és virtsologi *Rupprecht Károly*; hadnagyk: *Blaskovich Mihály*, *Schnablegger Ferenc*, *Blauther József*; tart. hadnagyk: *Wagner Gyula*, *Darvay Fülöp*, *Gruber Ferenc*, nemes *Bene György* (aki e harcokban súlyosan meg is sebesült), *Jámbor Gyula*, *Gyulanji Béla*. Továbbá: dr. *Seemann Jenő* főorvos és *Horak Ferenc* fősebész.

Szenvedéseikre legyen példaként említve, hogy a közel 800 főnyi védőseregnek csupán 56 liter ivóvize volt! S ez is állott, ciszternában tartott víz, a délvidék augusztusi hőségében! A végső percekben jelentkezett, mint önkéntes, *Mihalcsics György* tiszthelyettes és vállalkozott arra, hogy álruhában a felkelők táborán át hírt visz a tarthatatlan helyzetről. Vállalkozása sikerrel járt s ezért az arany vitézségi éremmel lett kitüntetve. A vitéz katoná Budakalászon, 1854-ben született. Fenti hőstette után a tiszti iskolába került, majd fokozatosan emelkedve 1909-ben tábornok és 1913-ban „stolaci“ előnévvel magyar nemességet kap. A világháborúban mint altábornagy vett részt.

Augusztus 23. *Doboj (Grabca és Stanic)*. A 29., 39., 61., 70., 78. gyalogezred és a 6/XII. nehéz üteg harcai.

Augusztus 24. *Velecevo*. A 27. és 53. gyalogezred, továbbá a 2/X. hegyiüteg harcai.

Augusztus 26. és 30. *Doboj (Grabca és Stanic)*-nál ugyanazon csapattestek harcai.

Szeptember 3. *Mokro (Han Na Romanja)*. A 38. gyalogezred, a 9. tábori vadászzászlóalj és a 4/I. hegyi üteg harcai. Hósi halott: *Mukaczynszky Sándor* 38. gyalogezredbeli hadnagy.

Szeptember 4. *Doboj (Tribova—Betajn Planina)*. A 29. gyalogezred harcai. — *Doboj (Lipac a Paklanica Planinán)*. A 8. és 54. gyalogezred, továbbá az 1/VIII. hegyi üteg harcai.

Szeptember 5. *Tekucica*. A 8. gyalogezred harcai. Hósi halottai: *Klein Ferenc* főhadnagy, *Meister Rezső*, *Simacsek Mátyás* és *Schmidt János* hadnagyk. — *Potocani*. A 16., 29. és 45. gyalogezred harcai. Hósi halottak: *Brodzsky Vilmos* hadnagy a 16. és *Chornitzer József* hadnagy a 29. gyalogezredtől. — *Kosna*. A 39. és 79. gyalogezred, a 25. tábori vadászzászlóalj és a 4/XII. nehéz üteg harcai.

Szeptember 6—8-ig. *Kljuc*. A 22., 26. és 53. gyalogezred, továbbá a

2/I. és 2/X. hegyi üteg harcai. Hősi halottja: *Blumenschein* százados a 22. gyalogezredből. E harcokban szerzett súlyos sebet *Lierfelsi Le Gay Albert* ezredes, a 23. gyalogezred parancsnoka, aki szeptember 19-én és *Munk Tódor* főhadnagy a 79. gyalogezredből, aki ugyanakkor meghalt.

Szeptember 7. *Bihac (Zegar)*. A 23. és 79. gyalogezred és az 1. tábori vadászászlóalj igen súlyos harcai. Hősi halottak: *Steyskal János*, *Napialó Márkus* századosok és *Holm Ernő* főhadnagy a 79. gyalogezredből.

Szeptember 7–8. *Trebinjét* a 74. gyalogezred elfoglalja. Hősi halottai: *Schmidt* főhadnagy és *Domin* hadnagy.

Szeptember 8. *Ljeskovac* és *Prosi-ceni Kamen* a 12. tábori vadászászlóalj és a 88. m. kir. honvéd zászlóalj harcai.

Szeptember 9. *Siena*. A 37. gyalogezred harcai.

Szeptember 12–14-ig. *Nova-Breckát* a 60. gyalogezred ostromolja.

Szeptember 14. *Samacot* a 6. gyalogezred megszállja.

Szeptember 15. *Izacic*. A 48. és 76. gyalogezredek és a 12. tábori vadászászlóalj harcai. Súlyos sebesült: *Nemes László* hadnagy (76. gy.-ezr.). — *Gorica (Trebinje mellett)*. A 74. gyalogezred harcai. Hősi halottak: *Sandner Máttyás* százados és *Marx Adolf* hadnagy, továbbá *Schwaiger Miksa*, a vezérkarhoz beosztott főhadnagy. — *Krizova*. A 23. és 79. gyalogezred, az 1. tábori vadászászlóalj és a 3/XII. nehéz üteg harcai. Súlyos sebesült: *Paulovits Konstantin* főhadnagy (23. gy.-ezr.). — *Doboj (Svetlica, Tribova—Betajn Planina)*. A 4. tábori vadászászlóalj felderítő harcai.

Szeptember 15–16. *Gorica* és *Gradacac* elfoglalása. A 33., 38. és 68. gyalogezredek harcai. Hősi halottja: *Blaschke* főhadnagy a 38. gyalogezredtől.

Szeptember 17. *Nova-Brecka* bevétel. A 24., 38., 60., 68. gyalogezredek, a 8. huszárezred és az 5. tábori

tüzérezred harcai. Hősi halottai: *Kocsis Máttyás* hadnagy a 60., *Ulbrich János* százados a 68., *Zsiros Zsigmond* hadnagy a 38. és *Kuhn Ferenc* hadnagy a 24. gyalogezredtől.

Szeptember 18. *Gluhina*. A 45. gyalogezred harcai. — *Bihac*. A 23., 48., 76., 79. gyalogezredek, továbbá az 1. és 12. tábori vadászászlóalj harcai.

Szeptember 21. *Senkovic—Bandin (Odziak)*. A 16., 37., 38., 41. és 78. gyalogezredek és az I/IV. hegyi üteg harcai. Hősi halottai: *Wenedikter Gusztáv* a 37., *Poras József* százados és *Muntean Hilarion* tartalékos hadnagy a 41. gyalogezredtől. Sebesült: bélafalvai *Fekete Miklós* hadnagy (37. gy.-ezr.). — *Majevica Planina*. A 23., 32., 44. és 60. gyalogezred harcai.

Szeptember 24–28-ig. *Klobukot* a 27. és 74. gyalogezred megszállja. Hősi halottak: *Wagner Viktor* főhadnagy és *Weinberger Ferenc* hadnagy a 27. gyalogezredtől.

Szeptember 26–28-ig. *Livno* (később erről kapta nemesi előnevét az akkor hadnagyként szolgált és katonai érdemkereszttel kitüntetett *Hadfy Imre* gyal. tábornok és a világháborúban hadtestparancsnok) megszállása. A 17., 21., 26. és 46. gyalogezredek, a 10. tábori vadászászlóalj, a 3/XIII. hegyi üteg és a 79. Landwehr-lövészászlóalj harcai.

Október 6–7. *Peci*. A 23., 48., 71. és 76. gyalogezredek, az 1. és 12. tábori vadászászlóalj, az 1/I. és 4/III. hegyi ütegek harcai. Hősi halottak: *Eltz Gyula* alezredes a 76., *Polonyi József* százados a 71. gyalogezredtől, *Janovszky Arthur* főhadnagy a 12. vadászászlóaljtól, *Müller Károly* tart. hadnagy és *Polzer Ferenc* tart. tiszttheyettes a 48. gyalogezredtől. Sebesültek: berthóti *Berthóly Pál* hadnagy a 12. vadászászlóaljtól (akkor katonai érdemkeresztet kapott, később a honvédségnél tábornok lett), *Létay Rudolf* hadnagy (76. gy.-ezr.), *Pokorny Móric* őrnagy (1. vadászlj.).

Október 9–20-ig. *Welica Kladusa*

erősség megszállása. A 89. m. kir. honvéd zászlóalj, az 1., 9. és 12. tábori vadászzászlóalj, a 76. gyalogezred, az I/I. és 4/III. hegyi útegek harcai.

*

E harcokban kapta első tűzkerszt-ségét az új m. kir. honvédség is, melynek 87., 88. és 89. zászlóaljából a későbbi 26-ik, 81., 83. és 90. zászlóaljából pedig a későbbi 27. m. kir. honvéd gyalogezred állítottatott fel.

H. K.

A szegedi ezred-kadétiskola.

— A régi világ katonai berendezkedéseiből. —

Régi armádiánk nem hiába szomzedósodott századévekig a törökekkel, jónémely dolgokat eltanult a török szomszédától. Megtanulta például, hogy a népek fiaiból miként kell *janicsárokat* nevelni. A török leginkább rabolt keresztény gyermekekből nevelte a próféta janicsári virágos kertjét. A régibb armádia vezetői feltalálták az úgynevezett ezred-nevelőintézeteket, amilyen területen, amilyen nyelvű nép között feküdt az *ezredtörzs*, onnét ragadták magukhoz a kis tiszti csemetéket. A *katonai szülők* leszármazottjain kívül *árva*, sőt *törvénytelen fiúkból* gyarapították az „anyagot“. Emellett *fizetési növendékeket* is felvettek. Jobbmódu *városi polgároknak* és *kis nemeseknek* tanulni nem szerető, rakoncátlan fiai voltak az ilyenek. Ezek egészen zsenge kiskorukban bekerültek az ezred-kadétiskolába, ahol a janicsár-szerzet-házaknak fanatikus derviseit a subickolt bajszú, megesontosodott, öreg altisztek, öreg tisztek helyettesítették. Ezekben az ezred-kadétiskolákban a katonai oktatáson, fegyelmezésen kívül a polgári erkölcsökről, a haza szeretetéről, a nemzeti történelem ragyogó példái felől szó alig esett, vagy ha mégis felemlítettek egy-egy Rákóczit, nem volt benne köszönet, — „*rebell-hund*“ volt a nevük. A növendék-ifjúnak — bent az intézetben — többé magyarul sem volt szabad beszélnie. Így történt meg azután,

hogy midőn a tizenhétéves ifjú a zászló alá felesküdt, a hadsorba kikerült, teljesen „vorsrifto“ katonája volt az armádiának.

*

1848-ig Szegeden is volt ilyen iskola. A 62. gyalogezred kadétiskolája volt ez a ma már oly különösnek tetsző intézmény. Az iskola parancsnoka *egy tiszt* volt, mellé oktatókul *öreg őrmesterek* voltak besorozva. A gyakorlati kiképzést és felügyeletet az egyéb altisztek végezték. Külön katonai szakács, suszter, snájder egészítették ki az érdemes előljáróságot. Hozzájuk csatlakozott még néhány (4—5) kivehedt öreg bakancsos is, ezek a fehérfejű „invalidusok“ voltak a növendékek tulajdonképeni „*dadái*“. A vizet ezek hordták, a szobát ezek tisztogatták a — kadétoknak. A fűtést ezek végezték.

A szegedi ezred-kadétiskola *öt osztályból* (évfolyam) állott. Az iskola kapuja éjjel-nappal zárva volt. Az *őrszolgálatot* az ötödik osztály növendékei teljesítették. A *kadétkapusnak* a nyakába akasztva lógott a hatalmas *nagy kapukulcs*. Még a „*kosztosok*“, az évi *háromszáz bankóforintos* városbeli úrfiak is ritkán, külön parancsnoki engedéllyel mehettek csak ki a városba szüleikhez... Az örökös tanulás, a gyakorlatozások minden idejüket lekötötték a süldőfiúknak. El kell ismerni, hogy a példás tiszta-

ságra nagyon ügyeltek. Bár durva vászonból készült, mindig tiszta volt a fehéreneműjük. Az *egyenlő elbánás* felől sem lehetett panasz. *Eksztra-*

száritgatták és „mángorolták“, úgy-hogy a szent vasárnapokon mindnyájan olyan hegyesbegyesek voltak, mint a szép fehér tubugalamb.

Ezredkadétek a rokkant ritézzel.
(Egykorú metszet után.)

ruhát, eksztrabakancsot a „kosztos úrfiak“ sem viselhettek, *nyári* fehér „*házikitlijöket*“, fehér pantallójukat valamennyiüknek vitorlavászonból szabták. Minden szombaton nagymosást tartottak, az udvaron nagy kádakban állott a mosóvíz. A kis kadétek a ruhájukat maguk mosták.

Még eredetibb volt a *parádés* öltönyük. Alig képzelhető el, hogy az idomtalan, óriás, esőbörnyi-nagy esákó alatt, miként lapult, miként komolykodott egyik-másik kerekzemlyéhez hasonlatos gyermekarc. Némelyik kis öregnek majdhogy le-törte a fejét a rezes esákó. Minden-

napi fejfedőjük a simléderes katonasapka volt. „Blom-gombú“, fecskefarkos kabát, sárga-fekete zsinóros magyar nadrág, nehéz bakancs volt a parádés viseletük. Az ezred-kadétek harcias hivatását a „*rüstung*“ jelképezte. A mellen, vállon keresztülkapcsolt kettős fehér szíjra egyik oldalon a „*panganéta*“, a másik oldalon a „*patrontás*“ volt felkapcsolva. Ámde *kohás-puskájuk* és *panganétájuk* esupán az ötödik osztályos növendéknek volt. Ezek a serdültebb ifjak — a növendékseregben — káplári, frájteri rangot viseltek. Az egyik idősebb, legelső tanulóknak már *kardja* is volt, ez a fiú volt a — „*fiókok őrmestere*“.

A kadétek ágyát „*fejcédulákkal*“ jelölték meg. Ezekben a cédulákon a magyar neveket is elnémetesítették, illetéknéppen vedlett át 1839-ben a szegedi *Zsótér Antal* úrfi becsületes magyar neve „*Anton Schauter*“-re... A lefekvés, a felkelés „*dobszó*“-ra történt, az álmosabbakat az ágyból is kidobolta a dobos. A napi „*foglalkozás*“ a következőkből állott: Minden nap kísétáltak a városi nyomásokra, ahol a nagyobbak rendes puskával, a kisebbek fapuskával „*ckszerciroztak*“. Az iskolai tanulókon kívül tornáztak, vívtak. *Falábon* ugrándoztak. Nyáron az iskola *tiszai fürdőjében* megtanulták az úszást. A rend, a fegyelem, a tisztaság valóban példás volt; hanem a *koszt* talán kissé soványka is volt ehhez a sok testmozgáshoz? Az ezred-kadétiskolában általános volt a *gyomorkorgás*... A früstök és uzsonna kis „*prófuntdarabka*“, a vasesorájuk meg többnyire ízetlen, zsírtalan leves volt. Az egyhangú dél-ebéd negyedóráig tartott. Személyenként negyedfont marhahúsleves, esekély adag kenyér, még esekélyebb adag borsó, paszuly, kásafőzelék volt a leginkább változatlan spártai ebéd. Zöldségfélét valóságosan főztek. Pénteken a hús is elmaradt. Nem esodálható tehát, ha a vaseségységű kis ezredkadétek a „*macskanadrág*“-nak

esűfolt zsírtalan *árpakása* kotyvalék mellett, ami a rendes esti vacsorájuk volt, örökösen korgó gyomorral feküdtek le a szalmazsákra...

Egy kedves napja minden héten volt a kiéhezett növendékseregnek. Ezen a napon — véleményük szerint — *lukullusi* volt az ebéd.. Eredeti érdekesség, hogy éppen a péntek napi, a bőjtös ebédjük volt a legkedvesebb. A kisubickolt bajuszú, vén bakaszakács pénteken remekelte a minden ezredkadétnak oly nagyon kedves — *gombócot*. E kedvelt csemege nek a kiosztása illő nagy körültekintéssel történt. Az első és második osztályos növendékek két gombócot, a harmadikosok hármát, a negyedikesek négyet, végül az ötödik osztálybeliek ötöt-hatot kaptak. A pénteki gombócadagok elvonása a legérzékenyebb büntetésszámba ment, még a hanyagabbak is törve-törték magukat, hogy a pénteki gombócot kiérdemelhessék. A rossz tanulás, vagy rossz magaviselet miatt elvont gombócot más, kitünőbb, jobb növendékeknek tálalták — *jutalmul*... A bakaszakácsok gombócahoz pedig elég sok szó fért. Nevezetesen így történt a „*gombóc-fabrikálás*“: Midőn összeállott a tészta, az öreg szakácsmester kérges két kezével belemarkolt a tésztás teknőbe, amit azután így *két marokkal* kiszakított, az volt: *egy adag!* Ezt a tésztaesomót gömbölygette össze, mivel azonban annyi sok fickónak ugyan jócskán kellett gombócot gömbölyíteni és az „*atyus*“ marka sűrűn kiszáradt, nem átalotta ezt olykor-olykor katonásan esűszósabbá tenni.

*

Az ezred-kadétiskola növendékeinek korán bele kellett törődni a „*komisz életbe*“; hiszen a zárt falak közül tizenhétéves korukig ki sem igen mozdulhattak. Némelyiket, aki tudniillik nem volt teljesen árva, az évek hosszú sora alatt nagyritkán, egyszer-kétszer a hozzátartozóik meglátogatták, — ez a ritka látoga-

tás volt minden kóstolójuk a — családi örömeikből. Amennyiben valami kis pénzajándékot kaptak, a felől is a parancsnok úr rendelkezett, aki a fiúnak — gyümölcsre, vagy egyéb kívánatos csemegére — krajcáros részletekben adogatta ki a pénzt. Egyedüli, igazi ünnepnapjuk az volt az ezred-kadétoknak, amikor a vármegyei főispán, vagy az ország főgenerálisa egyszer-egyszer felkereste az intézetet. Az ilyen nagyurak ötven-hatvan pengőforint ajándékot mindig hagytak a szegény ezredkadétek részére, amely pénzből a parancsnok farsang utóján nagy lakomát rendezett. A cseber-csákós kis kadétek ilyenkor, esztendőben egyszer „kimulathatták“ magukat és jókedvükben eljárhatták a „*Laendler*“-t, vagy a „*Hohe Peter*“-t...

*

Amikor az ekképen kikészített ezredkadét elérte a tizenhetedik évét, *felavatták* és *beosztották* a rendes sorhadba. Az intézet falai között fényes, nagy tiszti kísérettel megjelent a város katonai generálisa. A növendékek — fegyverbe lépve — sorakoztak. A kibontott, tépelt zászló

alatt felolvasták előttük a hadi-cikkelyeket, melyeknek betartását *esküvel* fogadták meg a kilépő kadétek. A generális *egyenként kezet fogott velük* és így felavatta, felvette a síhedereket a sorhad derék katonái közé.

Az ifjak, bármily nehéz, hosszú is volt az az őt esztendő, könnyes szemmel búcsúztak a megszokott helytől s a visszamaradt cimboráktól, úgy lehet, többé nem is találkoztak az életben... A további hosszú katonai évek vergődései után a tisztséget, az aranybojtot is elnyerhették az egykori ezredkadétek. Kerültek közülük olyanok, akiknek a lelkéből nem pusztult ki teljesen az ősi magyar érzés. *Zsótér Antal*, az 1839. esztendőbeli kosztos ezredkadét, a későbbi 1848/49. évi honvéddhadnagy, megindultan emlegette, hogy a honvéd hadseregben — a szabadságharc idején — több olyan hajdani „gombócező“ ezredkadét pajtásával találkozott, akik honvéd kapitányi s őrnagyi rangig felküzdötték magukat, szóval a nemzeti zászló alatt is becsülettel állották meg helyüket.

Móricz Pál.

HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEINK.

Szemelvények a múzeum anyagából.

Katonai sportemlékek a Hadtörténelmi Múzeumban.

A M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum a magyar katonaelet multjának és jelenének minden mozzanatát megörökíteni igyekszik, így tehát nem egyoldalú tárháza a hadi ereklyéknek, vagy csak a katonai felszereléseknek.

Bemutatja a katonát abban a minőségben is, amikor a katona nem

szorosan a háború fogalmával tartozik össze, mikor a katona hivatásától különböző foglalkozásokban, nem szorosan vett katonai tevékenységekben tűnik ki. Úgy mondhatjuk tehát, hogy a hadi ereklyék, a katonai felszerelések, a katonai belső élet és a külső élet minden terén feltűnő tiszt, altiszt és közvitész emlékeinek teljes összegyűjtésével ad tökéletes képet a magyar katonáról.

A magyar katona életének ma már egyik legjelentősebb tere a sport.

Még a világháború előtt kezdte meghódítani a sport a katonai intéző köröket. Míg azonban a régebbi években vívás, lövészet, lovaglás, torna voltak a fő sportágak, ezek is inkább kiképzési, vagy iskolai oktatási módszerekként jöttek számításba, később, így 1912., 1913., 1914. években már szép eredményű atlétikai kiképzés is folyt. 1913 nyarán pl. Temesvárott nagyszabású katonai sportviadalt rendeztek, a hadtest honvéd és közös ezredeinek részvételével. Ma pedig már mindennél szerves kiegészítő része a kiképzésnek a sport.

A Hadtörténelmi Múzeum gyűjti és számontartja a katona-sportemberek adatait. A vívás, céllövés és lovaglás sportszerű üzése, melyekhez újabban a könnyű és nehéz atlétika járul, egyik legszebb tevékenysége a magyar katonának.

Mint fentebb említettük, nem volna teljes az intézet muzeális anyaga, ha pl. Berti, Szántay, Zulawsky, Rády, Terstyánszky, Somfay vívó, céllövő, lovagló és atlétikai eredményeit meg nem örökítenénk. Ez tudvalevően főképen tárgyakban történhetik meg. A katonát is, mint sportolót, tehát elsősorban tárgyakban, sportemlékekben mutatjuk be. Ezért gyűjti az intézet a katonai sport és üzőinek sportemlékeit.

Az elmúlt évben rendezett sporttörténelmi kiállításon az intézet néhány tárggyal már résztvett. E tárgyak alapját képezik a múzeum sportgyűjteményének, amely elengedhetetlenül szükséges a katona ilyenmű tevékenységnek bemutatásához:

Legközelebb képekben is bemutatjuk az intézet birtokában lévő sportemlékeket.

A Hadtörténelmi Múzeum törekvése céltudatos. Megérdemli, hogy minden sportoló katona és a katonai sport irányítói e téren is a leg-

teljesebb erővel elősegítsék és támogassák.
Th. G.

Magyar szablyák a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeumban.

Múzeumunk gyűjteményében nagy számmal fordulnak elő a magyar szablyák, különösen a hajdú és a kuruc szablyák. Érthető is, mert a kuruc hadsereg főerőssége a könnyű lovasságban állott és főfegyverük a szablya volt, melyet a pengéjén lévő feliratért „fringianak“ neveztek, vagy pedig egyszerűen csatavasnak.

Fegyverkovácsaink igyekeztek azután a kardnak az egyszerű és hagyományos forma megtartása mellett kevés csint adni, ami leginkább a penge vésésénél nyilvánult meg. A XV. században még inkább ékítményeket alkalmaztak a pengéken, a XVI. században előfordulnak már a felírások, belevéve a vallási elemet is.

Gyűjteményünkéből a következő érdekesebb darabokat ismertetem:

1. Szablya. Gyengén hajlott, alul kiszélesedő, kétélű pengével, mindkét oldalán széles vércsatornával ellátva.

A penge egyik oldalán a Szűzanya képe félholdban állva, alatta keretben: „Maria Mater Dei Patrona Hungariae sub tuum Praesidium confugio“ véséssel.

A másik oldalon nagy kettős kereszt, virágszerű végződésű alsó szárral. Fölötte: „In hoc signo vinces“ alatta pedig: „Deus Exercituum Bellator fortissime esto mecum.“

A markolata és keresztvasa tömör sárgaréz és stilizált kutyafejet ábrázol, azonos az e korbéli divatos alakokkal. A penge hossza 77 cm, szélessége 4,5 cm, alul 5 cm. A XVIII. századból.

Hasonló kard előfordul Rédl Béla br. gyűjteményében, melyet dr. Szendrei János feldolgozott a „Magyar Hadtörténelmi Emlékek“ című munkájában 1896. 693. old.

2. Hajdú szablya, gyengén görbülő,

vége felé kiszélesedő fokélel. A penge mindkét oldalán, két-két párhuzamos keskeny véresatorna, melyek a markolattól majdnem a hegyéig érnek. A penge egyik oldalán elmosódott vésések között kivehető fent egy csillagokkal körülövezett nap, alatta S H betűk és Anno 1686. Valamint egy nyíllal átlótt kerek pajzs, alatta keresztbe téve egy szál virág.

A másik oldalon felül egy hold szintén csillagokkal körülvéve, alatta S H betűk és egy turbános mellkép „Jesus Maria“ felírással és egy szál művészileg vésett tulipánnal. A keresztvása síma, egyenes, hasonló keresztnyúlvánnyal, a markolat vége gyengén hajlott, sasfej formájúlag vasalt. A két oldalt recézett markolat barna bőrrel van bevonva, mindkét oldalon egy vascsillog beütve. A penge hossza 83 cm, szélessége 3 cm, alul 3,5 cm.

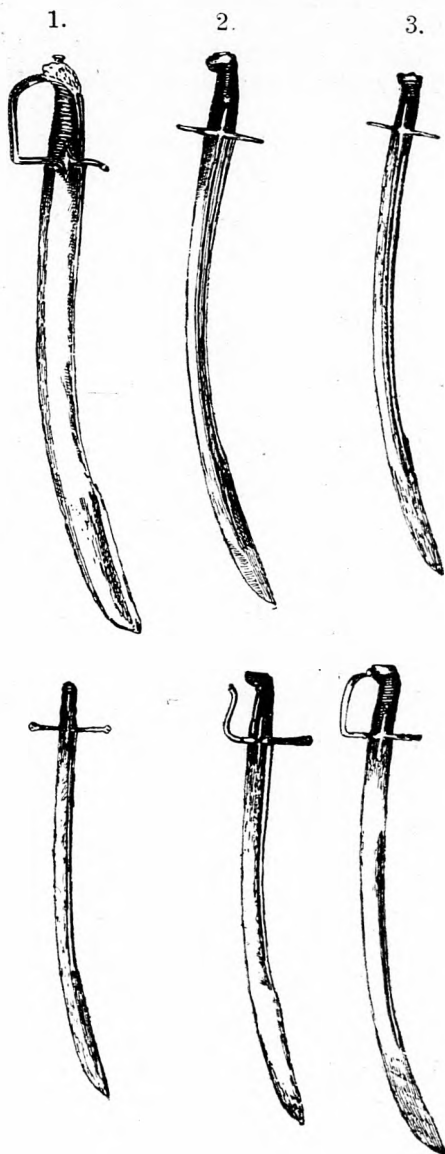
3. Hasonló az előbb leírt szabályához a különbséggel, hogy a pengében kétszer egymás alá „FRINGIA“ van bevésve, a penge hossza 88 cm, szélessége 3 cm. XVII. század.

A fringiák nálunk II. Rákóczi Ferenc korában terjedtek el legjobban, mikor is minden magyar szabályát fringiának, az egyenes kardot dragonnak hívták. A szó eredete vitás. Egyrészt az olasz frangere = hasítani, frangia vagy framea szóból származtatják. A középkorban általában frameának nevezték a kardot. (Lásd Szendrei: Hadt. Eml. 1896, 794. old.)

Boeheim szerint FRINGIA anynyit tesz: F(ridericus) R(ex in Hungaria) ING(ermania) I(mperator) A(ugustus). Azonban Frigyes császár korából egy fringia sem maradt fenn, így ez a feltevés megdől.

Egy másik kombináció: F(ranciscus) R(ákoczi) I(n) N(omine) G(entis) I(mpetit) A(ustriam) vagy: F(ranciscus) R(ákoczi) I(n) N(omine) G(entis) I(n)surgit) A(rmis). Ezeknek ellene mond az, hogy a Rákóczi-kor előtt majdnem másfél századdal fordulnak elő fringiák, sőt Báthory

Istvánnak a berlini porosz kir. hadszertárban őrzött kardján is előfordul a Frangia szó, valamint Báthory Istvánnak a stockholmi svéd kirá-

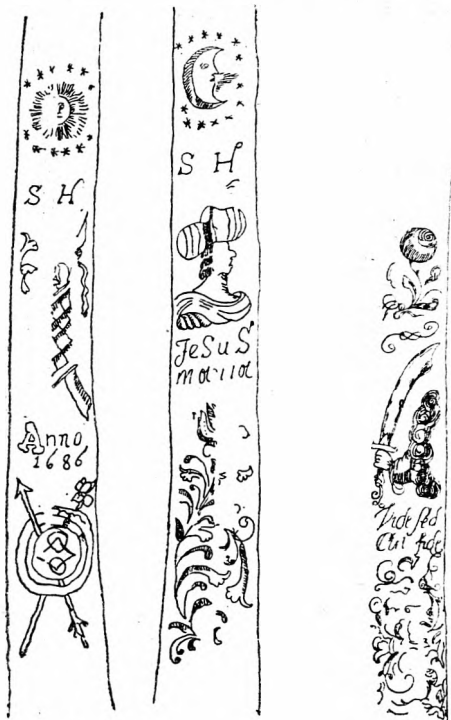
4. 5. 6.
Magyar szabályák.

lyi udvari múzeumban őrzött díszpallasán is. A fringia szó előfordul többféle leírásban: így: „frangia“, „francia“, „frinia“, majd „frindia“

stb. formában. (Lásd: Szendrei: Hadt. Eml. 1896. 813. old.)

4. Egy szintén XVII. századból való szablya. A gyengén hajlott penge mindkét oldalán egy keskeny véresatorna fut a fokélig.

Mindkét oldalán egy felhőből kinyúló széles pengéjű szablyát tartó

2. ábrához.

4. ábrához.

Feliratok, díszítések a magyar szablyákhoz.

lán turbános török fej, alatta és felette olvashatatlanul lekopott latin felírással. A keresztvason a hüvelyk-ujj befogadására egy gyűrű van beforrasztva. A markolat vége derékszögben megtört vonalú nyúlványban végződik és barna bőrral van bevonva. A keresztvas hajlott, fent nyitott kézzel van ellátva, mely nem ér a markolatig. A penge a 12 cm markolattal együtt 88 cm, szélessége 4 cm. XVI-ik század második fele.

3. ábrához.

6. ábrához.

kar van vésvé, alattuk „Spes mea est Deus“, illetve „Vide Sed cui fide“. Ezek felett művészi kivitelben egy magyar stílusú tulipán és rózsabimbó szál van kivésve. A felhőből kinyúló szablyát villogtató kar ez időben ha pajzsba van zárva, úgy Bosznia címere; különben a harcoló magyar nemesség rendes címere.

A keresztvas mindkét végén kiszélesedik és csipkézett, a sasfej és vasalás hiányzik. A penge hossza 75 cm, a szélessége 3 cm.

5. Hajdú szablya, gyengén görbülő pengével, mindkét oldalon keskeny véresatornával. A penge egyik olda-

6. Szablya, zárt kézzel a XVIII. század elejéről.

A penge előlapján az osztrák címerpajzs van bevésve, mely négy mezőre osztott. Az 1-ben a magyar címer kettős keresztje, a 2-ban a cseh oroszlán, a 3-ban a burgundi haránt pólyák s a 4-ikben a tiroli sas, míg a szív-pajzsban a szokásos Habsburg címer látható s az egész címerpajzsra főhercegi zárt korona van ráhelyezve.

A penge hátlapján egy XVIII-ik század elejéről való kucsmás magyar huszár alakja van bevésve. A penge fokélén „Regl. Baronial“ van

bevésve. A penge hossza 81 cm, szélessége 3,5 cm.

Ennek a kardpengének vésetei egészen újabb eredetűek s a bécsi Heeres Museumban őrzött eredetiről vannak ide másolva; de amelyen a Baronial szó Waronialnak van írva.*

Ifj. Kalmár János.

Magyar és magyar vonatkozású haditechnikatörténeti nyomtatványok a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum könyvtárában.

Az Intézet állandóan gyarapodó, történelmibecsű, nyomdai technikai előállítású termékekben (könyv, metszet, térkép, röpirat, kiáltványfalragaszték stb.) kifejezett magyar katonai művelődéstörténeti, tudománytörténeti, irodalomtörténeti anyagának gyűjtési szempontja természetesen a *múzeumilag tárolható anyagra* irányul, vagyis a fenti körbe vágó oly tárgyakra, melyek elsősorban állandó tárlókban állíthatók ki. Emellett rendszeresen folyik *alkalmi kiállítások* létesíthetősére szolgáló anyaggyűjtés is. Ezek az Intézet könyvtárában helyeztetnek el s ott könyvtárilag kezeltetnek, mint a magyar s ezzel kapcsolatos külföldi katonai művelődéstörténeti, tudománytörténeti és irodalomtörténeti fejlődés jelenségei. Mint ilyenek, úgy a tárolás, mint a kutatás céljait is szolgálják.

A nagy anyag illusztrálása céljából néhány érdekesebb példányt ismertetünk és pedig a haditechnika magyar történetébe vágó példányokat.

1. M. *Coehoorn* (:): *Nieuwe Vestingbouw op een natte of lage horizon; welke op driaderleye manieren getoont wordt in 't Fortificeren der binnengrote van de fransche Royale ses-hoek ... door.* — Leeuwarden, Hendrik *Rintjes* 1685. [kis 2°, (16), 181, (3) + mell.: A, C, B, G, D, E, F, I, H, L, K, N, M, O, P, R, Q., eredeti hártakötés, kevésbé

vízfoltos példány]. Az irodalomban bőven ismertetett, egyébként igen ritka, világhírű mű szerzője a nevet viselő hollandiai *erődítésrendszer és gyalogsági mozsár*, valamint az ezekkel kapcsolatos gyalogsági harcászati módszer genialis megteremtője. Sébastien le Prêtre de *Vauban* francia maréchalnak az ú. n. francia erődítési rendszer megteremtőjének ellenfele, akit méltán nevezett kora „*a hadimérnökök fejedelmének*“. Teljes nevén Menno van *Coehoorn*, a Leeuwarden melletti *Coehoorn* bárója. Ősei névadóbirtokán, 1641-ben született. Apja, a kiváló katonai műveltségű gyalogsági kapitány adta meg első tanulmányaihoz az alapot. 16 éves korában kitüntetéssel végezte a frankei katonai főiskolát s mint mérnök-kari kapitány lépett ugyanakkor a holland hadseregbe. Maastricht védelménél tűnik ki a franeciák ellen (1673), ugyanezen évben Graave ostrománál rendkívüli sikerrel használja a hollandiai gyalogság az ő ötletére alkalmazott kicsi, saroglyán kézben hordozható *gyalogsági mozsarakat* (neviük: *Coehorne*) és pedig fedezékben elhelyezkedő gyalogság ellen. Ezekkel minden század el volt látva és tömegtüzzel, gránátokkal és kartács-csal támadhatott. Ötletében a világháború *gyalogsági aknavetőjének* az őse jelentkezik. A következő évben, 33 éves korában ezredes. A nyjmegeni béke után (1679) *Coevorden* ötszögű (vijf-hoek: Fünf-Ecke) régi erődjeit építi át. Az ekörül Van *Paan* hadimérnökkel támadt tudományos vitájának eredménye első nagy műve: *Versterkinge des vijfhoekes met alle sijne buitenwerken*, Leeuwarden 1682. (Az ötszög erődítése építményeivel együtt.) *Ennek folytatása a szóban levő mű, mely már nyiltan a francia ú. n. Vaubantípusú hatszög rendszerre ellen támad.* Fentebb közölt címét magyarul is adjuk: „*Újrendszerű erődépítés... mely háromféle modorban rajzoltatott meg. közepes nagyságú erődökre nézve a francia királyi hatszögre való te-*

* Lásd *Dr. W. Erben*: *Katalog des k. und k. Heeres Museum*. Wien, 1899. 211. l. 158. sz.

kintettel...“ stb. A korszerűen egy teljes oldalra terjedő cím elmondja, hogy ez az ő rendszere a modern rendszerek között a *legerősebb* (de sterkte der hedendaagsche) alkalmazkodik száraz és talajvíztől nedves terephez (drooge — aan de natte — Grachten) jó tenger- és folyómelléki terepe (en Zee of Rivier), sőt olesó is, ami nem utolsó katonai szempont. A művet, mint a Henrik Casimir nassauai herceg, Frieslandt főhelytartója és tábornok-kapitánya egyik gyalogezredének ezredese írta. A herceghez s a műpártolókhöz intézett előszava: vitairat rendszere érdekében. Történeti áttekintést ad az erődítés elméletéről. Genialitását mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy *abszolút praktikus és józan holland létre történelmi reflexiókra nem hajlamos korában éppen elméletiségének teljessé tételére történelmi kritikával fog hozzá fejtegetéseéhez*, Daniel Speckle (1536—1589) német hadimérnökötől. a magyar származású *Dürer* (Ajtócs) *Albert*, világhírű grafikus és erődítő alapgondolatának folytatójától kezdve koráig. Böven foglalkozik a francia rendszerrel, ezután adja a saját rendszerét.

Ez a neve után elnevezett újabb *hollandrendszer*. (Royal Système hollandois.) Alapgondolatát *Speckle*-től, tehát *Dürer Albert*től veszi át. Lényege egészen modernül hat: a falművek lehető láthatatlanná tétele, gyalogsági kirohanásokra alkalmas sáncárok szakaszok, a rohamterületek oldalozása, a külső sok apró oldalozó mű, sok vívművek függetlenítése a főműtől, zes árok, nem francia geometriai dogmás, hanem reális terek kihasználása, az oldalozás fontosságának kiemelése a homloktámadásnál, szabad ötletesség, mely az egyoldalúvá és merev geometriává fajult *Vauban-rendszerrel* szemben forradalmi újítás: röviden *gyakorlatosság*. E rendszer a talajvizes Hollandia XVI—XVII. századi sajátlagos ot-tani helyi rendszeréből alakult ki.

Megoldásának lényege: belső magas és külső alacsony sánc között, széles árokban apró erődök, minde-nütt gyalogsági tűzhöz alkalmas lö-résekkel ellátott folyosók és külön redoutok, a külső sánc előtt víz. A XVIII. század elején a töröktől visz-szafoglalt magyar területek várain — éppen a talajvíz miatt — felesil-lan a Coehorn-rendszer gondolata. Életefolyásából megemlítendő, hogy 1692-ben Namur védelmében *Vau-bannal* állott szemben. A vár elesett, de három év múlva Coehoorn vissza-vette. A spanyol örökösödési háború-ban, 1688-ban már brigadéros és 10.000 embert vezényel, 1703-ig beveszi Roermondét, Bonnt, Limburgot. 1704. március 17-én hirtelen meg-halt. Az egykorú irodalom a hol-land-rendszert az erődsokszög külső pontjainak (*Polygone* vagy *cote ex-terieur*, *ligne de basse*: alsó vonal) azaz két bástyafok távolának, il-letve a bástyaalaprajz alapvonalai összefutásánál keletkező *torkolló pontnak* (*cote interieure*, Gorge, Kehl, Kehlinie) távolai (100—70—50, illetve 70—50—40—5) szerint Nagy-Holland, Közép-Holland, Kis-Hol-land, Gránd-, Moyen-, Petit Royal, vagy Royal en Couronne, Royal en Throne (Koronás Király, Trónos Király) elnevezésekkel osztotta fel.

(Irodalom: *Belidor—Kratzenstein: Kriegs-Lexikon*. Nürnberg, 1765. *Foesch: Artillery-Lexikon*, 1734. *Nie-mann: Militär-Handlexikon*, Stutt-gart, 1881. *Von Alten: Handbuch*, II. *Ozanam: Dictionnaire mathéma-tique*, p. 633.)

2. *Carl Mártony* von Kőszeg, Ma-jor im k. k. Ingenieurs-Corps; Ver-suche über den Seitendruck der Erde von. — Wien, 1828. Hof- u. Staats-Aerial Druckerey (4°) 221 (1). II. (1) és külön haránt 2°: I—XIX. tábla.

Kőszegi Mártony Károly (1848-ban Pétervárad parancsnoka, vezér-őrnagy (rangban) ezen művében (melyért a Magyar Tudományos Akadémia 1848 februárjában leve-lezőtagjává választotta, de ő ezt el-

foglaltságára való tekintettel nem fogadta el), a Vauban rendszerű monarchiabeli erődöknek — melyek a XVII—XVIII. századok átmenetén épültek — 1780 körül tapasztalt, fal-, illetve sáncebeomlásait tette vizsgálat alá. Ugyanis már XVI. Lajos megbízta *Coulomb* hadimérnök-kapitányt, a róla elnevezett elektromossági törvény felfedezőjét, a világhírű fizikust, hogy kutassa ki a gyakori sáncomlások okait. *Coulomb* ezt meg is állapította és pedig a *cohaesio* ellenére működő oldalnyomásban, mely a sánccok bélésfalait (*Futtermauer*) vízszintes irányban nyomta ki, *Napoleon Français* kapitánnyal, *Ferenc* császár pedig *Mártony* őrnaggyal folytattatta *Coulomb* vizsgálatait. *Mártony* magyar gondolkozását jellemző *gyakorlatiással*, modellkísérletekkel és a bécsi „*Schottenbastey*“-on az udvar s a bécsi egyetem tanárai előtt egy több százéves szakasz kísérleti beomlasztásával igazolta matematikai levezetéseit és gyakorlati tabelláit. Ezek alapján javították át az akkori monarchia összes erődjeit. Rendkívüli, beteges elhízása miatt mindentől visszavonult, a szabadságharcban nem vett részt, az események elején halt meg. *Jelentősége abban áll, hogy a földmágnésség problémája az ő műve óta fűződik magyar fizikusok nevéhez* (*Kunz Adolf* premontrei apát, *Eötvös Loránd* báró, *Kövesligethy Radó Károly* ingakísérletei).

(Irodalom: teljesen feldolgozatlan, e sorok írójának rá vonatkozó munkálata sajtó alatt.)

3. *Ludwig Góró von Agyagfalva*. *Wanderungen durch Pompeji von — Hauptmann im k. k. Genie-Corps*. Wien, 1825. Mörschner und Jasper. 8°. (5) VII—X. (3) 2—176, (2) + I—XX. tábla, sok szövegekőzti rézkarc, signette, médaillon.

Tipikus magyar sorsú, csendes, visszavonuló magyar katonatudós (1782—1837). Részt vesz a napoleoni háborúkban, *Aspernnél* és *Győrnél* is és a nápolyi forradalom pacifi-

kálásában. A világirodalomban *elsőül* dolgozza fel, modern értelemben is értékesen, egészen elsőrangú *classica-philologiai* műveltséggel *Campania, Stabiae, Pompeji és Herculanum ókori történetét*, az ifjabb *Plinius*-féle leírást, a *cumaei Sybilla* legendás barlangját, a pompejii gyógyszerteret, kofabódékat, fürdőházat, bognárműhelyt és a hirdetési oszlopokat. *Pompéji erődítéséről* írott fejezete bennünket azért érdekel különösen, mert az *Apulia-Róma* közötti katonai műút (*Via Appia*) építési rendszerének és a sarokbástyás római erődöknek (*Castellum*) irodalmunkban *első leírója*. Ugyanez az útépitési technika található meg a római hadiút (*Limes Pannonicus*) *Eszék—Buda—Bécs* szakaszán s ez a *Duna-vonal* római alaprajzú ú. n. burgundi típusú középkori apátságai várainak és kastélyainak alaprajza (*Érd, Tolna, Szekszárd, Mohács, Batta*).

(Irodalom: *Szinnyei—Nagy Iván: Góró. Bevilaqua: Góró Lajos*. Az Újság, 1927 aug. 12. Régi magyar barlangkutatók. *Nemzeti Újság*, 1927 okt. 14.)

Bevilaqua-Borsody Béla dr.

Szemelvények a Hadtörténelmi Múzeum éremtárából.

A fegyverek, zászlók, festmények, hadivonatkozású nyomtatványok, ereklyetárgyak stb. mellett, a Hadtörténelmi Múzeum már kezdetől fogva arra törekedett, hogy rendszeres érem-, plakett- és szükségpénzgyűjteményt létesítsen. Elsősorban a hazai harci események, szabadsághárcok és békekötésekre vonatkozó érmeket és plaketteket: a magyar hadtörténelem, másodsorban az ugyanilyen, de az európai országok haditényeire és egymásközti szövetségére stb. vonatkozókat: az egykorú események összefüggő szemléltetése céljából és végül a mindenkor érvényben volt folyópénzeket és ú. n. szükségpénzeket: mint zsoldfizetési eszközöket gyűjtötte.

Ezen cél elérésére — bár súlyos

anyagi viszonyok között — minden lehető megtett. Így többek között érintkezésbe lépett a hazai és külföldi gyűjtőkkel és éremkereskedőkkel és részint ajándék vagy örök letét, részint vétel útján ma már tekintélyes gyűjtemény felett rendelkezik, mely szakszerűen rendezve és csoportokba felosztva a megfelelő korok termeiben, a többi idevonatkozó tárgyakkal szerves kapcsolatban nyert elhelyezést.

Ezen gyűjtemény felőli hadtörténelmünk eseményeit a mohácsi vésztől kezdve a jelenkorig és különösen gazdag a világháborúra vonatkozó rész, melyhez egy külön sapkajel-

1. ábra.

vény és hadifogolytábor-pénzgyűjtemény is csatlakozik.

Jelen közleményünkben éremgyűjteményünknek legértékesebb részét: az országnak a török iga alól való felszabadulása emlékére vert érmekek főbb darabjait soroljuk fel.

Az egyes magyar várak végleges visszafoglalása, illetve az ekkor vívott ütközetek I. Lipót alatt a következő sorrendben történtek:

1683 Esztergom, 1685 Érsekújvár, 1686 Buda, 1687 Mohács, Eszék, Siklós, 1688 Székesfehérvár, Belgrád, 1690 Kanizsa, 1691 Szalánkemén, 1692 Nagyvárad, 1694 Pétervárad, 1697 Zenta.

Mielőtt a vonatkozó érmekek felsorolását megkezdendők, meg kell említenünk, hogy egyes magyar várak ideiglenes visszafoglalása már II. Rudolf király alatt történt, aki ezen alkalmakból érmekeket és négyzetletes lapkákra vert ú. n. csege-

lyeket veretett, melyek közül egyik-másik igen ritka.

A Múzeumban ezen korból a következők vannak meg:

1. II. Rudolf ezüst csegelye Győr 1598-i visszafoglalásának emlékére. (Montenuovo 661. és Berchtold 399.) (1. ábra.)

2. Fülezett csegely u. a. alkalomból. (Wellenheim 6955.)

3. Ezüst csegely Székesfehérvár 1601-i visszafoglalásának emlékére. (Mont. 671., Bercht. 404.)

4. Ezüst érem u. a. alkalomból (32 mm, 19,5 g), hátlapján a vár látképével. (Mont. 676., Bercht. 402.)

5. Ezüst érem Esztergom visszafoglalására, 1601, Schalenbergertől, az ostrom látképével. (Mont. 685., Bercht. 418.) (2. ábra.)

I. Lipót uralkodása idejéből a következő visszafoglalási érmeink vannak:

1. Az esztergomi csata (1683) bronz érme.

2. Esztergom felszabadulásának 200-ik évfordulójára vert emlék-érem (egy ezüst és egy bronz példány).

3. Érsekújvár visszafoglalására (1685) vert ezüst érem, hátlapján a vár, illetve az ostrom látképével. (3. ábra.)

4. Esztergom és Érsekújvár visszafoglalásának ezüst emlékérmé (Laufer). Mont. 958.

5. Érsekújvár visszafoglalása (1685) (egy bronz és egy ezüst példány). Mont. 954.

6. Ugyanaz, ezüst, előlapján 9 sor írás, hátlapján az ostrom látképe.

7. I. Lipót győzelmeinek emlékérmé „Vermehrer des Reichs“ felirattal és 10 vár látképével: „Gran, Zolnok, Sarravas, Verovitza, Ungwär, Neuheusel, Caschau, Tockay, Novigrad, Eperjes.“ (Weszerle C. XI. tábla, 6. ábra) egy bronz és egy ezüst példány.

8. Ugyanaz, Hantschtól. (Mont. 1027., Bercht. 539.)

9. Ugyanaz, de csak 8 vár látképével, bronz, 40 mm.

3. ábra.

2. ábra.

4. ábra.

5. ábra.

7. ábra.

6. ábra.

Szemelvények a Hadtörténelmi Múzeum éremtárából.

10. Buda visszafoglalása, ezüst, 27 mm, 4·8 g. Gohl 6.
11. Ugyanaz, ezüst, 60 mm, 91·5 g. Gohl 9. (Ugyanebből egy ón példány is van.)
12. Ugyanaz, ezüst, 38 mm, 22·2 g. Gohl 11.
13. Ugyanaz, ezüst, 30 mm, 6·8 g. Gohl 18.
14. Ugyanaz, bronz, 30 mm (2 példány). Gohl 19.
15. Ugyanaz, bronz-hibrid érem: az előlapja: Gohl 19., a hátlapja: Gohl 13.
16. Ugyanaz, bronz (2 példány). Gohl 22.
17. Ugyanaz, ezüst (Kittel és Wink). Gohl 23.
18. Ugyanaz, ezüst, 45 mm, 38·2 g (2 példány) Gohl 33. (4. ábra.)
19. Ugyanaz, ezüst, 40 mm, 25 g (2 példány). Gohl 34.
20. Ugyanaz, ezüst, 51 mm, 28·5 g (2 példány). Gohl 36.
21. Ugyanaz, ezüst, 49 mm, 36·8 g (2 példány). Gohl 38.
22. Ugyanaz, ezüst, 43 mm, 31·5 g. Gohl 58. (5. ábra.) (Ugyanebből van egy bronz példány is.)
23. Buda visszafoglalása, ezüst, 34 mm, 14·2 g. Gohl 61. (6. ábra.)
24. Ugyanaz, ezüst, 50 mm, 34·5 g. Gohl 70.
25. Ugyanaz, 200-ik évfordulója alkalmából vert emlékérem. Gohl 77., melyből ezüst (ebből csak 75 darabot vertek) és bronz példány van. (Átmérője 72 mm és az ezüstérem súlya 119·50 g!)
26. I. Lipótnak emlékére az 1686-győzelmes török háború emlékére, ólomból.
27. A mohácsi győzelem (1687) ezüst emlékére (Wohlrabtól). Mont 1044. (2 péld.)
28. Ugyanaz, ezüst. („Gloria electoris Bav. Turcarum et Mohazium Victoris“ felirattal.)
29. Ugyanaz, ezüsből, a csata látképével és peremirattal.
30. A siklói győzelem (1687) ezüst emlékére. 43 mm, 34·5 g. Mont. 1056. (2 példány.)
31. I. József koronázására vert (igen ritka) emlékérem (1687), megemlékezvén Buda visszavételéről. Ezüst, 50 mm, 48·60 g. Gohl 113/b, Széch. 47/3.
32. Székesfehérvár visszafoglalására (1688) vert érem, aranyozott bronzból. Wesz. C. XIII. 3. és ugyanez ezüsből.
33. Gúnyérem Belgrád felmentésére (1688), ezüst, 50 mm. (Kutya a hidon a patakba ejtett csont után néz.) (7. ábra.)
34. Belgrád elfoglalása (1688). (Hautsch-tól.) Bronzérem. Mont. 1077.
35. A szalánkeméni diadal (1691) emlékére, aranyozott bronzból. (Hautsch.) Mont. 1106.
36. Pétervárad restituált érme, az 1902-i szoborleleplezés alkalmából, ezüst. Num. Közl. 1908. évf., 179. l.
37. Ostábla-pion (1695), puszpángfából. „Pallorum eridanus vincula rumpit ovans“ — „Casalis armis fide ratorum recepta“ felirattal.
38. Ugyanaz (1697), puszpángfából. „Ovae rita incepta paravi perficere est animus“ — „Mars ultor Rhenus“ felirattal.
39. A zentai ütközet ezüst emlékére (Müller). Mont. 1131.
40. I. Lipót ritka háborús érme ónból.
41. I. Lipót és IV. Mohamet emlékére oxidált bronzból.
- A török uralom megszűnését Bécsnek 1683-i sikertelen ostroma, illetve felmentése idézte elő. Az erre vonatkozó gazdag éremsorozatból a következők vannak meg:
1. Bécs ostromának és felszabadításának emlékére Math. Mittelmanntól, ezüst, 43 mm. Mont. 919.
 2. Ugyanaz, Engelhard műve, ezüst. Mont. 922.
 3. Ugyanaz, ezüst, előlapján holdfogyatkozás. Mont. 896.
 4. Ugyanaz, ezüst, a kétfejű sas elragadja a török szultán fővegét. Mont. 912. (Ugyanebből ónpéldány is van.)
 5. Ugyanaz, ezüst, Kittel műve. Mont. 894.
 6. Ugyanaz, ovális kegyérem sárga-

rézből, előlapján: Bécs látképe, hát-
lapján: a máriacelli Mária. Mont.
926. (2 példányban van meg.)

Végül egy kis ezüst és egy kis

sárgaréz érem az ostrom látképével.

E rövid felsorolásban éremgyűj-
ményünk kis részét mutatjuk be.
Más részéről legközelebb.

Dr. Karny Rezső.

I. A M. K. HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

A múzeum pontos címe: M. Kir.
Hadtörténelmi Múzeum, Budapest,
IX., Üllői-út 49. I. em. Telefon: Jó-
zsef 364—12, 7-es mellékállomás.
(Múzeum).

Látogatási idő: május 15-től
kezdve minden szerdán délelőtt 9—2
óráig. Nagyobb csoportoknak látog-
tatása előre bejelentendő.

A múzeumnál megrendelhetők:

1. Néhai Beszédes László „Győzni
vagy meghalni!” és „Eskü” című
szoborműve. Darabonkint 72 pengő,
ehhez a szállítási és csomagolási
költség.

2. Vitézi avatás felvételei 1924-ből.
3. Ludovika Akadémia-ünnepély
felvételei 1924-ből.

4. A budapesti helyőrség csapa-
tairól készült felvételek.

5. Távolságmérő térképekhez és
szögmérő műszer. A műszer Lend-
vay Károly ny. őrnagyszabadalma.
Régészeti, történelmi kirándulások-
nál, utazásoknál igen jól használ-
ható. Ára bőrtokkal és használati
utátitással együtt 8 pengő. A mű-
szerre tájoló is szerelhető.

Bővebb felvilágosítással a titkár-
ság szolgál.

**József királyi herceg, tábornagy
újabb adománya múzeumunk ré-
szére.** A m. kir. 19/VIII. népf. gyal.
zászlóalj, mely Szegfy István hon-
védhuszárórnagy parancsnoksága
alatt 1917-ben a déltiroli harctéren
küzdött, remekművű, szarúból fa-
ragott díszkürtöt adott át az olasz
harctér parancsnokának, József kir.
herceg, tábornagnak, mely Vörös
Péter somogy megyei honvéd mun-
kája. A Fenséges Úr ezen díszkürtöt
a közelmúltban intézetünknek

adományozta, ahol kegyelettel őriz-
zük többi ereklyéi között.

A múzeum gyarapodása. Intéze-
tünk anyagát a közelmúltban gyar-
apították:

Lippay Károly ny. ezredes-gyógy-
szerész, Wagner Géza főelőadó,
Busch Ferenc vallás- és közokt.
segédhivatali igazgató, Lemberger
Györgyné, Sipos István, nemes
Thaisz László ny. tábornok, Böhm
Aurélné, a Nemzeti Ujság, Henzel
János ny. ezredes, dr. Bevilacqua
Béla, Zergényi Elemér ny. ezredes,
Pinterits Sándor, Türewenbergi
Basseni Basch Árpád, özv. Kemenes
Endréné, Hochwarter Iván, Mravkó
Piroska, Roska József alezredes,
özv. Mennye Istvánné, Teichner
Gyula, Marosi Károly, dr. Elfer
Tivadar, br. Christian Hubel von
Olengo, Csányi Károly iparművé-
szeti múzeumi igazgató, dr. Torday
Lajos városi főjegyző, báró Luka-
chich Géza ny. altábornagy, Görgey
Viktor ny. huszárezredes.

A felsoroltaknak az általuk be-
küldött hősiemlék-fényképekért, a
különféle könyvek, metszetek, füze-
tek, okmányok, levelezőlapok, újsá-
gok, diapozitívek, rajzok, pénzek,
pecsétek, sapkajelvények, érmek, ki-
tűntetések, térképek, plakettek, zás-
lók, fegyverek, egyenruhák, kar-
dok, lövedékek, szobrok és egyéb
adományokért ezúton is hálás kö-
szönetet mond az intézet főigazga-
tósága.

Külső működésünk: Bem tábornok
hamvainak hazahozatala ügyében
Budapestben *Bem-bizottság* alakult,
melynek intézetünk igazgatósága is
bizottsági tagja.

Dürer születésének négyszázéves

évfordulója megünneplésére hazánkban is megalakult a *Dürer-bizottság*, melyben intézetünket — Dürer hadi vonatkozásaiban — *Aggházy igazgató* és *Bevilaqua dr.* képviseli, ki egyúttal a bizottság előadója.

Külföldi összeköttetéseink. Intézetünk összeköttetést keresett külföldi hadtörténelmi múzeumokkal, illetőleg oly múzeumokkal, melyeknek hadtörténelmi gyűjteményei vannak. Ezek közül a londoni „Royal United Service Museum“, a londoni „Imperial War Museum“, a braziliai „Museu Naval“, a norvég „Artilleri Museet“, a svéd „Artillerimuseum“, a konstantinápolyi török hadimúzeum, a portugál „Museu Militar“, a madridi „Museo de Artilleria“, a brüsszeli „Musée royal de l'Armée“, a varsói „Museum Wojska“, a párizsi „Musée de guerre“ és a prágai „Z. Pocátku Vojenského Musea Cs. K.“ már hozzánk juttatták intézetük részletes ismertetését, katalógusaikat és hajlandók velünk esereviszonyba lépni, illetőleg tudományos működésünkben egymást kölcsönösen támogatni óhajtjuk.

A Hindenburg-Múzeum Berlinben. Mult évi németországi tanulmányutunk alatt összeköttetést szerezünk ezzel a múzeummal is. A Hindenburg-Múzeum szervezője *Sterzel H.* alezredes, aki a háború alatt a porosz hadügyminisztériumban a hadtörténelmi ügyek referense volt. Körülbelül egy év óta vette kezébe az új Hindenburg-Múzeum szervezését. Tárgyalásai során arra a megállapításra jutott, hogy sem a Zeughaus, sem más berlini intézmény a világháború és az ezt követő időszak anyagát nem gyűjti. Az új múzeumnak tehát ezt tűzte ki feladatául s öt osztályban gyűjt. Az egész anyag Hindenburg, mint vezéralak körül csoportosul. Helyiségei még nincsenek. Anyaga ládákból van. Csereviszony létesítésére és a két rokonintézet egymásközi támogatásában megállapodtunk.

Felhívások. A megszünt csapattestek emléktárgyainak összegyűjtése.

A világháború befejezésének 10. évében még mindig vannak oly volt csapattestek, háborús alakulatok, amelyeknek egyetlen harctéri, vagy egyéb emlékük sincsen a magyar katonai megörökítésére hivatott M. Kir. Hadtört. Múzeumban.

Az intézet igazgatósága fennállása óta számos újságcikkben, hivatalos rendeletben és levelekben hívta fel a Bajtársi Körök és Bajtársi Szövetségek figyelmét erre a szomorú körülményre. Rámutatott arra, hogy minden régi katonának, aki a megszünt alakulatokban a világháborút végigélte, a nemzet iránti kötelessége az, hogy a magyar történelem számára oly fontos tárgyi, tehát múzeumi megörökítését a volt világháborús csapattestnek (egyéb alakulatnak) elősegítse.

A világháború komor történetében aranylapok azok, amelyeket magyar csapatok fegyvere írt.

Ezekhez az aranylapokhoz tanulságos szemléltetőül szolgálnak az összegyűjtött ereklyék, tárgyak, az egyes harcokat bemutató festmények, rajzok stb.

Ezek előtt a sokszor vérrel áztott ereklyék előtt, megdobbanó szívvel áll meg a serdülő és a háborúban résztvevő idősebb nemzedék is.

Ezekből az ereklyékből, amelyek az ősi magyar vitézség új megnyilvánulását hirdetik, ezekből merítenek példát fiaink és ezekből tanulják meg azt, hogy a világháború sok százezernyi hősi halott magyarja nem nyughatik békén ott a messze idegenben addig, amíg nem hangzik ismét a „Kárpátoktól az Adriáig“ a magyar Himnusz!

A M. Kir. Hadtörténelmi Múzeumnak a tudományos munkája mellett nemzetnevelő hivatása van. Ennek azonban csak akkor tud megfelelni, ha minden magyar katonai, a volt és a most szolgáló is, átérzi azt, mivel tartozik önmagának, csapatjának és nemzetének és szívvel-

lélekkel résztvesz a múzeum megörökítő és gyűjtő munkájában!

A múzeum igazgatósága újból felkéri a Bajtársi Köröket, vegyenek részt ebben a munkában.

Kéri, hogy minden Bajtársi Kör „hadimúzeumi bizottság”-ot alakítson azzal a feladattal, hogy ez a volt ezred stb. minél méltóbb tárgyi megörökítését a múzeummal együtt intézze.

A múzeum javasolja, hogy a bizottságok feladatát a Bajtársi Kör írásban adja ki. Tárgy a következő legyen:

1. Az ezred stb. minden felkutatható emlékét, háborús tárgyát összegyűjteni, azt a múzeumba juttatni.

2. Az ezred stb. világháborús hősi tetteit festményekben, rajzokban megörökíteni.

3. Az összegyűjtött ereklyéknek, s festményeknek méltó módon való kiállításában a Hadtört. Múzeum igazgatóságát támogatni.

E három pontban benne van minden munka, amellyel örök emléket emelhetünk a világháború magyar hőseinek és magyar csapatainak.

A múzeum igazgatósága a hadimúzeumi bizottságokon kívül is szívesen lát mindenkit, aki segíteni óhajt.

Indokolásra nem szorul e felhívás, mert mindenkinek éreznie kell „mulnak az évek, egymásután dőlnek ki a sorból a nagy idők hiteles tanui, a résztvevők”.

A feladatnak kitűzött pontokat csak úgy valósíthatjuk meg tökéletesen, ha azokkal dolgozunk együtt, akik átküzdötték a nehéz éveket.

Ezek tudják a tárgyakat, az ereklyéket megbecsülni és összeszedni.

A csaták személyes résztvevői tudnak egy-egy eseményről hű képet adni.

Ezért kell hozzáfogni mindenkinek a Bajtársi Körben a megörökítő munkához és azért, mert erre már ütt a tizenkettedik óra.

Felkérjük a Bajtársi Köröket, hogy javaslatunkat tegyék magukévá és a megválasztott bizottságo-

kat kérjük, hogy a múzeummal az érintkezést mielőbb vegyék fel.

A megszűnt csapattestek hősi emléktábláinak felállítása.

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum új épülete (a volt Nándor-laktanya) a Várban, volna hivatott oly ezredek emléktáblái elhelyezésére, amelyek székhelye a megszállt területre esik.

Két ezred tisztikara ezt már el is határozta és végre is fogja hajtani. Kívánatos volna, hogyha a többi Bajtársi Szövetség ugyanezt cselekedné. Miután a laktanya átalakítása még folyik, az emléktábla elhelyezése minden esetre velünk volna megbeszélendő. Tervünk az, hogy a külső falon az ezredek jelentkezési sorrendjében fogjuk ezeket az emléktáblákat elhelyezni. A számbajöhető ezredek tisztikarait kérjük, ha nem is rendelkeznek még most a megfelelő összeggel, akkor is jelentsék be igényüket emléktábla elhelyezésére vonatkozólag. Nekünk ugyanis ideiglenesen be kell osztanunk a fal területet és jeleznünk kell, hogy egyes területekre milyen ezredek emléktáblája fog kerülni.

A „Historische Waffenkunde“ bécsi gyűlése.

A Berlinben székelő *Verein für Historische Waffenkunde* ezévi gyűlését Bécsben tartja.

A m. kir. Hadtörténelmi Múzeum közli, hogy a taggyűlésre érdeklődőket, vendégként szívesen bevezet.

Az intézet kéri, hogy azok, akik a gyűlést mint vendégek résztvevői óhajtanak, e szándékukat közöljék a múzeum igazgatóságával.

Költségeket természetesen minden résztvevő saját maga viseli.

A gyűlésre vonatkozó hirdetést kivonatban az alábbiakban közöljük:

A vezetőség elhatározta a szabályszerűen ez évben megtartandó 15. rendes gyűlést június 28—30-án Bécsbe való egybehívását. Mellékelten nyilvánosságra hozzuk a lényegében már most összeállított pro-

grammot, melynek végleges megállapítása kellő időben lesz a meghívással együtt a tagok tudomására hozva.

Hogy az előrelátható nagy idegenforgalom miatt a szállásról idejében lehessen gondoskodni, a műsor végén megadjuk néhány szálloda címét, melyeket dr. Otmar Baron Potier közölt velünk szíveségből.

A „Verein für Historische Waffenkunde“ 15. rendes gyűlése június 28–30-án Bécsben.

Szerdán, június hó 27-én.

20 órától kezdve találkozás a Volksgarten-ben, I, Burgring.

Csütörtök, június hó 28-án.

Az összes elnökségi ülések a Kunsthistorisches Museum (I, Burgring 5) üléstermében (Bibliothek) tartatnak. Az összes tagok összejövetele és előadások az I, Heldenplatzon levő Neue-Burg-nak a Prinz Eugen-szobor mögötti szárnyában levő előadótérmben tartatnak. („Eingang zur Eternischen Sammlung.“)

9 órakor: Elnökségi ülés.

10 órakor: Tagösszejövetel.

Napirend:

1. A jegyző évi jelentése.
2. A pénztáros jelentése.
3. Az ellenőrök jelentése.
4. Az előljáráóság fölmentése.
5. A tagdíj leszállítása.
6. Az elnökségi tagok újból választása.
7. Tiszteletbeli választása.
8. A jelenlevők indítványai és azok megbeszélése.
9. A 16. rendes gyűlés helyének megállapítása.
- 11 órakor: Dr. August Grosz előadása: tiroli Ferdinánd főherceg, mint gyűjtő.

12½ órakor: Ebéd az Opernrestaurant-ban, I, Operngasse 8.

15 órakor: a Kunsthistorisches Museumban lévő fegyvergyűjtemény megtekintése dr. August Grosz igazgató vezetésével.

18½ órakor: Indulás Koblenz-be (Volkrestaurant) és megbeszélés szerint egy „Heurige“ meglátogatása Pepi Marchardt, Kobenzlgasse 15. in Grinzing.

Pénteken június hó 29-én.

9 órakor: Elnökségi ülés.

10 órakor: Tagösszejövetel. A tisztsegek kiosztása és a jegyzőkönyv felolvasása.

10½ órakor: Dr. Neuhaus tanárnak, a nürnbergi Germ. Museum főconservatorának előadása: Fegyverábrázolások középkori érmeken.

12 órakor: A Historisches Museum der Stadt Wien (Rathaus, I, Felderstrasse vagy Lichtenfelsgasse) Hermann Reuther igazgató vezetésével.

13 órakor: Ebéd a Rathaus-Kellerben.

15½ órakor: Az Arzenalban a Heeresmuseum megtekintése (indulás Opernring-Schwarzenbergplatt-ról) dr. Wilhelm John tábornok tüzérmérnök vezetésével.

20 órakor: Társasvacsora a Restaurant Hopfner-ben I, Bösendorferstrasse 2. (Saal Trockenkes Gedeck. kb. 6. Sch., sötét ruha.)

Szombaton, június hó 30-án.

9 órakor: (Szükség esetén) elnökségi és ehhez csatlakozó tagösszejövetel.

10 órakor: Dr. Otmar Baron Potier előadása: Der Schwertzins.

11½ órakor: A Schatzkammer megtekintése dr. Árpád Weixlgärtner udvari tanácsos vezetésével.

13 órakor: Ebéd.

15 órakor: Társas autókon indulás Burg-Kreutzenstein-hoz. Indulás az Operától (a Kärtnerstrasse-i oldalról.) Viteldíj elegendő számú résztvevő esetén kb. 12 Sch. személyenként.

A tagösszejöveteleken kívül valamennyi programszámában résztvehetnek a hozzátartozók.

Vendégeket szívesen látunk.

Ajánlható szállodák: Hotel de France, I, Schottenring 3, Erzherzog Rainer, IV, Wiedenerhauptstrasse 27--29.

A Verein für Historische Waffenkunde működése egész Európára kiterjed és tudományos munkássága általánosan elismert.

Hivatalos kiadványa: „Die Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde“ folyóirat. (Kiadó: Walter de Gruyter & Co., Antiqua-

riat, Berlin, NW 7, Universitätsstrasse 3/b.)

A Hadtörténelmi Múzeum felhívja a fent közöltekre az érdeklődők figyelmét és a belépni szándékozók ebbeli megkeresését szívesen közvetíti a Historische Waffenkunde egyesület titkárságához.

II. SZEMLE.

Múzeumok.

Az Országos Rákóczi Szövetség április hóban tartott közgyűlésén Veress Endre dr. főtitkár jelentésében beszámolt az elnökség munkájáról és javaslatot terjesztett elő, hogy a Nemzeti Múzeumban *Rákóczi-ereklyetermet* létesítsenek.

*

A délfraanciaországi városok nagyszámú múzeumokkal rendelkeznek. *Bayonne* érdekessége a *Bonnet-múzeum*, melyet a nagynevű festőművész, akiről a múzeum nevét nyerte, ajándékba adott szülővárosának, hálaiból a fiatalkorában élvezett ösztöndíjakért. Rubens, Van Dyck, a XIV. és XV. századbeli olasz festők, Rembrandt, a spanyol nagymesterek, közöttük Greco és Goya szerep számmal vannak benne képviselve. A sok francia mester közül kiemelkedik Gericault, Delacroix és Barye szobraival. Kiváló a múzeum iparművészeti gyűjteménye. *Dürertől* 35 rajza van.

Toulouse múzeuma tulajdonképpen az egykori Augustinus-kolostor, melyben három XII—XIII. századbeli toulousi kolostor remek szobrai láthatók. Művészi kivitelű szarkófágok, 18 életnagyságú terrakottaszobor, meglepő szép kivitelben láthatók itt, úgyhogy a Louvre után itt van Franciaország legjelentősebb szoborgyűjteménye.

Albi egykori érseki múzeumának terraszáról remek kilátás nyílik a Tarn partján fekvő városra. A múzeum képgyűjteményében legna-

gyobb számmal *Toulouse-Lautrec* képei szerepelnek, melyeknek többnyire Párizs éjjeli életéből vett témái furesán hatnak a szigorú környezetben, de mivel a művész családjá a városból származik, a lokálpatriotizmus legyőzte az egyházi előítéletet.

Narbonne múzeuma arról nevezetes, hogy Spanyolország után itt láthatók a legszebb arab tárgyak, különösen a mór tálgyjtemény érdekes. Megemlítendő még Tizian-nak egy férfit ábrázoló képe és Neri di Bici egy Madonnája, továbbá Watteau és Fragonard szép rajzai a XVIII. századból.

Montpellier múzeuma Fabre festőművész (1766—1837) alapítása és sok adomány útján gazdagodott, melyek közül legnevezetesebb Bruya gyűjteménye. Kár, hogy a sok francia és olasz mester műve a Franciaország vidéki múzeumait jellemző rendezetlenségben van kiállítva.

Avignon Calvet-múzeuma alapítójától, Calvet orvostól (megh. 1810) kapta nevét. Nagyon érdekesek a könyvtárban elhelyezett miniatűrök. A középkori szobrászat rendkívül érdekesen van benne képviselve, ezek közül is kiválik egy „Madonna a gyermekkel“ a XV. századból és az 1402-ben elhalt Lagrange kardinális nagyszámú síremléke. A Calvet-múzeumnak 110.000-nyi kötetet számláló könyvtára van és 2800 kézírata. A gyönyörű város sok emléke elpusztult, azonban a pápák olaszfrancia stílusban épült remek palotája ma is áll.

Leletek — ásatások.

A *Balaton*i Múzeum *Schwey Ede* fenyődi halászlai felügyelőtől egy kis rézágyút kapott, melyet régebben balaton halászok emeltek ki a vízből. Valószínűleg valamely múlt századbéli vitorlás felszereléséhez tartozott.

A *Magyar Nemzeti Múzeum* régészeti osztálya értékes avarkorbéli leletek birtokába jutott. *Pápa-Úrdombon* földmunkálatok közben egy avar harcos sírjából egy érdekes kard, tör és övfelszerelés került felszínre. A kard kétélű, letört csúcsa nélkül 94 cm. Az ismert avar kardok egyélűek és többé-kevésbé görbék, vagyis szabályak. Az öv díszítményei jellegzetes avarkori formájú bronzcsattokból, ezüstlemezekből és préselt aranyozott díszítményekből állanak. Van közöttük tizennégy darab címeralakú és nyolc darab csattalakú. Legfontosabb a szíjvég, mely aranyozott ezüstlemezéből van préselve. Eddig csak egy ilyen típusú és felszerelésű kard ismerets egy délcsozországi leletből.

Halápon egy domb alatt régi sírra akadtak, melyről *Zoltai Lajos* dr., a debreceni városi múzeum igazgatója megállapította, hogy népvándorláskorabeli lovasvitéz sírja.

Fejér vármegyében *Vál* község határában ásatások folynak az úgynevezett *Pogányváron*, *Marosi Arnold* ciszterciendi tanár, a székesfehérvári múzeum igazgatójának vezetésével. *Pogányvár* ősi település, mely már a bronz- és vaskorszakban is létezett és a római korban is fennállhatott.

A borsodmegyei *Derékegyháza*n talált kétezeréves kőszerszámokat a Borsod-Miskolci Múzeumban helyezték el. A leletekről másolatokat készítettek, melyből egy sorozatot a budapesti, egyet pedig a cambridgei múzeum kap.

A Hadtörténelmi Múzeum javaslatára, a m. kir. honvédelmi miniszter úr támogatásával a katonai kincstár tulajdonában lévő *egri várban* ásatások folynak *Pálosi Ervin*

dr. jogakadémiai tanár vezetése alatt. A munkálatokat a közelmúltban intézetünk tagjai is megtekintették. Az ásatások a vár XV—XVII. századi olasz, illetve a török hódoltság alatt francia rendszerben épült kazamatákat s a magyar várnak az egész világon egyedülállóan jellegzetes borospincéit tárják fel.

*

Róma hét halmának egyikén, az *Aventino*-n épült *St. Prisca* temploma közelében kis falat emeltek ki a földből, melynek vakolata alatt szenteket ábrázoló festmény tűnt elő, távolabb pedig remek mozaikpadlót emeltek ki nagy gondnal. Régészek fogják megállapítani, hogy a két lelet összefüggő nagy építmény maradványa, vagy különböző épületek alkatrésze volt-e?

Róma alapításának évfordulóján, április 21-én egész Olaszországban nagy ünnepek voltak: ezen a napon tartották a munka nemzeti ünnepét is. Ekkor nyitotta meg *Mussolini* a littorici nagy légikikötőt, a világ egyik legtökéletesebb ilyenemű telepét. Ugyancsak ezen a napon indították meg *újabb archeológiai ásatásokat* Olaszország régi műemlékeinek feltárására. Megkezdték továbbá a topografiai múzeum építését és a régi *Bessarione*-ház restaurálását. Az oppiói dombon pedig új parkot létesítettek, ahonnan remek kilátás nyílik egész Rómára.

Róma környékén egy hegyi tó tűnik el lassankint. Mérnökök és archeológusok dolgoznak azon, hogy a Duce parancsára kiemeljék a *Nemi-tó* hullámai alól *Caligula* két hajóját. Naponta 18—20 óráig működnek a parton felállított villamos szivattyúk, hogy legalább 22 méterrel lesüllyesszék a tó tükrét és elérjék az iszapba merült gályákat. Körülbelül 31 millió köbméter vizet kell levezetni, mely után alig marad 7 millió köbméter víz a tó medrében. Ezt a víztömeget az *Albano-tóba* vezetik le, mellyel egy csatorna kötötte össze hajdan és képes a *Nemi-tó* vizét be-

fogadni, mert annál hatszor nagyobb és mélyebb.

Kétezer év óta beszélnek a legendás hajókról és minden korban kísérleteztek kiemelésükkel. Már a XV. század közepén Leone Battista Alberti foglalkozott a kiemelés problémájával és különböző készülékeket szerkesztett e célra. Egy századdal később Francesco De Marchi katonai mérnök és építész szállt le saját találmányú búvárkészülékével a tó mélyére és kutatott a hajó után. 1827-ben Annesio Fuscone szállt le találmányával a hajóig, de ő is hiába fáradozott. A két hajó orrával a part felé áll és búvárok, halászok századokon keresztül sok különféle tárgyat, bronz- és márványszobrokat, Medusa-fejeket stb. hoztak fel róla, melyek az olasz múzeumokban láthatók. A hajók kiemelése és a part átkutatása után az Albano-tóból visszaengedik a levezetett vízmennyiséget a Nemi-tóba, mely kétezer év óta őrzött titkát és kincseit átadja a partján épülő múzeumnak, hogy Caligula és udvarának pompáját tárja fel előttünk.

Aosta, mely Olaszország Torino tartományában fekszik, Augustus császár korában alapítottott és Augusta Praetoria Salassorum néven volt ismert. A római korból sok érdekessége maradt fenn, illetve lett az idők folyamán feltárva, melyek közül nevezetesek egy diadalkapu, egy kettős *várkapu*, egy amfiteatrum hatalmas oszlopokkal és egy híd. Folyó évi március hóban ismét újabb érdekes lelőhelyre akadtak, melynek rendszeres feltárása már folyamatban van.

Susa, a piemonti hegyek között fekvő kis északolaszországi városka és környéke március hóban ásatások színhelye volt, Barocelli tanárnak, a piemonti archeológiai ásatások felügyelőjének vezetése mellett. Susa (a római korban Segusio) fontos hely volt, mint az alpesi utak kulesa. 1174-ben I. Frigyes felégette. 1629-ben, majd 1690-ben a franciák foglalták el. Az Augustus császár tisz-

teletére emelt diadalkapu már régóta ismert emléke ezen helynek. Most egy amfiteatrumot tártak fel és egy sziklába vágott árokszerű útra bukkantak, mely kétségtelenül elődje volt annak a *nagy római útnak*, mely a birodalomból Galliába vezetett s melyet Augustus császár parancsára Marco Giulio Corrio tervezett. A susai leletek fontosak, mert aránylag keveset tártak eddig fel a piemonti hegyek vidékén.

Március hóban *Götz* mellett, Németországban, a történelem előtti időkből származó őrna-temetőt tártak fel, dr. *Felsberg* brandenburgi tanár vezetésével. Eddig mintegy száz úrnát emeltek ki, melyekből megállapították, hogy a Kr. e. 800—600-as évekből valók.

Emlékművek.

A budapesti *Szabadság-téren* szent halmot létesítenek a magyar zászló kitűzésének alapjául. A hozzávaló földet az összes községek hősi temetőjéből, hősök sírjáról vagy más történelmi emlékü helyről hordják össze.

*

Mikor 1917-ben a keresztény csapatok bevonultak *Jeruzsálembe*, a római Történelmi Társulat elhatározta, hogy *Torquato Tassonak*, a *St. Onofrio* kolostorban levő sírja fölé egy örökké égő bronz áldozati lámpát helyez el. A cinquecento nagy költője remek művében „A megszabadított Jeruzsálem”-ben a török ellen való keresztény küzdelem vitézi tetteit zengi. Eppen ezen hőskölteménye körül támadt bonyodalmak zavarták meg annyira lelki egyensúlyát, hogy végül megőrült. A Történelmi Társulatnak az öröklámpa létesítésére indított gyűjtése a nemsokára beállott politikai viszonyok miatt megakadt. Körülbelül egy év óta ismét folytatják a gyűjtést és az áldozati lámpát a közeljövőben avatják fel.

Április 5-én a *római* gyarmati múzeumban helyezték el *Piero Foscari* bronz mellszobrát, akiben az olaszok

kiváló és bátor hazafit s a fascizmus előharcosát tisztelik. Piero Foscarini a tengerészetéről és gyarmatosításról írt tanulmányokat és lelkes cikkeket. Mint tengerésztiszt véletlenül belekerült a szomáli erdőkben lefolyt harcokba, ahol nagyon hősiiesen viselkedett. Az olasz politikai helyzet megváltozásával a tengerészeti pályát a politikaival cserélte fel. Erdemeiért Benito Mussolini meghívta a senatusba. 1923-ban halt meg.

Az olasz uralkodóház emlékünepe alkalmából *Turinban* nagyszabású *történelmi lovasjátékot* fognak rendezni. Különös érdekessége lesz az eseménynek, hogy a Savoyai-ház történelmi alakjait a most élő hercegek és hercegnők fogják megismertetni. Maga a trónörökös is résztvesz a lovasjátékban.

Genfben nagybizottság alakult, mely a hadviseltek különböző szerveinek kiválására olyan nemzetközi *háborúellenes emlékműnek* felállítását vette tervébe, mely egyrészt a háború által az emberiségre mért borzalmakat, másrészt az egyetértésnek szükségességét ábrázolja. Az emlékmű költségeit nemzetközi gyűjtés útján és az egész világon árusítandó bélyeg jövedelméből fogják fedezni. Az emlékmű és a bélyeg kivételére *ötlet-tervpályázatot* indítanak meg, mely ezen év július 1-én záródik le és azon résztvehetnek a volt harcok, valamint azok hozzátartozói. Ezen *ötlet-tervpályázat* után egy *második pályázat* lesz kirva szobrászok, festők, építészek, rajzolóművészek között, az elfogadott ötletek kivitelezésére. A bizottság székhelye: Chenet-Bourg-Genève.

Hősi emlékművek.

A kormány rendeletet adott ki, melynek értelmében a nemzeti ünnepévé avatott „*Hősök-emlékünnepe*”, ha pünkösd ünnepével egy napra esik, az egész ország területén az emlékűnnepet megelőző vasárnapon kell megtartani.

Somogyvármegye alispánja és Kaposvár város tanácsa mozgalmat indítottak, hogy a *kaposvári hősök temetőjében* a társadalom vállalja a hősi sírok gondozását és feldíszítését. Az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara tíz hősi halott sírjának rendbehozatali költségeit vállalta magára.

*

Nobile olasz tábornok északsarki expedíciója alkalmával a sarkvidék gleccserei közé szándékozik ledobni „az elesettek harangjának emlék-érmét” — a „la medaglia della campana dei caduti”-t, melyet Rovereto apátja áldott meg és adott át e célra.

Március 4-én tartották *Berlinben* a Reichstag üléstermében a *hősi halottak* emlékére a nagy nemzeti gyásznapot, melyet a „Kriegsgräberfürsorge” rendezett. Az épület bejáratánál a zászlók félárbocon lengettek, a repülőgépek pedig fekete zászlókkal keringtek felette. A Bismarck-emlékmű előtt díszesapat vonult fel.

Ugyanakkor a felsőházban a *hadifogságban elhaltak* emlékének szentelt gyászünnepet a volt hadifoglyok birodalmi egyesülete. Megemlékeztek a csendes, önfeláldozó küzdelmeikről, melyeket fegyver nélkül vívtak meg a hadifoglyok, akik közül 700.000 nem látta többé viszont hazáját és hamvaik idegen földben pihennek.

Március 2-án volt *Mogadiscio* (szomáli olasz gyarmat 1893 óta) katolikus székesegyházának ünnepélyes felavatása, mely után a Rómából hozott és az óceán partján felállított hősi emlékművet leplezték le, melyet a jelenlevő olasz trónörökös koszorúzott meg. A szomáli bennszülöttek festői viseletben, igen nagy számmal jelentek meg, hogy hódoljanak a hősök emlékének és az olasz trónörökösnek.

Március 25-én *Rómában* hősi emlékművet lepleztek le a király jelenlétében, mely a „Monti” városrész hősi halottainak emlékét hirdeti.

A világháború pályadíjat nyert képei.

A magyar katonai erények fenntartása és ápolása céljából az Egyesület a nagy háború pályadíjat nyert legszebb felvételeiből, díszes albumba helyezve, képsorozatot állított össze és megbizottai útján a terjesztést országosan megkezdte. Aki e képeket átnézi, annak lelki szemei előtt elvonulnak önmaguknak vagy hozzátartozóinak a Hazáért hozott rendkívüli áldozatai és mindenkor büszkén mutathat rá a megörökítő gyönyörű felvételekre. A művészi kivitelű album minden lakás vagy könyvtár díszéül szolgál, az abban elhelyezett képek faldíszül egyenként is kiemelhetők. A világháborúban résztvetteknek ezen művet különösen is érdekessé teszi a József kir. herceg Ófensége aláírásával ellátott és az album tulajdonosának nevére szóló Emléklap. Kívánatos, hogy ezen képek minél szélesebb körben találjanak otthonra, mert csak így hirdethetik a magyar nemzet örökéletű, fényes dicsőségét.

